o clipă din vedere datoria pe care omenirea și civilizația i-o impun. Primirea ce i-a făcut-o populația este o dovadă strălucită de purtarea ei".

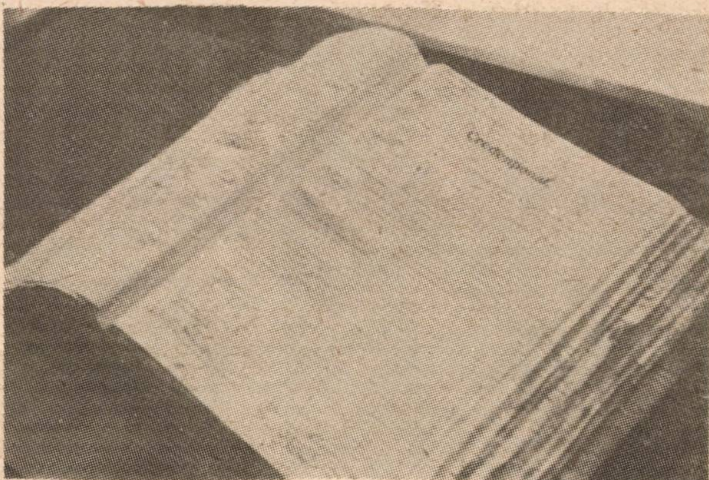
În volumul acelorași cunoscuți istorici, **Mircea Mușat** și **Ion Ardeleanu**, întîlnim și aceste opinii, de bună seamă întemeiate : „Celor care încearcă să afirme că armata română a fost aceea care a jefuit Budapesta și a instaurat horthysmul în Ungaria le semnalăm raportul diplomatului francez Henri Cambou aflat în miezul acestor evenimente : «În ceea ce privește guvernele, n-au fost nici stabilite, nici înlocuite, nici arestate de trupele române» (...). Numeroase scrisori de mulțumire au fost adresate armatei române de conducerile unor instituții centrale, primării, fabrici, numeroși cetățeni au publicat în presă articole și știri care consemnau între altele comportarea ostașilor români în război". Dintre aceste dovezi, semnalăm un articol publicat în ziarul budapestan „Nemzeti Ujsag", la 2 octombrie 1919 : „Comandamentul militar român, în ceasurile cele mai critice, cu o rîvnă ce merită toată lauda și cu un umanism nobil, s-a grăbit să vie în ajutorul capitalei înfometate".

În sfîrșit, la 13 noiembrie 1919 se hotărăște retragerea trupelor române. Generalul **Moșoiu** declara în acele zile ziarului **„Le Figaro"** : „Am îndeplinit singuri întreaga datorie. Ocupațiunea ne costă scump și ea ne întîrzie demobilizarea oamenilor. Să ia alții locul nostru dacă doresc aceasta — vom fi încîntați. Oficial, guvernul ungar reclamă evacuarea teritoriului. Oficios, el ne roagă să nu plecăm. Cum vroiți să facă față acest guvern fără poliție și armată ?"

La finele lunii martie 1920, după o retragere treptată, trupele române se aflau la est de granița româno-ungară, așa cum fusese ea stabilită de către Conferința de Pace și cum o reclamau drepturile istorice.

I A VENIT PACEA, A VENIT TIMPUL ROADELOR UNIRII, așteptat secole de-a rîndul de către români. Anul 1920 debuta cu știrea de buni auguri, pe care o reproducem după **„Telegraful Român"** din Sibiu, numărul din 9/22 ianuarie: „Sub conducerea contelui Apponyi delegația ungurească a fost primită în Paris și i s-a înmînat textul contractului (tratatului — n.n.) de pace". Pacea propriu-zisă s-a semnat mai tîrziu, evenimentul fiind astfel comentat de către aceeași veche publicație transilvană, în 28 mai/10 iunie 1920 : „Pacea cu Ungaria s-a semnat la Versailles vineri, în 4 iunie 1920. Budapesta, în semn de doliu, și-a închis în acea zi prăvăliile, iar în biserici s-au ținut servicii speciale".

Era vremea jubilației și a regretului, de o parte și, respectiv, de cealaltă parte a fostelor tabere beligerante, vremea cînd unii trebuiau să învețe să și piardă, iar Europa trebuia așezată pe temeliile noi ale adevăratelor state naționale, fără de care nu putea domni pacea. Cu un pronunțat simț al istoriei, aflat în faza de tinerețe a avîntului său curat patriotic (pe care, din păcate pentru el, politicianismul tulbure de mai tîrziu avea să i-l altereze) președintele Consiliului Dirigent al **Transilvaniei**, Iuliu Maniu, cel care cutremurase parlamentul budapestan cu filipicele sale, cel care păstrase ordinea in Viena sfîrșitului lui 1918, care îi răspunsese sociologului maghiar Oskar Jászy că românii doresc pur și simplu **„desfacerea totală"** de Austro-Ungaria, adresa în noiembrie 1919, în preajma primei aniversări a Marii Uniri, un manifest deosebit de interesant. Iată cîteva pasaje, așa cum le-am aflat din ziarul bucureștean **„Universul"**, în numărul din 1/14 noiembrie 1919 : „Acum se împlinește anul de cînd alcătuirea bolnavă a Austro-Ungariei s-a prăbușit, coroana vinovată a Habsburgilor a căzut și popoarele dezrobite au strigat lumii libertatea lor (...) Din această credință nestrămutată s-a întrupat Adunarea Neamului de la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, unde o sută de mii de români, cărturari și țărani în frățească înțelegere, pecetluind pentru toate veacurile drepturile lor și chezășuind dreptatea tuturora, au hotărît Unirea cu România. Sărbătoare sfîntă a neamului va rămîne totdeauna ziua de 1 decembrie, ziua de la Alba Iulia, ziua libertății, ziua Unirii".

Pe 20 februarie/4 martie presa își pune chenar de doliu pentru **A. D. Xenopol**, istoric de reputație europeană, care, spre deosebire de **Titu Maiorescu, Delavrancea, Coșbuc, Filipescu** și alți patrioți, a apucat să vadă cu ochii Unirea tuturor fiilor patriei. Telegraful român scrie lapidar : „Din București ne vine știrea despre moartea academicianului și ilustrului istoric A. D. Xenopol. Răposatul fusese rector al Universității din Iași și profesor de filosofie istorică la Sorbona. A fost membru al Academiei franceze. Moare în vîrstă înaintată, după ce ne-a dat o vastă lucrare de studii istorice".

După ce unele gazete anunțaseră despre **„conspirațiile conților maghiari din Ardeal"**, **„Telegraful Român"** relatează în numărul său din 16/29 aprilie 1920 un caz — deloc singular — care a scandalizat opinia publică a țării : „Un fost funcționar la căile ferate, Földvari Sandor, a fost arestat la Arad, pentru că striga în gura mare că vine oștirea lui Horthy să ocupe orașele Arad și Timișoara. D-l Sandor stă acum la răcoare și se gîndește, probabil, la «trecutul milenar» care s-a dus acolo de unde nu mai e întoarcere".

ECUNOAŞTEREA INTERNAŢIONALĂ A UNIRII de la 1 decembrie 1918 a fost, din partea popoarelor şi forţelor progresiste ale umanităţii, de o unanimitate absolută. La 4 iunie 1920 s-a încheiat Tratatul de la Trianon, prin care Conferinţa de Pace a consfinţit „de facto" ceea ce „de jure" recunoscuse opinia publică mondială: legitimitatea şi caracterul ireversibil al Unirii de la 1 decembrie 1918. Acest eveniment era salutat de altfel de ziarul **„America"**, editat peste ocean de **Uniunea Societăţilor Românilor Americani**: „Astăzi visul strămoşesc a fost pe deplin realizat. Nici o umbră de îndoială n-a mai rămas: românii de pretutindeni — cu foarte mici excepţii — sînt uniţi suflet şi trup pentru totdeauna... Temniţele nu vor mai fi ticsite de aceia care apărau limba strămoşească şi nici baionetele nu vor mai fi vîrîte între coastele fiilor neamului nostru care vor cînta «Deşteaptă-te, române» ori vor purta la piept mîndrul tricolor".

Adevărul este că România, datorită suferinţelor sale, abnegaţiei şi eroismului cu care a luptat în război, îşi cîştigase un număr impresionant de prieteni peste hotare şi nu numai din rîndul comunităţilor etnice româneşti — aşa ceva era şi normal — ci din mijlocul tuturor iubitorilor de dreptate. Unul dintre aceşti prieteni, constant, tenace şi dezinteresat, a fost marele istoric britanic **Setton-Watson**, despre care **„Telegraful Român"** din 21 mai/3 iunie 1920 scria: „Se anunţă că dl. Setton-Watson (Scotus Viator) — marele prieten englez al românilor — va întreprinde în cursul lunii iunie o călătorie de studii prin mai multe localităţi din Ardeal şi din vechiul Regat. S-a stabilit următorul itinerar: Timişoara — Lugoj — Haţeg — Hunedoara — Zlatna — Alba Iulia — Sibiu — Curtea de Argeş — Piteşti — Bucureşti — Ploieşti — Sinaia — Braşov — Sepsi — Sf. Gheorghe — Ciuc — Topliţa — Reghin — Tg. Mureş — Turda — Cluj — Dej — Baia Mare — Satu Mare. De aici se va duce in Cehoslovacia şi în urmă se va întoarce la Braşov. D.S. Watson va fi însoţit în călătoria aceasta de dl. căpitan Teodor Davila, ataşat din partea ministerului de război". În preajma încoronării simbolice de la Alba Iulia, în presa română apăreau astfel de informaţii: „Buzduganul oferit M. Sale Regelui la 10 mai este făcut din aur, împodobit cu pietre preţioase. Poartă la bază 5 figuri care înfăţişează ţările surori. Mînerul buzduganului are inscripţia: «Regelui Ferdinand, regele tuturor românilor, dîndu-i-se acest buzdugan de către poporul său ca răsplată penru vrednica şi buna conducere a ţării în anii 1916—1919»". Buzduganul era lucrat de Casa Auguste Bauvain din Paris, după proiectul artistului Costin Petrescu, cel care decorase Ateneul Român.

Dar parcă tot mai emoţionant ne apare modestul dar făcut de **Vasile Pârvan**, din sărăcia sa, unui lăcaş de cultură. Iată anunţul din **„Telegraful Român"**, la 21 mai/3 iunie: „Profesorul universitar d-l Vasile Pârvan a făcut Universităţii din Bucureşti o danie de 50 000 lei, destinată pentru premierea lucrărilor studenţeşti în materie istorică. Darul de 50 000 lei are o însemnătate cu atît mai mare cu cît se ştie că profesorul donator nu este bogat". Şi pentru că tot am vorbit despre marele istoric şi învăţămîntul superior, poate că n-ar fi lipsit de interes să popularizăm unul dintre evenimentele cele mai de seamă nu numai pentru acea perioadă, ci pentru întreaga istorie a spiritualităţii noastre: **deschiderea Universităţii Române din Cluj.** Din aceeaşi reputată gazetă sibiană desprindem o cronologie cît de cît exactă a succesiunii întîmplărilor. La 16 iunie 1920 se publica articolul intitulat: **„Emil Racoviţă"**, din care supun atenţiei acest pasaj grăitor pentru patriotismul marelui nostru savant: „Ca o dulce solie de primăvară ne-a pătruns sufletul ştirea adusă de presa din vechiul regat că străruinţele guvernului român de a aduna la şcoalele din Cluj toate capacităţile ştiinţei române, au fost încoronate cu succes, prin cîştigarea renumitului naturalist Emil Racoviţă. Dorul de a servi ştiinţa română l-a determinat să părăsească Parisul şi să fie podoaba Universităţii Române din Cluj".

De notat că în şedinţa solemnă de inaugurare a cursurilor, **Vasile Pârvan** a rostit memorabilul său discurs **„Datoria vieţii noastre"** — tulburătoare pledoarie pentru umanism şi înţelegere între fiii aceleiaşi patrii, veritabilă lecţie de istorie şi de cinstire a martirilor neamului, autentică prefigurare a unui viitor de aur pentru România. Şi pentru că tot am vorbit despre concordia care trebuie să domnească între toţi cetăţenii

aceleiași națiuni, îngăduit să-mi fie ca în încheiere să reproduc un fragment dintr-un discurs rostit de unul dintre artizanii Păcii mondiale, **Nicolae Titulescu**, la mai bine de 15 ani de la Unire. Era vremea cînd roadele Unirii noastre începeau să fie pătate de șovinismul unora, care sperau ca roata istoriei să se întoarcă din nou, în favoarea intoleranței și a cruzimii lor. Era vremea cînd însăși Europa se îndrepta, încet și sigur, către anii întunecați ai revizuirii tratatelor și revanșismului. Atunci, așa după cum aflăm din publicația **„Frontul românesc din Ardeal"** (numărul din 15 decembrie 1935), în cadrul discuțiilor la mesajul tronului, contele Bethlen a criticat vehement unele stări de lucruri din România reîntregită, deformînd în mod vizibil realitățile problemei naționale. Intervenția deputatului amintit era cu atît mai pătimașă și mai rău voitoare cu cît România era una din puținele țări ale lumii care aveau la acea oră un sub-secretariat de stat consacrat problemei minorităților, cum se numeau pe atunci. Într-o manieră impecabilă, **Nicolae Titulescu** l-a pus la punct, avertizînd viitorimea asupra primejdiei iredentismului, cu formule memorabile ce își au încă valabilitatea : **„Aș dori să știu dacă în vechea Austro-Ungarie ar fi îndrăznit un român să țină un asemenea limbaj și dacă ar fi ajuns ceva dacă nu ar fi vorbit limba majoritară. (...) Veniți și ne spuneți aici, d-le Bethlen, că nu cereți privilegii ! Totuși, dacă cineva v-a urmărit îndeaproape, cum mi-a fost dat mie să vă urmăresc, de 17 ani de cînd s-a făcut unitatea națională, a văzut că nu ați voit să fiți decît niște privilegiați internaționali. Orice nedreptate făcută unui român se aduce în fața instanțelor românești, în fața organelor administrației românești. Dv., care spuneți acum că nu pretindeți privilegii, vă duceți pentru cea mai mică nedreptate la acea instituție de rezonanță, la acel extraordinar amplificator care este Societatea Națiunilor, și faceți dintr-un lucru de nimic o acuzațiune de ordin general împotriva unui neam care nu are decît un singur păcat : acela de a nu-și fi cîștigat unitatea națională decît de 17 ani (...). Sistemul dvs. este simplu de ghicit. De multe ori am căutat și am găsit în stima mea pentru apărătorii tezei maghiare un izvor suficient, care să alimenteze dorința mea de apropiere de acest popor vecin, cu calități pe care sînt primul să le recunosc. N-am reușit să o realizez. Pentru ce ? Pentru că dvs. nu vreți egalitate cu noi, aveți boala persistenței imaginii pe retină și credeți că Ungaria milenară va reînvia. Ori nu va reînvia niciodată ! Ne trebuiesc generații tinere de unguri, generații de tineri care să nu fi crescut în păcatul spiritului de dominațiune al generațiilor celor vechi, ca să ne putem întinde mîna frățește și să putem în fine stabili armonia în acest bazin al Dunării (...). Minoritățile nu au avut și nu vor avea un apărător mai cald în drepturile lor de egalitate decît pe mine, cu condiția ca inima mea să-mi spună : minoritarul care îți vorbește, chiar dacă graiul lui nu este curat românesc, simte românește !"**.

Se apropiau alte „zile fierbinți", cele ale anilor 1940—1945, cînd unitatea națională avea să fie sfîrtecată și, mai apoi, refăcută în parte, cînd cei care pedepsiseră copiii pentru purtarea tricolorului românesc aveau să se răzbune în mod bestial, spintecînd pîntecele femeilor însărcinate, răstignind preoții pe ușile bisericilor și masacrînd țăranii nevinovați, fără a-și primi vreodată, integral, pedeapsa meritată. Să ne oprim însă aici, păstrînd imaginea de legendă vie a acelei zile de 1 decembrie 1918 — cea mai înaltă culme a mîndriei naționale, cea mai aurită pagină din zbuciumata noastră existență. Așa ceva nu se uită și chiar dacă ziua aceea, anul acela memorabil mai sînt încă contestate de urmașii autorilor de genocide, ele pot, prin însăși natura lor, să răsplătească jertfele biblice ale tuturor generațiilor de români.

Corneliu Vadim Tudor

CONDICA ÎN VERSURI

Hronicul ticăloşilor

Cum şi-au scris numele şi anii pe tot peretele,
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele :
+ Fitzek Ian,
Asupra luminii ce este cînd vin luminile de noian —
A fost spiţer,
Negustor de praf şi pulbere de corn de rinocer ;
Cum şi-au scris numele şi anii pe tot peretele
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele ;
Ca pe-o hîrşie de lup şi-au pus pe tot văzduhul
Numele lor întru sărăcia cea cu duhul :
+ J. Herzig.
În chiar luminile răsăritului cel dintîi ca floarea
de piersic
A fost cadet austriac,
Viaţă a poporului cel mai cel mai peste veac,
De şi-au scris numele şi anii pe tot peretele
Cu oţelul cuţitelor şi-al baionetelor.
+ A. Seliger,
Şi-a tatuat cum îl chemase pe chiar mîna ce-aşeza
stelele-n cer :
De meserie negustor de frînghii şi hamuri
Din spiţa neamului crăiesc mai peste neam decît
o mie de neamuri...
+ E. Tilih,
S-a pus asupra lui Adam cel scris în scară de-acrostih ;
Conţopist în cancelarie de garnizoană,
Al Mariei Tereza regina iapă-amazoană ;
Cum şi-au scris numele şi anii pe tot peretele
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele.
+ Olga Steiner — pe pulpa Evei s-a pus cu agrafa
Dinspre Ana spre Caiafa,
Însă pe lume era patroană de han la răscruce
În solda armiilor calmuce.
+ Carolina Emilia Fizek — i-a scris pe Pomul din rai,
Pe cînd nu dăduse de fundul sacului cu mălai ;
Comersantă cu fructe, ţinînd pensiuni
Pentru ofiţerii împărătesei cei văduvi şi bătrîni
+ Anelie Fribovski
S-a ascuns cu numele pe umărul lui scaraoschi :
Ţinea la Cernăuţi prăvălie cu primeneli şi cămăşi
Pentru ofiţerii Austriei, pururea glorioşi
+ Albert Koshanowski şi Karolina Koshanowski —
şi-au pus numele-n cununi voievodale
În chiar unghiul uşii Casei tale ;
Făceau pe lumea asta
Pe bărbatul şi pe nevasta,
Umplînd cu-ale lor monograme
Mătăsurile cele de dedesupt ale marilor dame.
+ Adolf Bucher — s-a scris în preajma palmei
celeia ce ridică două păpuşi,
În chiar slava sfintei uşi ;
+ Matilde şi numai Matilde !
Să fie pildă între pilde :
Între lancie şi trestia cu spic,
Precum se-arată sămînţa oricărui venetic —
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele
Şi-au scris numele şi anii pe tot peretele.
+ Adam Grün şi Blum —
S-au trecut pe scoarţa Scripturii, ca la ei în album ;
Anticari, patroni de magazine de papetărie,
Mişcînd capital în bilete de loterie.
+ Beuka Titus şi Max Klar —
Au stricat cu ticăloasele lor nume mătasea
arhanghelilor, pînă la var ;
Negustori de ciment — proprietari de fabrici de cărămizi,
Omizi ale pădurilor Moldovei cea de brazi şi molizi.
+ Wierzbianski Klauser şi Ludwig Klauser, şi-alţi Klauseri vre-o şapte —
S-au pus asupra crinului bunei-vestiri, ca fluturii
de noapte ;
Negustori de tot felul de cărnuri şi-ntreprinderi varii ;
Sub steagul Austriei cea prinsă-n grajd cu armăsarii —
Şi-au scris numele şi anii pe tot peretele
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele.
+ Eusebius Zaharoski, Leopold de Rappe Parogewicz,
ar fi conţi —
Dar tare bonţi.
+ Joseph Pjetschmaka —
Pare să-l fi fătat vaca,
Negustor de fînuri şi hoţ de ţară,
De s-a scris într-acel staul cu pruncul de odinioară.
+ Emma Uhmann — modistă şi mai mare peste vivandiere —
De s-au scris soldaţilor Gheorghe şi Dumitru pe jambiere.
Şi-au pus acestea numele şi anii pe tot peretele
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele,
Iară sub toată viaţa Maicii Domnului, în Acatist,
Stă acesta ticălos, al timpului cel de ruşine şi prea trist :
+ „Blanc Albert etudiant en droit, le 15 mai 1938"
Carele o fi crăpat ca un ou copt,
Cum şi-au scris numele şi anii pe tot peretele
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele —
Într-aceea cronică mult ticăloasă,
Pe-a Unuia Domn Dumnezeul românilor, sfîntă casă —
Cea pururea Moldoviţa —
De către ocupantul vremelnic, stînge-i-ar dumnezeu spiţa !
De-atunci şi-acum şi-n vecii veacului.
Tuturor duşmanilor ţării dă-le Doamne, pedeapsa ce i-ai pus austriacului —
Că el se crede şi-n valţuri de Strauss
Lăsindu-şi numele-n pridvor, în naos şi-n pronaos.
Şi pînă la tine-n altar intrat-au pe cal
Fiii poporului cel muzical —
Cum şi-au scris ei numele şi anii pe tot peretele,
Cu oţelul cuţitelor, cu baionetele.

Ion Gheorghe

CHEMAREA DEPĂRTĂRILOR

SCRIITORII ROMÂNI ŞI CĂLĂTORIILE

CĂLĂTORIE ÎN ŢARA KITAILOR

ălătoria lui N. Milescu Spătarul sub orizont asiatic e întîlnirea cu o lume insolită, fixată ermetic într-o existenţă şi o mentalitate care îşi au „cifrul" lor, indescifrabil pentru un european, oricit de umblat. Iar spătarul, pînă să treacă de marele zid chinezesc, cutreierase multe ţări, cunoscuse destule oraşe. Constantinopol şi Stockholm, Paris, Berlin şi Varşovia. Însă China, şi în mai mică măsură preludiul siberian, constituie o experienţă pe care cărţile n-o prevesteau : „Noi ne simţim ca pe alt tărîm". Călătoria în împărăţia kitailor va fi deci o iniţiere, ca într-o poveste în care eroul, supus mai multor încercări menite a-l descuraja, încearcă prin ingeniozităţi tenace să desferece o taină păzită cu străşnicie. Înconjurat de semne ciudate şi pus în faţa unor obiceiuri aşişderea, solul măriei sale ţarul se confruntă cu un limbaj de un rafinament aparte, cu derutante echivocuri şi cu bizarerii care îşi au obscuritatea lor. Iar dacă misiunea trimisă la Pekin nu prea izbuteşte este şi fiindcă cele două coduri — pe care, cu astuţie, spătarul şi mandarinul (askaniama) le mînuiesc — nu comunică între ele, nu prea intră în rezonanţă. Ritul chinezesc, hieratic şi complicat, purificat de real pînă la abstracţiune, suspendă aproape orice dialog sau îl abate în litigii de ordin formal. Receptivitatea unuia dintre partenerii tratativelor (în speţă, diplomatul chinez) fiind blocată sau, în orice caz dificilă (prin manevră obstrucţionistă), mesajul e univoc şi prin aceasta fireşte că inacceptabil pentru ambasador. Marele zid, coborînd din munţi ca dintr-o legendă, neverosimil prin dimensiuni, împrejmuieşte o ţară care, înconjurîndu-se de mister, devine şi în imaginaţie fabuloasă. Zidul, simbol colosal al izolării trufaşe, emblemă a unei megalomanii care abia

«Rossia, Mongolia, Kitai» (pagină din ediţia lui Baddeley)

RUSSIA, MONGOLIA, CHINA

Being some Record of the Relations

TSAR ALEXEI MIKHAILOVICH

SIBERIA

EMPERORS OF CHINA

A SERIES OF MAPS

NORTHERN ASIA

JOHN F. BADDELEY

LONDON

MACMILLAN AND COMPANY, LIMITED, St. Martin's Street, 1919

«Russia, Mongolia, China» (John F. Baddeley — London, 1919) ● Un autograf al lui Milescu în grecește

dacă se disimulează, semnifică retragerea în orgoliul nemăsurat al unei slave stătătoare, ce se glorifică într-un ceremonial adeseori abscons, cu hieroglife care par, și sînt, indescifrabile. A le pătrunde înțelesurile, desigur pe cele îngăduite, înseamnă încă o treaptă a inițierii. Construcții masive, turnuri și iar turnuri, porți grele străjuiesc o lume arhaică, enigmatică, suficientă sieși. În scrisorile către țar și în însemnările de călătorie, Milescu transcrie acest anevoios joc diplomatic, eșuat mereu în diversiunile strategiei defensive a părții chineze, într-o extenuantă căutare de forme — de gesturi și formule — în care sensurile se lasă mortificate de protocol. Tratativele deci par o înfruntare între logica vie, manifestare dinamică a unei gîndiri pozitive, practice și un soi de (i)rațiune dogmatică, înfășurată în prestigiul ei ocult — un conflict, o gîlceavă între două semantici asincrone. Este o tocmeală nesfîrșită, exasperantă și pe alocuri ilară, asupra modalității de înmînare a mesajului țarului către bogdihan, cît și asupra scrisorii de răspuns a fiului Cerului către suveranul Rusiei. Problema era ca nici tradiția, nici demnitatea celor două imperii să nu fie lezate. Nu e improbabil — s-a emis supoziția — ca Milescu însuși să fi dorit această tergiversare, un răgaz adică în care să poată afla cît mai multe despre China. Greu de spus... Dincolo de atitudinile de falsă transparență, de gesticulația protocolară, stau interese (și capricii, și vanități) care implică personalitatea nu atît a unor indivizi (împărat, mandarini, ambasador), cît a unor împărății, participanții la interminabilele preliminarii fiind de fapt exponenți care, prin urmare, nu se exprimă pe ei înșiși. Fatalitatea face însă ca, în timp ce una dintre cele două țări megieșe, Rusia, să manifeste o modernă voință de deschidere (prin negoț, relații diplomatice ș.a.), cealaltă să rămînă cu neînduplecare încercuită în marele zid al incomunicabilității. Oricît de înzestrat și abil diplomat, Milescu nu putea face mai mult. Chinezii cu care are de a face se comportă ca un fel de marionete ale tradiției, vameși ai rînduielii străvechi, într-un climat de ezoterism care se voiește a fi o răsfrîngere a armoniei celeste pe pămînt. Datina nu poate fi conjurată („desfășurarea datinei ploconelii" ș.a.), nu se înmlădiază, nu concede nimic. Dar spectacolul, cu simbolistica lui grațioasă și intraductibilă, e vrednic de a fi văzut, captivînd prin stilizarea și ritualizarea de fiecare clipă, din zori pînă în amurg. Iar moldoveanu, minte iscoditoare și profundă, știe să vadă... **Descrierea Chinei** (în care sînt mixate și documente străine) este o dovadă.

Pînă să sosească la porțile imperiului chinezesc, drumul, pe apă și pe uscat, n-a fost ușor și nici lipsit de pericole. Plecată din Moscova la 3 martie 1675, caravana ajunge în cetatea de scaun, Pekin, la jumătatea lunii mai 1676. O expediție în necunoscut („cele ce se află pînă a ajunge la China, spre Siberia și spre Mongolia, nu le-a știut nimeni pînă în vremea noastră" — **Descrierea Chinei**). Este, prin stepa siberiană, „un drum nou, un drum pe care nu mai călătorise nimeni vreodată". Milescu se comportă acum ca un cartograf, descrierile lui sînt ca niște hărți cu un relief geografic și culoare etnografică. Constatările pe care le face îl îndreptățesc să fie tăios cu aceia care, fără a fi străbătut friguroasele regiuni, „au înșirat fabule". Explicabil de aceea că „geografii nu știu nimic despre rîuri ori despre băștinași. Și dacă au scris ceva, nu sînt decît basme, deoarece le știu doar din auzite ; nici unul din învățații aceia nu a călcat vreodată pe acolo". Toponimia — la fel ca onomastica gingaș metaforică, specific asiată, semnifică, fiecare denumire e ca un cristal în care ceva s-a încorporat — o întîmplare sîngeroasă, vreo ispravă temerară, o amintire meritînd a fi perpetuată. Terzimanul de la curtea țarului Alexei Mihailovici tălmăcește, desigilează asemenea denumiri care, adeseori, sînt nuclee narative, „mineralizate" în cochilia unui cuvînt. Prin pîcla de istorie pîlpîie legenda, uneori cu învăpăiere biblică. Ostiacii, neam siberian, „se trag din sciți, urmașii de după potop ai lui Iafet, fiul lui Noe". Ei „cred încă în idoli, așa cum au apucat de la uriașul Nevrod". „Mongolii sînt cei pe care Biblia îi numește Gog și Magog, pentru că poartă numele de mongoli". Samurul este „animalul numit de vechii greci și de romani Lîna de aur". Un reflex nostalgic, revenind în răstimpuri, există în aceste însemnări. Irtîșul e un fluviu care, ca și Eniseí, îi duce pe moldoveanul înstrăinat cu gîndul la Dunăre, iar ținutul Enisei îi amintește Milescului de Valahia **(Călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk pînă la fortul Nercinsk).**

Descrierea Chinei (datată 13 nov. 1677) este o monografie sistematică, întocmită cu minuție, inventariind, cu unele naivități, tot ce se putea afla pe atunci despre această țară asiatică „despărțită și izolată de toate celelalte împărății", aflată pe un continent binecuvîntat („în Asia a făcut Dumnezeu raiul"). Nicolae Milescu stăruie asupra unor aspecte „ciudate", rare („multe lucruri care nu se mai află nicăieri"), „minunate", și o face nu rareori în preajma mitizării. Poveștile, eresurile, în care Spătarul crede, înfloresc, ornamentează comentariul, mărturie documentată a unei inițieri care s-a săvîrșit.

Mihail Kogălniceanu

VIZIUNI IBERICE

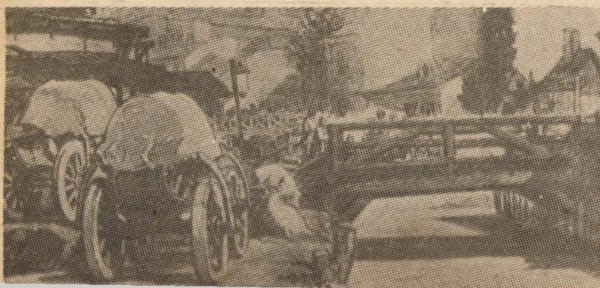

ulte dintre esențele operei lui M. Kogălniceanu stau ciorchine, **in vitro**, în însemnările lui de călătorie (nepublicate decît mai tîrziu) din Austria și Spania (avea de gînd să refere și despre un **Voyage sur le bas Danube**). Artistul, dar mai ales ideologul și cărturarul împătimit de „ideile nouă“, se regăsesc în filigran în teancul de manuscrise. Un stol de obsesii îl însoțește pretutindeni pe Kogălniceanu, pînă la poalele Pirineilor. Oriunde și-ar îndrepta pașii, el poartă pe tălpi țărîna șesurilor moldave, a Moldovei la care nu contenește a se gîndi. Austria (unde se oprește între aprilie—iunie 1844), cu problemele care o frămîntă, devine aproape un pretext pentru comentarii privind structura politică și socială, climatul spiritual al vieții românești : despre tiranie, cu implicațiile ei funeste, „slobozenia gîndirii“, „corupția năravurilor“, problema imitației (urmare, la noi, a unui efort de sincronizare prea zorit pentru a mai îngădui și un spirit de discernămînt). Călătoria, deci, e un nimerit prilej de confruntări, de comparații, de cîntărire a unor soluții, amplificînd o perspectivă care, altfel, riscă să rămînă mărginită la propriile ei repere. Luciditatea, cîteodată aspră, a judecății nu diminuează însă capacitatea emotivă. Cu acea pasionalitate care va fi să fie una din dominantele sufletului pașoptist, omul de idei are o violentă mișcare lăuntrică atunci cind, într-una din seri, la teatru, replici sau tirade îi readuc în minte nădejdile și deznădejdile țării sale. Nădejdi și deznădejdi care sînt și ale lui. Pentru Kogălniceanu, în acest jurnal, nu viața există pentru a se sublima în literatură, ci literatura, cu intuițiile ei adeseori premonitorii, este aceea care documentează asupra vieții. Piesa lui Schiller **Kabale und liebe** este supusă unei decodări tocmai la acest nivel de semnificații. Reversul unei asemenea lecturi nu întîrzie a se produce, și literatura, recuperîndu-și privilegiul, își ia numaidecit revanșa. Dacă am folosit cuvintul „lectură“, e pentru că M. Kogălniceanu însuși, într-o scrisoare către I. Ghica, ne invită s-o facem : „Madrid, iubite, este al doilea tom al Bucureștilor sau al Iașilor, și Castilia veche seamănă ca două picături de apă cu șesurile Brăilei“. Așa cum literatura poate fi o mărturie, răscolitoare, asupra vieții, viața înconjurătoare este scena vastă a unui zguduitor spectacol în care, sub o fatalitate tragică, „nenorocite Luize își dau sfîrșit vieții“. Căci „toate persoanele piesei se găsesc în Austria“. Memorialistica are o secretă slăbiciune pentru această îngemănare sau simbioză a artei cu viața, care se atrag și se resping cu un soi de vrăjmașă iubire.

În 1846, Kogălniceanu vizitează Spania (**Notes sur l'Espagne**). Nici acolo amintirea Moldovei nu-l părăsește : „Însă am studiat mult Spania — îi scria lui I. Ghica —, o țară prea curioasă și care are multe asemănări cu a noastră în limbă, caracter, obicee și chiar faze istorice“. Pe acel pămînt „espaniol“ se înfiripă și îl asediază vechile „suveniruri“. Totul în Castilia, de la „orizontul“ ei și pînă al „tipul și portul lăcuitorilor“, amintește de Orient. Kogălniceanu tresare cind aude „cîntece jăluite, simplu modelate pe cîteva note“ — doiniri de dragoste, de jale, de haiducie (căci și în Spania haiducii, „bandiții“ sînt „fiii poetici a poporului“). Dintr-odată, fără a voi să literaturizeze cu dinadinsul, Kogălniceanu se pomenește împresurat de fantome. Secvența are ceva halucinant : „La suitul sau scoborîtul unui munte, iluzia era cumplită. Deodată auzeam un cîntec monoton și jalnic, pe urmă zăream o ceată de

călăreți și socoteam că vedeam muntenii noștri scoporîndu-se din Carpați și mergînd la iarmarocul din Fălticeni". Asemănările, în tălmăcirea lui Kogălniceanu, nici nu sînt întîmplătoare, ci se întîlnesc sub același herb, al Orientului. Voluptatea arabă a fabulației, un anume sens al miraculosului, transpunînd oameni și locuri într-o ordine fantastică, un fantastic, însă, controlat de o străveche experiență. Afinitățile nu sînt prea greu de stabilit. Nu este culme de deal, rămășiță de zid, pod, prăpastie, grotă care să n-aibă legenda sa, în care vraja, descîntecul să nu joace un rol. Și, lucru curios, multe aceste povești au o mare analogie cu acele a românilor, care dovedesc că au aceeași baștină : Orientul". Iar Orientul, „acest leagăn măreț a imaginației și a poeziei", a avut dintotdeauna „o predilecție nespusă pentru povești".

Într-adevăr, răsfrîntă în pupila dilatată a lui Kogălniceanu, Espania este, după cum scriitorul o mărturisește, un vis de demult, vis al copilăriei, care s-a împlinit în sfîrșit. Nici nu-și mai dă întotdeauna seama cît, din ceea ce vede, e adevăr și cît proiecție onirică, filtrată prin cărțile răsfoite odinioară : „salele Escurialului", „verdele alei a Aranjuezului", „bagdatiile daurite și sculptate a Alhambrei". Realitatea, ca o prelungire a imaginarului, se prelinge în neverosimil : „adese mă întrebam, dacă adevărat eram în Spania (...)". Dar chiar atunci cînd nu seamănă a plăsmuire, pămîntul iberic emană a poezie a lui. Rememorînd pagini de istorie, jurnalul lui Kogălniceanu capătă pe alocuri respirația basmului („era un rigă foarte înțelept", „portocalul cu poamele sale de aur", „sîmburii săi de rubin"), în descripții care își joacă văpaia culorilor, mitologicul participînd la această eflorescență a mirificului (în Grenada „te crezi în grădinile Armidei"). Încercînd să surprindă nuanța secretă, vibrația fină, penumbra misterioasă, armoniile inaparente, contemplatorul deplasează, cu sau fără sentimentul creației, liniile unor tablouri pînă cînd cadrul se lasă invadat de fabulos (ca în **Miile și una de nopți**, sugerează Kogălniceanu). Într-un proces de transfigurare delicată, imaginile selectate capătă o suavă transparență prin care ele transcend realitatea. La catedrala din Toledo frapează „colonetele delicate ca o făclie", „peatra lucrată ca de mîna îngerilor". Sedimente de livresc sînt scoase la iveală. O mînăstire închide între zidurile ei „dureri ascunse", „jartfe nevinovate", povestea ei e un roman care încă n-a fost scris. Între o tăcere reculeasă (uneori, „cea mai poetică descripție") și un „extas nedescris", „sufeltul și duhul" parvin la starea de grație a poeziei : „atunci sufletul și duhul mi se înalță și simțesc că și eu sînt poet". Poezia din cărți consună cu aceea din realitate : „Cînd am văzut zidurile cetății Toledo, am înțeles toată poezia ce ți se dezvălește în închipuire oricînd cetești ceva despre zidurile cetăților din veacurile de mijloc". Același halo învăluie trecutul. Soarta maurilor în Spania „nu este decît o lungă epopee, împodobită cu întîmplările cele mai romantice și poetice". „Cavaleri și poeți", „morii" avură parte de un straniu destin — un popor „barbar, nomad, fără patrie", descinde în peninsula iberică unde cunoaște o strălucire care, odată ajunsă la apogeu, se stinge dintr-odată : „izgonit în Africa, își pierde toate calitățile, chiar numele, ca acel rîu vestit ce-și pierde apele în năsip". O enigmă a istoriei, ce aprinde închipuirea istoricului nostru, a cărui povestire se modulează cu un anume fast stilistic, neobișnuit la Kogălniceanu, înveșmîntat acum în straie de cronicar peste veac. Acordul e de concert imperial : „Și așa, cum o meteoră strălucită, după ce un minut au luminat pămîntul, s-au stins, și întunericul nu i-a păstrat rămășițe". Dar transa se suspendă brusc și intonația clară a interpretului raționalist, a fostului istoric se face auzită. Nici o enigmă : „Pricina este, cum am zis, religia. Evropa este esențial creștină. Privește la răsărit". Formulările sînt adeseori memorabile în laconica lor expresivitate. Alteori, complexitatea frazării, cu înțelesuri care se întrețes în perioade ample, savant întortocheate, care nu-și pierd suflul, trimite la N. Iorga, cu vocea lui de profet al trecutului : „Espania pare dar posomorîtă, chironomind duhul lui Filip II, dînd născare lui Loiola, ctitorul iesuviților ; Terese de Avila luptîndu-se în contra tiranii regale și inchizitoriale (un cuvînt indescifrabil) prin Cortez, prin isteția aragonezilor **si, no, no** ; prin revoluția lui Padilla și a femeii sale, prin omorîrea multor inchizitori, silindu-se a-și redobîndi puteri prin bătălia de la Lepante și apoi încet, încet căzînd supt stăpînirea Burbonilor, după ce dedu lumii pre Don Chijot ; și supt Burboni Espania să adoarmă mulțămită de frumosul său cer, de limbeșala albastră a fluviilor, de mirosul portocalilor și a grenadelor, de danțe, de castanete și istorii de amorezi, de pricini religioase, de slava sa trecută și ca să nu piardă gustul sîngelui, alergînd la coridele de tauri. Pe urmă vedem iarăși Spania, deșteptîndu-se ca dintr-o lungă letargie, rănită, insultată, răgind de furie, înălțîndu-se asupra colosului veacului, asupra lui Napoleon și rămiind biruitoare cînd armiile tuturor potentaților Europii nu-l putuse cuceri. Astăzi Spania, ca o leoaică aprinsă, își rupe singură șălele, își bea singurul său sînge, fie spre a păstra un trecut ce și-au făcut vremea, fie spre a chiema în sînul său idei nouă care sîngure o pot reînălța". Oricum ar fi — și aici stilul se abureşte de melancolie —, „Espania poetică și religioasă se duce !" Spania „morescă, catolică, poetică, amoroasă, patriotică..." I se opune, căci această țară este „o oglindă cu două fețe", „Ispania ce se zice nouă, civilizată, constituțională, reformată, unde tot este neorînduială", unde „vițiul instituțiilor", „holera corupției" proliferează, în vreme ce despotismul, precum și o aristocrație feudală și tot mai inutilă se sprijină, oprimîndu-l, pe strădaniile unui norod în care a rămas toată nădejdea. Un umor special, în care amuzamentul se înlănțuie cu o anume înfiorare în fața morții, se infiltrează în scena încrucișării a două „cortege", unul posomorît, fiind vorba de „îngroparea ducăi de Saragosa", și altul burlesc, cum se și cuvine la „îngroparea sardelei, adică a carnavalului". Această pendulare de dionisiac și funerar pare un artificiu narativ de senzație (în felul celui la care apelează N. Filimon în finalul romanului **Ciocoii vechi și noi**), oarecum curios în mijlocul unor pagini ca de reportaj. Dar, e adevărat, un reportaj care interceptează tocmai momentul de fantezie enormă a realității. E aici substanța unei proze născînde, extrasă unui real în care, precum în „romanele" iberice, Kogălniceanu detectează adeseori „mitul amestecat cu adevărul". Atunci cînd contemplația îngăduie complicitatea fanteziei, memorialistul săvîrșește un (început de) ritual al creației, un gest, chiar dacă reprimat, de scriitor.

de Mircea Micu

GEORGE LESNEA

La țară

Am plecat la țară să respir,
nu mai vreau s-aud trecînd tramvaiul
Ore-ntregi și zile .fără șir
o să-mi cînte drîmbele și naiul.

Vor veni flăcăi și fete mari,
zările vor picura lăptoase,
tractoriștii blînzi și temerari
îmi vor zice cîntece frumoase.

Seara cînd vin vacile din turmă
și se-aude buciumul în vii
voi pleca din deal cel de pe urmă
cu un buzunar de poezii.

Și-un văcar cu fața sănătoasă
îmi va da să beau dintr-un pocal
laptele cu dunga lui spumoasă
muls de la o vacă Zimenthal.

GHEORGHE ISTRATE

Aveți cumva un cal ?

Dați-mi un cal să plec pîn-la Buzău
aceste suple paracopitate
năluci de fum ce s-au născut din hău
de biciurile lunii însemnate.

Dați-mi un cal să-l scutur de nămol
ca pe un prunc să-l scald, să-l scarpin iute
sub coama lui ce flutură domol.
sub pleoapa unei stele necăzute.

Dați-mi un cal oricît ar fi de slab
durerea după dînsul mă despică,
mi-e dor de el cum doar lui El Zorab
și cum unui pescar de o plătică.

Dați-mi un cal, un roib, mustind de fîn,
copita lui e-o secere subțire
extaziat în față să-i rămîn
cum stă în fața socrilor un mire.

Dați-mi un cal, să fie vorbitor
să zică : hai Gheorghe Istrate
să ne mutăm imperiul într-un nor
departe de femei și de păcate.

Dați-mi un cal de orice sex ar fi
cu ochi frumoși ca două crizanteme
să-l culc în pat, să-i fac scamatorii
și să-i citesc cu glas duios poeme.

MIHAI BENIUC

La urma urmei

N-am mai fost demult pe Criș la noi
unde cîntă seara huhurezul
și pasc galeș turmele de oi
parc-ar rumega în barbă crezul.
Am tot scris poeme cu mașini
(tehnica ne-ajunge de la spate)
de cînd n-am plivit la mărăcini
știu vreo nouă limbi și jumătate.
Nu-i nimic, viața curge dreaptă
cei ce nu știu sînt nefericiți.
Voi pleca în sat unde m-așteaptă
pruncii să le cumpăr biscuiți.
Toate trec și toate vor rămîne,
las-că știu eu cum se-nvîrte roata.
Dacă nu poți să te-avînți spre mîine
pune tocul jos și spune : gata !

TUDOR GEORGE

Un sonet

Ghepard săltînd spre victimele fixe,
Un ultim dor cu herghelii de nalbă
Să treci în lotca vremii peste Styxe
Sedus de-o hydră severă și albă...

Încocîrjat, cu gîtul prins în salbă,
În care scapăr, ochi de jderi, onixe
Să dai un șut năpraznic drept în pikse
Că dacă-i bal, atunci să fie bal bă !

Să nu fii trist și cu voința fleașcă
Cum Doamna cînd îi sare-un bîgudiu
În baldachin lăptos la ceas tîrziu.

Iubește-ți urbea și pe Titi Teașcă,
Slăvește vinul, mestecă-i aroma
Și ceartă-te cu Papa de la Roma.

ALEXANDRU ANDRIȚOIU

Inadmisibila trădare

Ușoară ca un crin sfințit în unda
Botezului Fecioarei din Orleans,
Prin fața casei tale îmi fac runda
Cu o statornicie de un an.

Tu te arăți din cînd în cînd în buza
Balconului cu colonade verzi,
Ca o prințesă a la Lampeduza
Făcîndu-te mereu că nu mă vezi.

Ți-am scris o carte tristă, de sonete,
Expediindu-ți-o la post-restant
și-am așteptat cu aceeași veche sete
Sub balconașul rece și distant.

Tu ai ieșit ! O aveai la piept lipită !
Ce scurtă fu a inimii bătaie
Cînd am văzut coperta iscălită
Mare și clar : Mărgeanu Nicolae !

UN «ANTICĂLĂTOR»: C. NEGRUZZI

Negruzzi este un turist **malgré lui**, o fire sedentară, care preferă tihna căminului, confortul domestic unor deplasări care numai de incomodități nu duc lipsă. Călătoriile lui sînt „plimbări" sau cel mult „pelerinagii" (**Scrisoarea I. Primblare**, „Alăuta românească", 1837, **Scrisoarea XXVIII, Pelerinagiu**, „Gazeta de Moldova", 1852) pe cite un drumeag pe care doar inerția stilistică — iar citeodată impulsul parodic îl pot numi „pitoresc" sau romantic". C. Negruzzi nu e un admirator al naturii (efuziunile preromantice sînt de rutină), care îi apare ca o panoramă inchisă, irelevantă, ternă. Nici personificările, cam forțate, ale prozatorului n-o inviorează cît de cit. Un cadru, mai mult sau mai puțin distinct, și atît. Preferă muntele, cîmpiei („Muntele e lăsat pentru poet, și poetul pentru munte"), dar recunoaște și „dulceața vieții cîmpenești". Însă decorul în sine nu-i spune mare lucru lui Negruzzi. El preferă drama, oricare i-ar fi decorul, și mai ales personajele care se mișcă pe scena imaginară. Și totuși, o acomodare se produce, dar într-un plan care nu face decît să întrețină o impresie de nenatural. C. Negruzzi vede natura prin prisma artei (T. Vianu). Pe drumurile Moldovei, scriitorul intilnește sau castele ca în romanele lui W. Scott sau un palat gotic sau un prospect ca și elvețian, iar „pelerinajul" peste dealuri și peste văi spre Tg. Ocna (**Pelerinagiu** — prima variantă : **Pelerinagiu la Tirgul Ocnei**) e chiar „ca din poveste". Sînt artificii care nu dau descripției nici un aplomb, clișee la îndemina oricui. Dar în această monotonie compactă survin și momente care curmă brusc plictiseala. Interesul nuvelistului se deșteaptă atunci. Un zid măcinat de vreme este ca un fragment păstrat dintr-o întîmplare de demult, un crîmpei de povestire dintr-o carte despre vremuri multe. La Tg. Ocna, oprindu-se lîngă Turnul Precistei, Negruzzi nu se lasă înșelat de tăcerea impenetrabilă a edificiului. Acolo s-au consumat desigur drame de care nimeni nu mai știe. Și prozatorul, într-o fulgerare de gînd, încearcă să-și reprezinte „jertfele", să audă „suspinele", să reconstituie spectacolul sîngeros desfășurat cindva în sumbra incintă. Călătoria lui C. Negruzzi este, prin definiție, aceea a unui scriitor pe care evidențele îl lasă indiferent. Orizontul apropiat e ca o cortină care, cînd este cazul, se ridică, iar în scena vastă pătrund umbre sau întruchipări de odinioară. Tensiunile care mocnesc în „subtext" îl solicită pe scriitor, pregătit să foreze în galeriile subterane de unde își poate extrage materia primă pentru literatura lui.

Reporterul improvizat îl stinghereşte așadar pe prozator și numai uneori îi oferă șansa de a detecta, sub straturi terne, virtualități epice sau dramatice. În absența lor, descripția desuet clasicizantă nu se remarcă prin colorit sau relief. Și nici prin adecvare : „Oare Vălcica nu seamănă ea cu Aheronul, și gurile Ocnilor cu intrările imperiului lui Pluton ? Ascultînd vuetul ce se făcea în fundul gropilor, mi se părea că aud Ciclopii făurind fulgerele lui Joe". Ce să caute în ambianța Tirgu Ocnei „comparații mitologice" răsfolosite (Aheronul, „intrările imperiului lui Pluton", „Ciclopii făurind fulgerele lui Joe") ? Negruzzi nu le evită, chiar dacă se așteaptă să fie trecut — intervine deci autoironia — între „ruginele literaților". La o privire mai atentă, se observă că scriitorul nu pune multă seriozitate în asemenea procedee, pe care le subminează subtil, dinlăuntru. E și acesta un mod de a compensa o ingeniozitate care îi lipsește. În relațiile lui de voiaj scepticismul fraternizează cu ironia.

În fond, C. Negruzzi este un moralist rătăcit în peisaj, măsurînd cu băgare de seamă „tipurile" care defilează încoace și încolo, schițînd ca orice moralist ce se respectă „observații fiziologice" și cugetînd fugar la „vanitățile oamenilor". La Ems, mergînd și el la băi, în străinătate (în 1855), Negruzzi nu reține mai nimic din toată priveala (**Scrisoarea XXX. Băile de la Ems**). Nimic, în afară de „societatea aleasă" care, seara, iese la promenadă. La fel ca Barbu Știrbey, cu mai bine de jumătate de secol în urmă. Dacă acela enumera, cu emoții provinciale, tot „prinţipi, grofi, baroni și cavaleri", cestălalt nu pare nici el chiar nepăsător față de o atare aglomerare de duci, prinți sau conți, de „obraze" care, în toalete elegante, își etalează blazat distincția prin grădinile unde muzicile cîntă. O clipă, Negruzzi se lasă furat de acest tablou vivant care nu-i este dat să-l vadă în fiecare zi. Dar numai o clipă. Apoi, lucidul epistolier redevine el însuși, penalizîndu-și un sentiment care nu-i este în fire. Odată ce-și recapătă umorul, distincția nobilelor fețe îi apare așa cum poate era, searbădă și puțin ridicolă în ifosele ei. Iar figurile, pînă atunci impunătoare, iată-le acum „țanțoșe", rigide și ingimfate. Aceeași „societate" fașionabilă, surprinsă în exercițiul curei, in „haine de baie", îi stîrnește prozatorului un fin suris. Ca și în alte **Scrisori la un prieten**, și în notele de călătorie, sporadice, ale lui C. Negruzzi semnul ironiei își are privilegiul său.

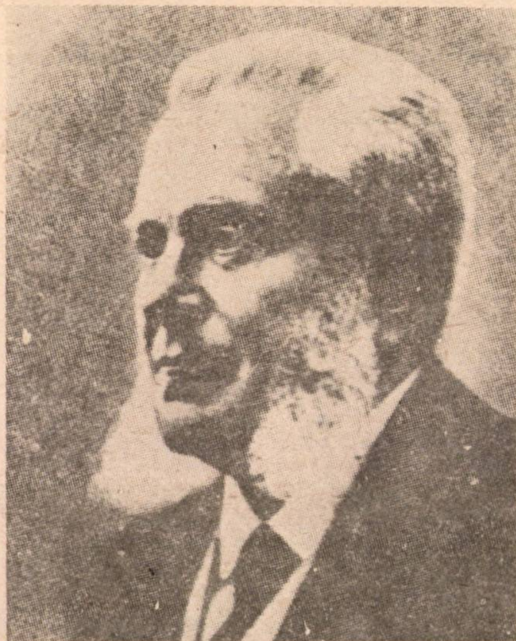

CĂLĂTORIA CA EXERCIȚIU FILOSOFIC

n irezistibil „dor de ducă", „dor straniu și neînțeles", îl încearcă. de cum vine vara, pe A.D. Xenopol. În țară și în străinătate : **Mehadia. Impresiuni de călătorie** („Conv. lit." 1884), **O călătorie la Dorna în Bucovina** („Voința națională", 1886), **Amintiri de călătorie** („Voința națională", 1887, semnate Helvetius), **O excursiune la Rădășeni** („Lumea ilustrată", 1893), **Nürnberg** („Dochia", 1896), **O excursiune la Karlsbad** („Arhiva", 1896, semnată Vitold), **Amintiri din călătorie. Reichenhall și Salzburg** („Literatură și artă română", 1904), **Marea. De pe Aventin. Amintiri din Italia** („Românul literar", 1905), **Pădurea, Muntele Le Grand Salève de lîngă Geneva** („Românul literar", 1906), **Un suiș pe Ceahlău** („Arhiva", 1906), **Teiul din Schönau** („Arhiva", 1906), **Întîmplări de la țară** („Arhiva", 1907), **Orașul Dorohoi** („Noua revistă română", 1910), **Rîșnovul de lîngă Brașov** („Viața românească", 1912), **Din fuga trenului** („Noua revistă română", 1913). Unele dintre aceste însemnări sînt reunite în volumele **Amintiri de călătorie** (1901) și **Tablouri din natură** (1913).

„Întipăririle" de pe natură ale lui A.D. Xenopol sînt ale unui reflexiv cu percepții impresioniste. Suit, romantic, pe o stîncă asediată de valurile spumegînde ale mării, scrutînd heraclitian unda iute a unui rîu, afundîndu-se într-un desiș umbros de pădure, el se pătrunde cu înfiorare de miracolul creațiunii. Ca într-un sanctuar, „glasul veșniciei" își murmură taina impenetrabilă, „taina cea mare în veci nedeslegată". Călătoria, pentru Xenopol, se transformă într-un exercițiu ca și filosofic, suspendat într-un agnosticism care trece ușor în resemnare mistică. Dacă există un sens, o finalitate în universul care ne conține, înseamnă că o forță mai presus de înțelegere le-a orînduit pe toate. Însă „marele tot" rămîne o enigmă, pururi ascuns în „învelișul metafizic" pe care nimeni și nimic nu ar putea să-l destrame. În învolburarea acestor neliniști, o soluție totuși se străvede. Dacă omul, în fața necunoscutului, își pune întrebări la care încă nu poate răspunde, în însăși această „imboldire" stă șansa ca el să se apropie din ce în ce de inima misterului care îl ațîță, îl deznădăjduiește sau numai îl intrigă. Călătorind, Xenopol peregrinează și printr-o împărăție a fenomenelor în perpetuă mișcare și într-o metamorfoză necontenită care nu zdruncină totuși ordinea impecabilă a elementelor. O peregrinare, deci, în căutarea unor esențe cît ghicite, cît nedeslușite, o încercare prin învăluire de a forța, atît cît este îngăduit, des-tăinuirea „veșnicului tot".

Natura își are cifrul ei, un limbaj secret care nu se poate încă, ori niciodată, decripta. De aceea contactul se realizează în sfera percepției imediate. Fascinația se împletește cu un fel de spaimă, „necunoscutul" ispitește și descurajează totodată. Aventura cugetării, pe aceste cărări ale „neconștiutului", se oprește în pragul unor revelații care țin mai curînd de o beție a rațiunii. Reazemul ei, și poate consolarea, e în ideea cu reflex poetic a dumnezeirii — răsfrîntă în gloria solară și în magia selenară, în foșnetul unui fir de iarbă, în pulsația sevelor, în toate manifestările sau „icoanele" firești și totuși misterioase ale vieții. În beatitudinea lui, contemplativul se poate întreba o clipă, kantian, dacă lumea înconjurătoare există cu adevărat sau este numai o reprezentare a minții sale. „Pentru ce nu ar fi, ca și curcubeul, întreaga noastră concepție a realității tot numai răsfrîngere a soarelui inteligenții noastre în boabele de rouă ale lucrului în sine?" **(Amintiri din Italia,** „Românul literar", 1906**)**. Curcubeul, „întipărire reală căreia îi lipsește însușirea obiectivității", se arcuiește ca o emblemă a sentimentului naturii la Xenopol. În Natură, ambianță și reală și părelnică, toată numai susur și freamăt, pămîntul chiar pare alcătuit din esențe imateriale, la fel ca etericele „arătări ale văzduhului". Jocul de umbre și lumini — dominanta acestei viziuni — este și o metaforă a vieții și a morții. E o alternare de neguri mohorîte și de lucoare pulverulentă, o atmosferă vaporoasă care filtrează totul într-un spectru de nuanțe multicolore, cu poezia lui „nehotărîtă". Un abur se înalță peste ape, văzduhul încins tremură, razele soarelui se prelung, „bură aurie", prin frunzișul catifelat al pădurii, un văl diafan, muiat în lumină și stropit cu miresme, se așterne, în vreme ce un șopotit insinuant tulbură tăcerea. Un spectacol de sunet și lumină, trezind o voluptate dureroasă. În vraja toropitoare, extincția va fi părînd o comuniune eternă cu toate cele înconjurătoare. Lirismul reflexiv al lui Xenopol are uneori, pe struna melancoliei, ceva din timbrul eminescian. În **O călătorie pe Svițera**, străbătînd cu melancolii lamartiniene Lacul de Geneva, el invocă o poezie, al cărei original s-a pierdut, închinată de Eminescu la Viena actriței Baudius: „Wie Sterne viel Gedanken mild, / Im tiefen Grund, / Wie Mandenrund, / Ihr theures, bleiches Bild".

Cu „plăcerea nețărmurită a contemplărei", Xenopol surprinde ca un pictor de la Fontainbleu, în diferite ceasuri ale zilei, „treptata schimbare a colorației întregului tablou". Din „indefinitul liniilor" emană o „poezie nemărginită". Licărul apei întrezărit prin „pînza" unei păduri, urzeala cu nuanțe albăstrii care stăruie în aer ca o mreajă, pîcla alburie, nebulozitatea roșiatică a unor amurguri sînt stări ale naturii pe care ochiul, „organul estetic **par excellence**", le selectează îndeosebi. Un cadru difuz, în contururi fluide și nelămurite, o „țesătură de aer și lumină" pe care se brodează „fine închegări" — reflexe ale frumosului izvorînd din „fîntîna infinitului" ori zămislit în „împărăția închipuirei". Cuprins de euforii panteiste, călătorul, uitîndu-se pe sine, se cufundă în „marele tot", într-o contopire în care veghea lucidității poate deveni stingheritoare: „ființa mea se făcuse una cu totul ce mă încunjura". În această părăsire de sine, ca într-o aiurare, se poate auzi cum crește iarba și tăcerea însăși prinde glas. Dar, deșteptat din hipnoză, călătorul simte anxietatea pe care întrepătrunderea de aievea și de fantasmagoric o stîrnește întotdeauna. E secunda în care cugetul ajunge la răspîntia dintre frumos și adevăr. Iar cîteodată, în toiul unei furtuni grozave sau dimpotrivă, cînd liniștea coboară maiestuos, gîndul încremenește în preajma sublimului, paroxism al frumosului, care, „pătruns de infinit", înfioară și neliniștește. În natură și în artă, deopotrivă.

Cînd privitorul se abstrage de sub asemenea seducții, percepția se preschimbă într-o proiecție și „tabloul" se realcătuiește atunci din ceea ce natura oferă, dar imaginația reordonează. Pentru că frumosul este și „un joc de idei ce întovărășește întipărirea estetică" **(Amintiri din Italia)**. Selecția se face după „valoarea estetică" și, totodată, după „plăcerea estetică", inseparabilă. Legile artei sînt acum cele care decid. Peisajul se transformă într-o vastă pinacotecă. O galerie de „tablouri" care, fiecare, își caută „privazul". Arta este frumoasă cînd imită natura, iar natura, atunci cînd se înveșmintează în „forme artistice". Concluzia: „arta nu trebuie să reproducă din natură decît acele părți ce pot îmbrăca forme estetice". Și încă: „Arta nu e frumoasă decît atunci cînd poate fi luată drept natură; dar nici natura nu e frumoasă decît atunci cînd îmbracă forme artistice". Însă a nu se confunda: „Precum natura nu poate fi artă și arta nu poate fi natură și în această deosebire stă condamnarea definitivă a realismului în artă". **(Amintiri de călătorie)**. Nici „realism brutal", nici „idealizare exagerată", reia Xenopol ideea, mlădiind-o, în **Amintiri din Italia.** Esteticianul face disocieri pentru care exemplele îi stau la îndemînă, puzderie. De pildă, frumosul natural din Via Mala „întrece tot ce pictura a putut închipui ca ideal în domeniul frumosului naturei"; în schimb, Domul din Milano „învinge în luptă frumosul tablou al naturei înconjurătoare" **(Amintiri de călătorie)**.

Dar nu e numai filosoful acela care purcede în aceste explorări poetice și de cunoaștere. Ci și istoricul, care reflectează la stadiile umanității sau, de pe Aventin, caută a descifra în ruinele Romei „istoria lumei", sociologul (făcînd lejere, involuntar amuzante asocieri între straturile apei unui rîu și „straturile societății românești"), filologul, care (în **O călătorie la Dorna în Bucovina**) deconspiră etimologia unor denumiri (ex. Colțul Acrei — de la lat. „acer" — „greu, cumplit, spăimîntător"). Reintîlnim și la Xenopol anumite topos-uri ale călătoriei autohtone. Așa ar fi primejdiile coborîrii cu pluta pe Bistrița sau furtuna izbucnită pe neașteptate, apoi imageria medievalizantă, compensatorie în fond (stîncile, precum „ruinele unor castele feudale", asemuite cu acelea de pe malurile Rinului, „formele arhitectonice" care compun un decor muntos). Ancheta socială nu lipsește **(O excursiune la Rădășeni, Întipăriri de la țară, Orașul Dorohoi)**. Xenopol deplînge „priveliștea desnădăjduită" pe care satele o oferă. Pricina, polemizează el, nu-i beția, ci dezinteresul și lăcomia stăpînilor, ca și ignoranța multor rurali, îndărătnici și orbiți de „eresuri agronomice". Nota politică **(Rîșnovul de lîngă Brașov)** se adaugă comentariului social, economic, etnografic.

Rareori **(Mehadia, O excursiune la Karlsbad)**, scriitorul încearcă să fie și spiritual, dar umorul e sărac. În tren, spre Mehadia, sub ochii sclipind de amuzament ai povestitorului se urzește „un roman întreg" — de fapt „o nostimă nuvelă sau comedie" între o tînără doamnă și un curtezan cam vîrstnic și hilar. Sînt pagini de un haz minor. Dar e interesant că nu rareori scriitorii, călătorind și privind în jurul lor nu văd viața ca viață, ci viața ca roman, fie și comic.

Florin Faifer

CARE A FOST NUMELE LUI DECEBAL?

O asemenea întrebare este, fără îndoială, şocantă. Puţine sînt acele personalităţi istorice care să fi intrat în conştiinţa urmaşilor atît de plenar cum s-a întîmplat cu Decebal. El este ultimul dintre regii geto-dacilor care şi-a pus întreaga forţă în slujba patriei sale, în apărarea ei. „Era — ne spune Dio Cassius — priceput în ale războiului şi iscusit la faptă ; ştiind cînd să năvălească şi cînd să se retragă la timp, meşter a întinde curse, viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere ; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut". După ce relatează crîncena încleştare dintre daci şi romani (cea mai amplă care s-a păstrat) Dio Cassius ne spune : „Decebal, căruia i se luase acum şi scaunul domniei şi ţara întreagă, şi care era însuşi în pericol de a fi prins, îşi face singur seama şi capul său fu dus la Roma". Pliniu cel Tînăr (Scrisori, VIII, 4, 1) vorbind tot despre el îl numeşte „un rege alungat din reşedinţa sa, izgonit chiar din viaţă, fără ca să fi pierdut niciodată nădejdea".

Decebal a înţeles să facă şi supremul sacrificiu pentru apărarea idealului său : libertatea, a înţeles să treacă liber în eternitate fără a suporta ruşinea înfrîngerii. Oare poate fi ceva mai măreţ decît a-ţi dărui pînă şi viaţa în slujba apărării patriei tale, a libertăţii ei? Nu este de mirare că în conştiinţa românilor, singurii urmaşi ai geto-dacilor, Decebal s-a transformat într-un mit, un simbol al dragostei de ţară, al apărării libertăţii, sentimente ce l-au animat şi îi animă pe români din totdeauna.

Nu ştiu dacă s-a făcut o statistică privind personalităţile din istoria noastră care au servit drept subiect în folclor, literatură, muzică, pictură, sculptură ori alt gen de manifestare artistică. Nu mă îndoiesc însă că pe primul loc se situează Decebal.

Dacă aşa stau lucrurile, şi aşa stau, se poate totuşi pune întrebarea : care a fost numele acestui mare erou? După cum bine se ştie geto-dacii, ca de altfel toate popoarele Europei antice, cu excepţia grecilor şi a romanilor, n-au ajuns la un stadiu de dezvoltare care să le permită consemnarea în scris a istoriei lor. Tot ce ştim, sau, mai exact spus, aproape tot ce ştim despre strămoşii noştri se datorează scriitorilor greco-romani. Şi, numărul acelora care au scris despre geto-daci n-a fost mic, indiferent de apartenenţa lor etnică (deloc unitară) sau limba în care şi-au redactat opera. Se cunosc 63 de autori antici de limbă greacă sau latină, începînd cu Sofocle şi Herodot pînă la Solinus (a trăit pe la 250 e.n.) la care se adaugă cei din antichitatea tîrzie şi cei din epoca bizantină. N-au lipsit nici scriitorii care le-au dedicat opere întregi. Unul dintre aceştia este retorul şi filozoful Dio Chrysostomos care a scris o carte intitulată Getica ori Istoria geţilor, azi pierdută. Ştim că şi Dio Cassius a scris o Getica şi ea pierdută. Despre geto-daci a scris şi Traian ori medicul său Criton, opere din care s-au păstrat infime fragmente. Pierdută este şi partea din Istoria Romei a lui Appian care se referă la luptele cu dacii. S-au pierdut şi biografii ale împăraţilor în care s-a vorbit despre daci, cum este

cea a lui Marius Maximus. Cele ale lui Suetonius se opresc la Domițian iar Historia Augusta începe doar cu Hadrian pe cînd din Istoria lui Ammianus Marcellinus întîmplarea face să se fi pierdut partea cu privire la evenimentele din vremea lui Domițian. S-ar putea continua înșirarea acelor cărți, ori părți, pierdute în care era vorba de strămoșii noștri geto-daci.

Pierderile de care vorbeam au lăsat lacune în istoria noastră veche care se suplinesc, în măsura posibilului, cu izvoare de altă natură : arheologice, epigrafice, numismatice etc. Așa se face că s-au putut naște „probleme" cu repercusiuni de multe ori grave vizînd elemente fundamentale ale istoriei noastre, „probleme" puse uneori cu știință și reavoință iar alteori din necunoaștere și de cele mai multe ori cu alte scopuri decît cele științifice. Aceleași pierderi au dus la discuții contradictorii între învățații moderni cu privire la anumite evenimente ori aspecte referitoare la civilizația sau istoria geto-dacilor. Fiecare dintrei ei formulîndu-și opinii bazate pe izvoare de diferite categorii avînd drept scop luminarea unor întunecimi sau neclarități, contradicții etc. Fiecare generație și-a adus și continuă să-și aducă contribuția la o mai bună cunoaștere, scopul esențial al cercetării științifice.

ici cu privire la Decebal, neîndoielnic, personalitate de primă mărime a istoriei geto-dacilor, izvoarele literare nu sînt prea multe și lipsite de contradicții. Izvorul de bază rămîne Dio Cassius a cărui Istorie romană (scrisă după anul 229 e.n.) s-a păstrat doar în parte. Din fericire istoricii bizantini cum au fost Xiphilinos (sec. XI) și Zonares (sec. XII) au făcut rezumate ce au ajuns pînă la noi.

Pentru alcătuirea monumentalei sale opere Dio Cassius s-a folosit de autori ca Polybios sau Titus Livius dar i-a trecut cu vederea pe Caesar, Salustius, Tacitus ori Suetonius. Cu privire la Decebal el ne spune : „Cel mai însemnat război de atunci al romanilor a fost cel împotriva dacilor, asupra cărora, în vremea aceea, domnea Decebal. Duras, care domnise mai înainte, lăsase lui Decebal de bună voie domnia (LXVII, 6, 1). Este vorba de începutul anului 86 e.n. cînd Domitian a pornit războiul împotriva dacilor. „Împăratul Domitian — traduce Șincai în Hronica Românilor, vol. I, p. 5) — carele era nu numai nesuferitoriu de osteneli, ci și fricos, slab la fire și dat spre sburdările trupești nu numai cu muieri, ci și cu prunci. Drept aceia el nu s-au atins de războiu, fără numai prin povățuitori s-au oștit cu Decheval". Unul dintre aceștia era Cornelius Fuscus, comandantul cohortelor pretoriene căruia i-a fost încredințată conducerea armatelor romane ce au suferit mari dezastre, Fuscus însuși găsindu-și moartea.

Din relatarea lui Dio Cassius (fără să știm pe ce izvoare se bazează) reiese că în vremea războiului lui Domitian cu dacii rege era Decebal și că acesta s-a luptat cu generalul Cornelius Fuscus. Tacitus însă (considerat pe drept cuvînt cel mai mare istoric roman, contemporan cu evenimentele) în Istorii ne spune altceva și anume că luptele au fost purtate de Diurpaneus, regele dacilor. Partea cu privire la Domitian din opera lui Tacitus s-a pierdut. Din fericire însă tocmai evenimenul de care este vorba a fost înșirat printre argumentele lui Paulus Orosius (scriitor de la începutul sec. V e.n.), în a dovedi că nenorocirile ce se abat asupra oamenilor din vremea sa nu se datorează creștinilor, ci au existat totdeauna. „Căci cît de mari au fost — spune el textual (Istoria împotriva păgînilor, VII, 10, 4) — luptele lui Diurpaneus, regele dacilor, cu generalul Fuscus și cît de mari dezastrele romanilor, le-aș enumera, într-o înșirare lungă, dacă Cornelius Tacitus, care a tratat în mod organic și cu foarte mare exactitate aceste evenimente istorice...".

Același lucru îl spune și Iordanes (Getica, 77—78) : „Domitian a plecat cu toate forțele sale în Illyria și încredințînd conducerea aproape întregii armate generalului său Fuscus și cîtorva bărbați aleși, i-a obligat să treacă peste Dunăre împotriva armatei lui Dorpaneus, pe un pod din corăbii legate între ele. Atunci goții (respectiv geții), care n-au fost luați pe neașteptate, au pus mîna pe arme și chiar la prima ciocnire au învins pe romani, omorînd pe comandantul acestora Fuscus... Pentru dobîndirea acestei victorii mari ei i-au numit pe conducătorii lor semizei...". Nici de această dată nu cunoaștem izvoarele folosite de istoricul got de la mijlocul secolului VI e.n. Ar putea fi Cassiodorus, Dio Chrysostomos sau poate Tacitus. Fapt este că el era bine informat.

Despre dezastrul lui Fuscus întîmplat în anul 87 e.n. ne mai vorbesc Martial (Epigrame, VI, 76, 1—6) și Iuvenal (Satire, IV, 109—112), amîndoi contemporani cu evenimentele, fără să precizeze însă de cine anume erau conduse oștile dacilor ori numele regelui. Același lucru și cu privire la Suetonius (Domitian, VI, 1) care vorbește și el de înfrîngerea lui Fuscus. În sfîrșit, a mai rămas de adăugat Petru Patricius (Istorii, 4, 5) autor din sec. VI e.n. care reproduce aproape cuvînt de cuvînt textul lui Dio Cassius.

Contradicția este evidentă și istoricii moderni au încercat să-i găsească o explicație. S-a acreditat părerea potrivit căreia Duras și Diurpaneus ar fi fost una și aceeași persoană. El i-ar fi cedat tronul lui Decebal, învingătorul lui Cornelius Fuscus, la o dată ce nu poate fi precizată. Rămînea fără de explicație relatarea lui Tacitus, transmisă de Orosius, și a lui Iordanes. Or, despre Tacitus nimeni nu poate spune că nu este bine informat, mai ales fiind vorba de evenimente contemporane lui. Cele relatate de Tacitus sînt confirmate și de Iordanes.

Într-un articol apărut postum, regretatul meu coleg de la Iași Nicolae Gostar (Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, 35, 1, 1984, p. 45—54) arată, cu îndreptățit temei, că Duras și Diurpaneus sînt doi regi deosebiți iar Cornelius Fuscus a fost învins de Diurpaneus, victorie în urma căreia el a primit supranumele de Decebal care ar fi putut însemna „cel puternic", „cel viteaz".

Ideea ca atare, fără să fi fost argumentată, o găsim încă la Gh. Șincai care, la începutul Hronicii sale, anul 86, vorbește despre „Decheval, craiul Dachiei-ceii-Vechi, carele și Diurpaneu s-au numit". Citîndu-l pe Orosius, C.C. Giurescu, fără să știm pe ce se baza, vorbește și el de „Decebal i se mai spune și Diupaneus sau Diurpaneus".

Iată așadar că, după toate probabilitățile, Decebal este un supranume ce i-a fost atribuit regelui Diurpaneus, supranume legat de vitejia lui, inscris cu litere de aur în istoria geto-dacilor și în conștiința urmașilor acestora.

Ion Horațiu Crișan

ROMÂNIA
PĂMÎNT AL SPERANȚEI

FASCISM ȘI ANTIFASCISM PE MELEAGURI TRANSILVANE

REȚEAUA OMENIEI

n miezul cel mai fierbinte al verii lui 1985, porneam, împreună cu alți cîțiva gazetari, spre nordul îndepărtat al țării, ca să întîlnim un grup de evrei americani originari din România, veniți în pelerinaj la mormintelor înaintașilor lor și pentru a cinsti memoria victimelor holocaustului horthyst.

Cimitirul evreiesc din Sighetul Marmației arată ca o livadă de liniște semănată cu pietre albe. Dar oamenii aceia bătrîni au intrat pe porțile lui ca pe niște mari porți ale durerii. Erau evrei hasizi și purtau cu toții, chiar și cei din grupul tinerilor învățăcei care-i urma, redingote și pălării desuete, negre. Veneau de la capătul lumii și nu-ți puteai închipui lunga lor călătorie decît așa cum se desfășura către sfîrșitul ei, aici, pe drumul în coastă care urca spre cimitir. Veneau cu pas așezat, ca dintr-un loc în care timpul nu mai are curgere, și mica lor ceată chema de departe o legendă parcă știută. În frunte, ca și cum le-ar fi deschis trecerea, cu plete lungi și barbă albă de patriarh, marele lor rabin își sprijinea în toiag făptura firavă, închipuind pe zidul însorit o siluetă ciudată, hieratică.

N-au zăbovit prea mult lîngă monumentul din mijlocul cimitirului, poate pentru că aveau niște amintiri pe care viermele timpului nu izbutise să le roadă într-atîta, și nici apa lui să le spele îndeajuns, încît să și le poată așeza, pînă la urmă cuminte, în abstracția solemnă a istoriei. S-au risipit prin fîneața înflorată a cimitirului, căutîndu-și fiecare pietrele lui. Trecuseră, totuși, mai bine de patruzeci de ani. Căutau. Citeau inscripțiile, se întrebau unul pe altul, erau și cîțiva oameni tineri care dibuiau, urmînd descrierea cețoasă făcută de părinții rămași acolo departe. Apoi, cimitirul s-a umplut de vocile celor care se rugau pentru morți.

Și, deodată, bătrînul de lîngă mine a luat în brațe piatra albă și s-a prăbușit în plîns. Hohotea, nestăpînit, ca un copil, îmbrățișînd marmora rece, în dreapta cu cartea pe care un deget o ținea mecanic și inutil deschisă la pagina cu rugăciunea care nu îi mai încăpea durerea. Morții lui cei mai dragi, cei mai apropiați, nu erau îngropați acolo, ci sub cerul Poloniei, ei nici nu aveau morminte. Dar piatra aceea punea un semn singurei bucăți de pămînt din care amintirea lui putea lua și face, firesc și de-a dreptul, ca în Carte, întrupare pentru chipul și asemănarea durerii lui.

Și dîrzenia acestei dureri, venită după patruzeci de ani, de la mii de kilometri, la ea acasă, a chemat alături, ca o mustrare, amintiri ale copilăriei mele. La 9 ani, am plecat din satul în care mă născusem, sat de pădureni coborîți spre cîmpie, plin de o rușine pe care o știam nemeritată, cu sentimentul copilăresc al unei uriașe puteri silită la neputință, ca și cum oameni răi l-ar fi pălmuit pe tata, cu sfîșierea unui început de moarte (izgonit ca un cîine rîios, avea să-și amintească și Elie Wiesel plecarea din Sighetul copilăriei lui). Peste Gepiu, satul cel mai românesc din lume, cobora noaptea ocupației. Au poposit apoi, în nouă noastră casă, oameni, cei mai mulți învățători ca și tatăl meu, alungați din locurile în care trăiseră, ei și ai lor, dintotdeauna, luați noaptea din pat, bătuți, schingiuiți, înghesuiți în vagoane de vite. Cîți vor fi fost ? Și ce reprezentau ei față de cei 217 942 de români expulzați sau refugiați (16,5 la sută din populația românească rămasă sub ocupație !), ca urmare a unei politici sistematice de lichidare a elementului româ-

August 1985. În cimitirul evreiesc din Sighetul Marmației.

nesc ? [1]). Ne despărţisem de doi dintre cei mai preţuiţi prieteni ai tatii. Despre moartea de martir a unuia, protopopul Aurel Munteanu, din Huedin, aveam să aflăm curînd, cu suflete pustii, înmărmurite de durere. Cel de-al doilea, doctorul Wexler, din Beiuş, omul inteligent şi instruit, cu chipul luminat de o necontenită întrebare interioară, care salvase cîndva viaţa tatălui meu şi pe care acesta îl preţuia atîta, avea să ne scrie într-un tîrziu, după 1944, sgîrcit cu vorbele, despre ce se întîmplase cu evreii din Beliu, din Salonta, din Oradea.

Aşa a început, la Sighetul Marmaţiei, reconstituirea ce urmează, ca un drum prin amintirea oamenilor şi prin istorie.

O pagină de istorie

riginea evreilor din Ardeal a făcut obiectul unor studii istorice minuţioase. Ele au înlăturat, fără drept de apel, opinia diletantă după care cele mai timpurii aşezări ale lor ar putea data de pe vremea Daciei Traiane, deşi urmele unor grupuri semite, şi chiar evreieşti, sînt indiscutabile pe stratul colonizării romane. O plăcuţă de aur descoperită, în context funerar roman, la Orşova veche (1960—65), este chiar o invocare a lui Iahwe Adonai, iar o alta, scoasă la lumină tot acolo (1968), redă criptic numele aceluiaşi Iawo. [2]) Unităţi militare de „syri" (o cohors) fac parte din garnizoanele de la Romula. Dar, deşi, în toată Romania occidentală, grupuri de negustori „syri" apar din cel mai timpuriu ev mediu, împrejurările în care sînt atestate primele aşezări cunoscute în Ardeal (1571—1687) face imposibilă, după cele mai autorizate opinii, ipoteza unei continuităţi.

Vor fi avut loc infiltrări, nu foarte importante, şi ceva mai înainte, în ciuda eforturilor de a le îngrădi, care îşi găsesc expresia, printre altele, într-o hotărîre a Dietei din 1578. [3]) Prima comunitate organizată pe care o cunoaştem este compusă din sefarzi, veniţi din Imperiul otoman, şi este cea de la Alba Iulia, pe atunci capitala voievodatului ardelean şi singurul oraş în care evreii aveau voie să se aşeze. O „cartă de drepturi" acordată de Gabriel Bethlen, în iulie 1623, ne îngăduie să cunoaştem destul de bine împrejurările apariţiei ca şi condiţiile în care trăieşte.

Devorat de ambiţii mari, hrănite de receptarea prea optimistă a contextului politic complicat schiţat de „războiul de treizeci de ani", sub care se ascundea procesul de restructurare a unui nou sistem continental al centrelor de putere, Bethlen miza prea mult pe efectele secundare ale conflictului din zona lui periferică, de contact cu Imperiul otoman. Influenţat, fără

[1]). M. Fătu, Biserica românească din nord-vestul Transilvaniei sub ocupaţia horthystă, 1940—1944, Bucureşti, 1985, p. 60.

[2]) Inscripţiile Daciei Romane, vol. III, Bucureşti, 1977, pp. 69—71.

[3]). R. L. Braham, Genocide and Retribution, Boston, 1983, p. 4.

Almanahul Luceafărul coala 5

îndoială, de înfăptuirea de o clipă a lui Mihai, al cărei sens mai profund nu îl putea înțelege, el voia să refacă splendorile unei Dacii utopice și, intuind avantajul pozițional al Ardealului, să tragă toate foloasele din transformarea platoului carpatic într-o turnantă a legăturilor europene cu spațiul otoman. Personaj aventuros și grandoman, de felul lui Despot Vodă, își dorea o curte strălucită, colecționa cărți și tot felul de celebrități. Avînd bune legături cu otomanii, Bethlen știa ce rol joacă grecii și evreii în viața comercială a Turciei europene și ar fi vrut să-i atragă spre voievodat. Unul din emisarii săi la Constantinopol îi vorbește despre faima medicului Abraham Susa, care îi trimite și niște leacuri, cu efect se pare, căci, în 1623, prințul scrie unui alt om al său să-i procure „leacuri noi" și să-i dea sefardului o sută de ducați, în cazul în care se hotărăște să vină la Alba Iulia. Medicul vine, în fruntea unui grup de evrei sefarzi care se stabilesc în oraș.

În „carta" pe care le-o acordă Bethlen, la intervenția medicului, se subliniază din nou dorința prințului de a restaura vechea glorie a Daciei, așezarea sefarzilor și a altor coloniști străini fiind menită să refacă viața orășenească a voievodatului pustiit de războaie. Ea garantează „națiunii evreești" o seamă de „drepturi", dintre care o parte, cele privind reglementarea activității negustorești, au caracterul unor adevărate privilegii. În general însă, „carta" nu este mai „liberală" decît actele care reglementează statutul comunităților evreiești din alte zone de influență „reformată", anti-catolică.

Pînă tîrziu, sefarzii, care au o organizare riguroasă și din rîndurile cărora apar primii rabini cunoscuți din Ardeal, sînt cei care domină viața comunității. Avem știre despre legături ale lor cu cercurile rabinice din Constantinopol, Belgrad și Salonic, cărora li se adresează pentru rezolvarea unor probleme religioase controversate. [4])

Dar episodul Bethlen, care s-a bucurat de atenție mai ales datorită precedentului de drept pe care-l constituia „carta", rămîne, istoric vorbind, fără urmări, mai degrabă pitoresc.

Odată cu precizarea noului echilibru de forțe european, proces în cadrul căruia eșecul turcilor în fața Vienei (1680) a avut rolul său, prezența austriacă devine tot mai evidentă și tot mai activă, culminînd cu încorporarea Transilvaniei în imperiul habsburgic. De acest proces se leagă, urmîndu-i tribulațiile, și afluxul din ce în ce mai puternic de așkenazi, legați de teritoriile aflate în sfera de influență austriacă. Sporul populației evreiești din Ardeal, care rămîne totuși neînsemnată (2 000, în 1766 ; 5 176, în 1825 ; 15 600, în 1850) [5]), se înscrie mai ales la activul acestora. „Registrul" (Hapinkas) comunității sefarde de la Alba Iulia (1736—1835), aflat astăzi la București, care începe să fie redactat în ebraică și „ladino", se încheie cu texte scrise în idiș, vorbind, în felul lui, despre acest proces. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, grupul sefard este copleșit după ce, începînd de la mijlocul lui, conflictul dintre sefarzii din ce în ce mai puțini și așkenazii deveniți majoritari luase forme tot mai ascuțite. De altfel, tensiunile de acest fel rămîn o caracteristică a vieții evreiești din Ardeal, oglindind, relictual pînă foarte tîrziu, situația specifică a regiunii, în care s-au întîlnit, de-alungul timpului, căile de descărcare ale unor nuclee dense de emigrație, lovite de vicisitudinile istoriei.

[4]) Dr. Carmilly-Weinberger Mózes, A Kolozsvári zsidóság emlékkönyve, New York, 1970, pp. 263 și urm. (Pentru toate datele privind „carta" și sefarzii ardeleni).

[5]). Braham, op. cit. p. 4 (Mai departe, trimiterea se face la : Braham, Genocide...)

Un prim val vine din Galiția, provocat probabil de către șirul de nenorociri care se abat asupra evreilor polonezi începînd din 1648. Oricum, în 1735 conducătorul comunității de la Alba Iulia este David ben Beniamin, de origină poloneză, dar născut în oraș.

Imigrația galițiană a crescut puternic după prima dezmembrare a Poloniei din 1772, cînd una din regiunile cele mai dens populate de evrei a revenit Austriei. Marea majoritate a emigranților era constituită din oameni săraci și foarte săraci, fugiți de persecuții, dar și de lipsuri. Excluși din viața economică majoră, se ocupau cu mica negustorie locală, cu colportajul sau țineau cîrciumi. Unii aveau poverne, cazane de ars horilcă și votcă, al cărei secret îl aduseseră cu ei din Polonia. Foarte mulți însă își cîștigau pîinea muncind la pădure, ca țapinari, sau lucrînd pămîntul. Așezările evreiești țărănești din Maramureș, unice în felul lor, au scris una din cele mai interesante și mai pitorești pagini din istoria Diasporei. Aici și-a găsit hasidismul, mișcare mai mult decît religioasă, cu ample ecouri în conștiința și în viața spirituală evreiască, o nouă patrie și o a doua vatră de legendă. [6]) În pelerinaj la Sighet, în 1984, Elie Wiesel își amintea nostalgic un cîntec evocînd pădurea carpatină prin care trecea Baal Șem Tov, întemeietorul hasidismului. Noua înțelegere a lui dumnezeu, omniprezent în natură sub forma unei „scîntei sfinte", simplitatea și accesibilitatea drumului către el, o anume fervoare mistică de sorginte populară, găsiseră aici un mediu firesc de exteriorizare. Vorbitori de idiș, ținînd la obiceiurile, la ritualul și la folclorul lor, credincioși costumului tradițional, evreii din Nord-Vestul extrem al României au opus o rezistență organică față de tendințele de asimilare, atît de puternice în vechea Ungarie. Reacția de apărare este și mai vizibilă în viața lor spirituală, care mai că nu cunoaște fenomene de aculturație. Așa se explică faptul, aparent paradoxal, că deși credința lor punea piedici de netrecut ideii refacerii căminului lui Israel, tocmai în mediile ortodoxe, și poate mai ales hasidice, puternica conștiință de sine a schițat soluții sioniste. Acest proces de „laicizare" a iudaismului, cu atîtea consecințe în istoria modernă, pînă în zilele noastre, este de altfel o parte a procesului mai general de trezire a conștiinței naționale a popoarelor din această parte a Europei și nu poate fi despărțit de el. Nu este, desigur, întîmplător că unul din înaintemergătorii ideii, Peretz Smolenskin (1842—1885), aducea în articolele lui de presă, ca argument în favoarea cauzei evreiești, exemplul grecilor și românilor care fuseseră în stare să se regăsească pe sine ca națiuni moderne. [7])

Cel de-al doilea val de imigrație vine dinspre vest și este reprezentat de evreii unguri. La origine, este vorba de evrei din Boemia și Moravia care trec în Ungaria în urma măsurilor austriece menite să ducă la îngrădirea creșterii numărului lor în Cehia (sub Carol al III-lea, în 1726, se limitează căsătoriile, îngăduite pentru un singur tînăr bărbat de fiecare familie) și, mai ales, în urma noilor restricții, instituite sub Maria Tereza (în 1748, se fixează la zece mii numărul familiilor evreiești care pot trăi pe teritoriul boemo-morav). Curentul pune în mișcare oameni aparținînd unei burghezii orășenești de veche tradiție, cu ample legături exterioare, cu o viață cultu-

[6]) L. Poliakov, Histoire de l'antisémitisme, I, Paris, 1981, pp. 388 și urm. (O foarte frumoasă și corectă prezentare a hasidismului și a rădăcinilor lui istorice).

[7]). S. Grayzel, A history of the Jews, New York, 1968, pp. 573—74.

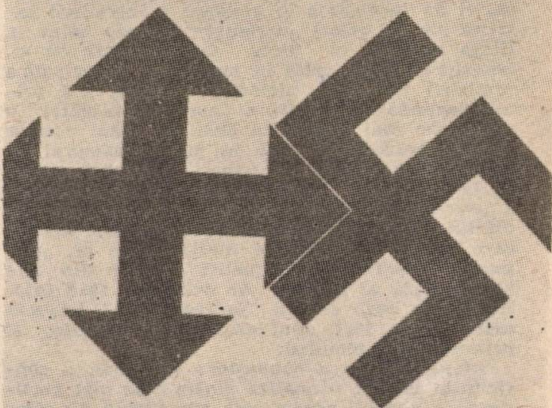
rală bogată, activă şi, ceea ce este şi mai important, deschisă spre orizontul european. Ei vehiculează ideile înaintate ale timpului, sînt partizanii reformelor şi luptă pentru emancipare şi pentru cîştigarea dreptului de cetăţenie. În lipsa unei burghezii naţionale cît de cît puternice, ei ajung să joace, încă de la începuturi, un rol de întîia mînă în dezvoltarea primului capitalism ungar, în industrie, comerţ şi finanţe. Nu este de mirare că, în marea lor majoritate, tind la asimilare şi că din rîndurile lor se recrutează primii „asimilaţionişti" activi. După emancipare (1867—68), foarte mulţi se îndreaptă spre profesiunile libere şi se afirmă puternic în domeniul vieţii culturale şi ştiinţifice. Ei sînt astfel principalii făuritori ai „erei de aur" din istoria evreilor unguri. [8])

În Ardeal, unde apar, de la început, ca evrei unguri, ei joacă, aşa cum observă Randolph L. Braham, un rol deosebit de important în procesul de „maghiarizare". Adepţi ai „reformei" religioase, ei sînt „neologi" occidentalizaţi şi privesc cu oarecare superioritate pe ortodocşii localnici, în marea lor majoritate hasizi (spre deosebire de situaţia din Ungaria), Ostjuden, „evrei răsăriteni".

Stabiliţi în centre urbane, cu precădere la Oradea şi Cluj, ei ocupă poziţii conducătoare în comerţ şi industrie, în profesiile libere, unde procentul lor este relativ ridicat, şi în cultură. Evident, în toate aceste sectoare, nivelul economic general este simţitor mai bun, iar faptul se reflectă şi în situaţia evreilor aparţinînd mediilor sociale legate de ele. Componenţa soială (sau, mai degrabă, rezultanta acţiunii unor factori istorici deosebiţi) apare, în cazul de faţă, supraadăugată unor alte mentalităţi şi comportamente şi este accentuată de decalajul marcat dintre zonele nordice „subdezvoltate" şi celelalte zone din Ardeal. Un oraş, relativ mare, cum este Sighetul Marmaţiei, rămîne un mediu economic şi cultural departe cu totul de complexitatea şi dinamica mediului urban orădean sau clujean.

Rămîne un fapt semnificativ că, în judeţele Maramureş şi Satu Mare, cu preponderenţă hasidică, majoritatea sau o bună parte a evreilor locuiau, încă în 1930, la sate (în Maramureş : 23 480 în mediul rural, faţă de numai 10 609 în mediul urban; în Satu Mare: 11 485, faţă de 13 885), în timp ce în judeţele Bihor şi Cluj situaţia este cu totul deosebită (în Cluj numai 2 025 în mediul rural faţă de 14 530 în mediul urban; în Bihor: 5 572, faţă de 20 578. [9])

Desigur, procesul istoric, departe de a fi liniar, nu se lasă surprins de modelul sociologic, care nu se realizează, nici el, în stare pură. Bunăoară, populaţia evreiască a Ardealului continuă să crească în mod semnificativ în cea de a doua jumătate a secolului trecut şi, în acelaşi ritm, în primii ani ai secolului nostru : 30 000, în 1880 ; peste 53 000 în 1900 ; mai bine de 65 000 în 1910 [10]). Creşterea accentuată nu se explică, neîndoielnic, numai prin sporul natural. Dar aportul exterior nu este constituit exclusiv din evrei „neologi". Pe de altă parte, evreii ortodocşi veniţi din Ungaria se deosebesc de ortodocşii aşezaţi aici de mai multă vreme, mai ales de adepţii hasidismului, puternic ataşaţi de tradiţiile proprii, dar şi de o

seamă de tradiţii locale, deosebite, în majoritatea lor oameni săraci, muncitori necalificaţi, chiar ţărani, meşteşugari, dughengii, desăgari, vorbitori de idiş, concentraţi la Satu Mare şi Sighetul Marmaţiei, dar care, în satele locuite majoritar de români, şi mai ales în judeţele Maramureş şi Năsăud, vorbeau ca a doua limbă (sau cel puţin ca a treia) româna. O anume mişcare internă, continuă, a remodelat tot timpul schema primară.

Exemplul comunităţii din Oradea este grăitor din mai multe puncte de vedere. În anul 1 732, ea era compusă din 46 de oameni. În 1813, se construieşte prima sinagogă. În 1870, populaţia evreiască constituie două comunităţi : una ordotoxă, majoritară, şi una reformată. În 1944, în Oradea trăiau aproape 30 000 de evrei, numărul localurilor de rugăciune era de 40, dintre care 12 sinagogi. [11]) Aşezarea unor grupuri de hasidimi, în jurul rabinului din Vijniţa, care venise la Oradea în perioada interbelică, continuă procese mai vechi şi, în acest sens, ilustrează bine felul cum s-a configurat în timp situaţia populaţiei evreieşti din Ardeal. La sfîrşitul primului război mondial, în Transilvania, Crişana şi Banat trăiau 180 000 de evrei (1920). Organizarea lor în 110 comunităţi, dintre care 80 erau ortodoxe, 23 reformate şi 7 „Statu Quo Ante", reflectă nu numai deosebiri de cult, ci, într-o bună măsură, o seamă de realităţi economice, sociale şi culturale mai profunde, cu toate implicaţiile ce decurg de aici. Ea pune în evidenţă şi trăsăturile specifice ale vieţii evreieşti ardelene, în raport cu cea din Ungaria. [12])

---

[8]). R. L. Braham, The Politics of Genocide, The Holocaust in Hungary, vol. . pp. 80 şi urm. (Mai departe trimiterea se face la : Braham, Holocaust...)

[9]). Remember, 40 de ani de la masacrarea evreilor din Ardealul de nord sub ocupaţia horthystă, Bucureşti, 1985, Tabel statistic, Anexa nr. 2, pp. 60—61.

[10]). Braham, Genocide..., p. 5.

[11]). Katona Béla, Várad a viharban, 1946, pp. 9 şi urm. (Cifra de 30 000 include, probaoil, şi pe evreii din jud. Bihor).

[12]). Braham, Genocide..., p. 5 ; pentru Ungaria (structura socială, numărul şi repartizarea comunităţilor etc., dovedind un statut social, în general, superior) v. Braham, Holocaust...

«Era de aur»

nul dintre cele mai zguduitoare aspecte ale marii drame pe care au trăit-o evreii din Transilvania de nord, şi poate cea mai tragică dimensiune umană a ei, nu poate fi înţeles fără moştenirea istorică a ceea ce s-a numit „era de aur" a evreimii din Ungaria. În plan afectiv, clipele de pe urmă a mii şi mii de oameni au fost marcate, mai mult decît de orice altceva, nu de sentimentul frîngerii brutale a încrederii în om, oarecum vag totuşi, fără adresă, ci de încălcarea în picioare a încrederii într-un şir de valori „naţionale" intrate adînc în fiinţa proprie, în parte făurite chiar de ei, transformate de călăi în motivarea principală a nimicirii lor. Căci, niciodată, poate, n-a primit legenda antisemită a „evreului trădător" o infirmare mai dramatică decît în cazul acestor oameni trădaţi, şi, pînă în pragul camerei de gazare, atît de naiv dezarmaţi, unii pînă astăzi, în faţa trădării. Niciodată, legenda antisemită a „evreului apatrid" nu a primit o mai scump plătită infirmare decît în cazul acestor oameni care se socoteau, foarte mulţi dintre ei, „unguri de confesiune israelită". Multe din cele ce urmează ar rămîne de neînţeles fără înţelegerea a ceea ce s-a petrecut în „Ungaria mare" între 1867, anul emancipării evreilor, şi primul război mondial.

Întemeiată pe o cunoaştere profundă a contextului istoric, o analiză dintre cele mai pertinente a acestui aspect este cea făcută de către Randolph L. Braham, analiză pe care o reproduc, citînd amplu.

„Datorită tradiţiei feudale a Ungariei, scrie Braham, aristocraţia şi gentry au refuzat cu îndărătnicie să intre în comerţ, industrie şi în alte ocupaţii «degradant burgheze», preferînd să prelungească o eră feudală depăşită. Fiind neliberală în atitudinea ei faţă de naţionalităţile conlocuitoare şi antidemocratică faţă de ţărănimea maghiară şi de masele muncitoreşti, aristocraţia ungară la putere a avut o atitudine constant liberală faţă de evrei şi i-a încurajat să se angajeze în afaceri şi industrie. De-a lungul timpului, o relaţie de colaborare prietenească s-a stabilit între aristocraţia ungară şi industriaşii, bancherii şi financiarii evrei. Mulţi reprezentanţi ai aristocraţiei au devenit pe nesimţite parteneri în întreprinderi evreieşti, ajungînd acţionari şi membri ai consiliilor lor de conducere. La rîndul lor, mulţi magnaţi evrei au fost înnobilaţi şi au asimilat moravurile şi practicile aristocraţiei.

Ca o consecinţă a acestei politici tolerante, evreimea ungară se considera ea însăşi o parte integrantă a naţiunii ungare, iar maghiarii acceptau pe evreii asimilaţi vorbitori de limbă ungară ca egali ai lor. Ca atare, evreii nu numai că au participat din plin la dezvoltarea economiei Ungariei, dar au şi contribuit generos la îmbogăţirea culturii şi ştiinţei ungare". [13])

„...Alianţa dintre evrei şi unguri, scrie la rîndul său Thomas Karfunkel, era o alianţă naturală, bazată pe interese. Clasa conducătoare ungară era în principal interesată în perpetuarea poziţiei ei politice dominante şi aprecia sprijinul evreiesc. De altfel, acest sprijin era foarte confortabil, pentru că evreii n-ar fi putut niciodată deveni un partener ameninţător, cu un program politic urmărind autonomia sau existenţa separată. Simultan, ridicarea unei clase capitaliste evreieşti şi, în general, ţelurile economice ale evreilor, au primit încurajare oficială. Aristocraţia ungară nu avea, în mod deschis, atracţie pentru aceste activităţi, iar penetrarea evreilor era preferată celei a unui alt grup etnic, inclusiv, sau probabil în special, celei a minorităţii germane".

Braham observă, cu drept cuvînt, că atitudinea de „toleranţă binevoitoare" faţă de evrei era motivată nu numai de considerente economice, ci şi de dorinţa de a creşte procentul de maghiari în Regatul ungar poliglot, prin însumarea «maghiarilor de confesiune israelită» (Zsidóvallású magyarok), cum erau înregistraţi evreii în statisticile oficiale". [14])

În conformitate cu statistica din 1910, întemeiată oricum pe o tehnică trucată, menită să înlesnească măsluirea datelor de bază, cum prea bine ştiau românii din Ardeal, din cei 18 264 533 de locuitori ai Regatului maghiar doar 9 944 627, adică 54,5 la sută erau unguri. „Dar chiar această majoritate anemică şi dubioasă, subliniază istoricul american, fusese cîştigată cu ajutorul celor 911 227 de evrei care reprezentau peste 5 la sută din populaţie". [15])

„Recensămîntul din 1910, ultimul ţinut în Austro-Ungaria, comentează, în strict acelaşi sens, Thomas Karfunkel, a identificat 54,5 la sută din populaţia Ungariei drept ungurească. Acest statut majoritar, extrem de important pentru motive politice precum şi psihologice, era cîştigat cu colaborarea evreilor, care au au fost clasificaţi ca un grup naţional separat şi care, în întregime, au optat pentru naţionalitatea ungară. Evreii constituiau numai 5 la sută din populaţie, dar pentru unguri ei reprezentau diferenţa dintre o poziţie majoritară şi una minoritară".

Reamintind datele cunoscute (românii formau „minoritatea" cea mai numeroasă a regatului şi reprezentau 20 la sută din întreaga lui populaţie, faţă de procentul real al ungurilor de maximum 45,4 la sută), Braham prezintă critic politica claselor conducătoare maghiare, „minate de un naţionalism şovin orb", şi urmărind asimilarea forţată a românilor, sîrbilor, slovacilor şi rutenilor.

„Doctrina imperialistă a naţionalismului maghiar, spune el, a inclus axioma politică potrivit căreia «ori maghiarii asimilează naţionalităţile, ori naţionalităţile vor distruge statul ungar».

Evreii au jucat un rol deosebit de important în procesul de maghiarizare. Poate că nici o altă minoritate sau naţionalitate din regatul ungar, observă Braham, nu a adoptat limba şi cultura ungară cu o asemenea «grabă spontană» ca evreii... Acest proces de maghiarizare a devenit intens după 1877, dar începuturile sale datează din 1844 cînd conducătorii tineretului evreiesc din Pesta au lansat Magyaritó Égylet (Societatea de maghiarizare) cu obiectivul specific al maghiarizării evreilor, predominant vorbitori de limbă germană, din oraş".

„Spre deosebire de situaţia din Occident, continuă istoricul american, emanciparea evreilor a fost promovată nu atît în termenii filozofiei liberale a iluminismului, ci, în primul rînd, ca un aspect al ideii de naţionalism ungar. Unul din obiectivele de bază era întărirea poziţiei numerice precare a maghiarilor în regatul poliglot prin absorbirea sau maghiarizarea evreilor...

[13]). Braham, Holocaust..., I, p. 4 ; pentru citatul imediat următor, v. Thomas Karfunkel, The Impact of Trianon on the Jews of Hungary, in War and Society in East Central Europe.

[14]). Idem, p. 5 (subcapitolul „The problem of Nationalities").

[15]). Ibidem, p. 5.

Graba cu care evreii unguri au îmbrățișat cauza maghiară — majoritatea covîrșitoare a fost asimilată și mulți evrei ortodocși chiar au adoptat limba ungară ca limbă a lor de comunicare — poate fi explicată printr-un număr de factori. Ei erau, bineînțeles, recunoscători pentru înlesnirile economice și profesionale ce le fuseseră acordate după emancipare de către regimul aristocratic-gentry de orientare feudală. Ca urmare a acestui Interessengemeinschaft (comunitate de interese, n.m.) între regim și evrei, țara a cunoscut un nivel fără precedent al dezvoltării industriei și al modernizării în general, în vreme ce evreii s-au afirmat ca factor major, dacă nu dominant, în profesiile liberale și în capitalismul ungar. Dacă numărul avocaților a crescut între 1890 și 1900 cu 7,2 la sută, numărul avocaților evrei a crescut cu 68, 6 la sută. Din cei 4 807 medici, cîți existau în 1900, 2 321, sau 48 la sută, erau evrei. În ce privește proprietatea agrară, de asemenea, progresul evreilor a fost de-a dreptul remarcabil, avînd în vedere faptul că evreilor nu li se permitea să posede pămînt înainte de emancipare. În 1884, existau 1 898 de proprietari evrei posedînd un teritoriu de aproximativ 1,75 milioane de jugăre... La 1894, numărul lor crescuse la 2 788 și mărimea teritoriului crescuse, și ea, la 2,62 milioane jugăre...

Postura naționalistă pro-maghiară a evreilor, continuă Braham, a fost, bineînțeles, adoptată, nu numai din cauză că era avantajoasă sau din recunoștință pentru înlesnirile create și pentru securitatea acordată de către regimul aristocratic-gentry, ci și datorită patriotismului fervent care a motivat atitudinea multora dintre ei. Așa cum a observat pe bună dreptate prof. Oscar Jászi, sociolog remarcabil și om politic democrat : «nu există nici o îndoială că o mare parte dintre aceste elemente asimilate și-au însușit noua ideologie în mod de-a dreptul spontan și entuziast, din dragoste sinceră pentru noua patrie». Naționalismul semit al multora dintre evrei s-a manifestat în special la Budapesta. Constituind aproape 20 la sută din populație, evreii din capitală se aflau în fruntea procesului de asimilare. Elita lor intelectuală a jucat un rol creator activ în dezvoltarea artelor, științei și literaturii. Tot această elită intelectuală asimilaționistă este cea care a dat naștere primei prese «liberale stăpînită de burghezia evreiască, cu cadrele ei slugarnice de ziariști și redactori care au servit plini de zel și necritic cauza hegemoniei maghiare. Această presă nu numai că a hrănit jocul șovinismului național îndreptat împotriva Austriei, dar a luat cea mai grosolan bătăioasă atitudine în luptele naționale și a fost un principal obstacol în calea unui compromis rezonabil între națiunile rivale.

Deosebit de virulenți în această privință au fost jurnaliștii de la Budapesti Hirlap (Gazeta Budapestei). Ei au fost în fruntea celor care pledau pentru politica de asimilare forțată în vederea creerii unei națiuni de «treizeci de milioane de unguri». Trebuie de asemenea amintită, în acest context, acțiunea necugetată a unor personalități ca Béla Grünwald, un sociolog, istoric și om politic, care urmărea maghiarizarea minorităților naționale, cu precădere în Slovacia, cu un zel de misionar. De îndată ce majoritatea evreilor antrenați în procesul de maghiarizare erau în același timp principalii reprezentanți ai clasei burgheze comerciale în comunitățile agrare locuite de minorități naționale, ei erau priviți în egală măsură ca purtători ai capitalismului exploatator și ai șovinismului maghiar. Această receptare a fost asociată în special cu presa bătăioasă aflată în proprietate evreiască identificată drept «un instrument lipsit de scrupule al dominației de clasă feudală și financiară»". [16])

Fără îndoială, și în acest caz, fenomenul istoric are un relief cu mult mai bogat, și Braham observă, pe bună dreptate, pericolul generalizării, scoțînd în evidență aspectele sociale ale procesului și incriminînd, retrospectiv, „politica mioapă", de bătaie scurtă, a unora din cercurile conducătoare evreiești. În nici un caz, nu poate fi scoasă din discuție brutalitatea cu totul deosebită a politicii oficiale de „maghiarizare" a tuturor nemaghiarilor, inclusiv a evreilor.

„Conduși în mare măsură de interesele economice și politice ale aristocrației evreiești asimilaționiste, care reprezenta în același timp grosul conducerii comunitare, ei (evreii, n.m.), nu au reușit să-și dezvolte o conștiință națională evreiască. Cu conducătorii aliniați necondiționat și necritic la un regim depășit în plan social și reacționar represiv în plan național, ei (evreii, n.m.) nu au devenit niciodată conștienți de responsabilitatea și de rolul lor particular în cadrul statului multinațional. În loc să acționeze pentru dezvoltarea unei societăți pluraliste democratice bazată pe toleranță și respect pentru toate naționalitățile conlocuitoare, evreii din Ungaria au fost greșit orientați «să nu scape nici un prilej de a-și uni interesele cu acelea ale claselor privilegiate aparținînd naționalității privilegiate din punct de vedere social și cultural». În felul acesta, evreii au permis, inconștient, să fie exploatați politic în serviciul unui regim aristocratic-gentry arhiconservator avînd drept scop principal păstrarea privilegiilor feudale tradiționale. Și-au dat seama prea puțin că acest regim agita spectrul «pericolelor» reprezentate de către naționalitățile «înapoiate» în curs de trezire, nu numai pentru a păstra unitatea statului național ungar sub hegemonie maghiară, dar, mai presus de toate, pentru a ține în frîu sau a reprima revendicările de reforme, justiție și egalitate ale claselor sociale exploatate și oprimate". [17])

«O ironie» sinistră a istoriei

titudinea adoptată de evreii ardeleni față de unirea Transilvaniei cu România a fost nuanțată, în funcție de multitudinea de factori care determinau situația lor, în contextul istoric foarte complex al momentului. O seamă de intelectuali cu vederi democratice și radicale au înțeles importanța evenimentului, și unele din primele și cele mai obiective relatări ale presei de limbă maghiară din Transilvania privitoare la Marea Adunare de la Alba Iulia se datorează unor gazetari evrei. La 18 aprilie 1919, în urma mai multor întîlniri pregătitoare, are loc la București o întrunire a evreilor ardeleni cu domiciliul în „Regat" care, se spune în rezoluția adoptată cu acest prilej, „luînd cunoștință de actul din Alba Iulia... aderă din inimă și cu multă satisfacție la programul cuprins în acest act, avînd în vedere că dispozițiile (lui)... corespund în totul principiilor liberale și democratice ale vremurilor actuale".

„Sașii au fost primii care au cerut în mod categoric ocrotirea românilor, scria cu acest prilej ziarul „Adevărul", după ei a urmat chiar o parte din unguri și astăzi vor să adere la

[16]). Ibidem, pp. 7, 8, 9, 10, 11.
[17]). Ibidem, pp. 11—12.

programul din 1 decembrie de la Alba Iulia, evreii".[18])

„Victime ale mediului în care trăiau" (Braham), unii evrei se temeau mai degrabă de un antisemitism plasat în România şi fals generalizat de către presa şovină ungară, care îl exploatase puternic în propaganda ei antiromânească, decît de antisemitismul „virulent" care mocnea sub toleranţa aparentă a claselor conducătoare maghiare. Faptul, folosit pînă astăzi de către o anumită propagandă, apare cu atît mai paradoxal cu cît, pe de o parte românii ardeleni nu folosiseră niciodată argumente antisemite în lupta pentru afirmarea drepturilor lor, iar pe de altă parte, în România nu avuseseră loc niciodată manifestări de antisemitism de gravitatea provocatorului proces al „omorurilor rituale" de la Tisza-Eszlár (1882), comparabil doar cu sinistrul fals al editării „Protocoalelor Sionului". El se explică, exclusiv, prin ataşamentul sentimental la realităţile depăşite ale „Ungariei mari" şi prin optica deformantă pe care o întreţinea acesta în privinţa românilor.

În cei douăzeci şi doi de ani de pînă la dictatul hitlerist din 1940, statutul economic şi social al evreilor ardeleni nu s-a înrăutăţit în nici un fel. Dimpotrivă, bucurîndu-se de toate drepturile cetăţenilor români, ei şi-au dezvoltat nestingherit viaţa spirituală, culturală şi religioasă, proprie.

În ce priveşte cultura religioasă, în cei 20 de ani, între 1920 şi 1940, în Transilvania de nord s-au tipărit 492 de cărţi evreieşti (titluri publicate) faţă de 241 cîte se publicaseră în cei 50 de ani anteriori. Între 1921 şi 1934 au apărut mai multe ziare idiş (13) decît în toţi anii „erei de aur" (10). Învăţămîntul religios nu a suferit nici o atingere. Dintre cele 37 de ieşive ardelene cunoscute de-alungul unei lungi pericade de timp, 10 au fost fondate între 1920 şi 1940[19]). Pînă la instaurarea dictaturii regale, a existat un Partid evreiesc care şi-a desfăşurat activitatea în cadrul constituţional al timpului. Personalităţi reprezentative dintre conducătorii politici activi ai evreilor ardeleni, ca Tivadar Fischer, József Fischer sau Ernö Marton au făcut parte din Parlamentul României.

Dar factorul nou care a intervenit în viaţa evreimii din Transilvania, şi care a căpătat în mod firesc, odată cu timpul, o pondere tot mai mare, este determinat de felul în care a receptat tînăra generaţie destrămarea imperiului habsburgic şi sfîrşitul „erei de aur", însoţit în Ungaria de un val antisemit fără precedent. „Renunţarea la visul asimilaţionist" (L. Bitton) şi victoria principiului naţionalităţilor au influenţat puternic noua atitudine adoptată în cercurile tineretului, nu o dată în opoziţie cu unele elemente din vechile conduceri comunitare. Încă înainte de adunarea de la Alba Iulia, la 20 noiembrie 1918, are loc, la Cluj, adunarea de constituire a Uniunii naţionale evreieşti din Transilvania (Erdély Zsidó Nemzeti Szövetség), după modelul diferitelor „consilii naţionale" care apăruseră, şi în Ardeal, ca mai în toate părţile fostului imperiu austro-ungar, în plin proces de disoluţie. Atunci cînd s-a pus problema reprezentării unice a evreilor în cadrul noilor structuri ale statului român (asemănător procedurii prin care se asigura reprezentarea altor naţionalităţi de după Unire) această formulă s-a impus de la sine, dată fiind organizarea separatistă a celor trei comunităţi religioase, ortodoxă, neologă şi Statu Quo.

„Această mişcare, scrie Livia Bitton, marchează, istoric şi ideologic, o cotitură semnificativă în viaţa evreimii ardelene, în special, şi în istoria luptelor sioniste din această zonă, în general, căci ea reduce indirect opoziţia tradiţională faţă de sionism a celor două tabere evreieşti extreme".[20]). Hasidimii, opuşi sionismului politic, în care vedeau o renegare eretică a regăsirii Sionului prin voinţa divină, ca şi unii neologi care vedeau în el un duşman al „aspiraţiilor şi sentimentelor lor naţionaliste legate de Ungaria" (L. Bitton) acţionau, pentru prima oară în istoria lor uniţi, în cadrul unei organizaţii naţionale evreieşti. Livia Bitton vorbeşte despre o adevărată „renaştere culturală a evreilor transilvăneni" înregistrată în cei 20 de ani interbelici, ale cărei instrumente au fost şcolile şi presa evreiască de limbă ebraică. Asociaţia şcolară Tarbut a organizat clase speciale şi şcoli de toate gradele în 32 de oraşe din Transilvania. Dintre şcolile secundare, un rol deosebit l-a avut „Gimnaziul Tarbut" de la Cluj, de fapt, un liceu, care da şi o pregătire pedagogică. Cei 720 de elevi ai lui studiau Talmudul, literatura ebraică, Biblia, istoria evreilor. Limba de predare era ebraica. Dezvoltarea acestei şcoli se leagă de numele directorului ei, un pedagog excepţional şi entuziast, Antal Mark.

În afara presei comunitare şi religioase, despre care am vorbit mai sus, între 1920 şi 1940, au apărut în Transilvania 10 ziare şi reviste de orientare sionistă, incepind cu Uj Kelet ziarul condus de Ernö Marton. În marile oraşe ale Ardealului, funcţionau şapte edituri evreieşti, din care patru numai în Cluj, care publicau lucrări literare şi politice. Este imposibil să enumerăm aici mulţimea de asociaţii sportive, culturale, literare, muzicale, artistice şi politice înfiinţate mai ales de către şi pentru tineri. Toate organizaţiile de tineret aveau centre de pregătire pentru haluţimi, „pionieri", coordonate de un Oficiu palestinian pentru Transilvania.[21]) Faptul că majoritatea acestor organisme au fost create încă prin 1920, continuind de altfel tradiţii mai vechi, oprimate în „Ungaria mare" de tendinţele asimilaţioniste, dovedeşte că este vorba de iniţiative evreieşti, şi nu de o încercare de „demaghiarizare" a „evreilor unguri". De altfel, presa de limbă ungară, inclusiv presa evreiască de limbă ungară, a apărut nestingherită în România interbelică. Nu este mai puţin adevărat că statul român nu le-a pus nici o piedică, recunoscindu-le şi acordindu-le un statut legal nediscriminatoriu. Consecinţele acestei situaţii s-au resimţit favorabil şi în organizarea vieţii comunitare, a asistenţei sociale etc.

Toată această structură, scrie M. Carmilly-Weinberger, fost prim rabin al Clujului, se prăbuşeşte la 14 septembrie 1940, cînd Miklos Horthy, regentul ungar, intră în Cluj, capitala Transilvaniei, după dictatul de la Viena".[22])

Şi totuşi, R. L. Braham consemnează faptul că „unii evrei ardeleni au primit vestea celui de al doilea dictat de la Viena cu mare satisfacţie. Acest sentiment era întărit de către evreii bătrîni care îşi mai aminteau de «epoca de aur» a Ungariei dinaintea primului război mondial şi de către ignoranţa evreiască cu privire la

[18]). Unirea Transilvaniei cu România (Sub redacţia lui I. Popescu-Puţuri şi A. Deac), Bucureşti, 1972, pp. 686—87.

[19]). Remember.., anexe nr. 4, nr. 5, nr. 7, nr. 8, pp. 64, 65, 67, 68.

[20]). Livia Bitton, The Zionist Movement in Transylvania, în A Kolozsvári zsidóság..., citată mai sus, pp. 279.

[21]). Pentru toate acestea, v. Livia Bitton, loc. cit. pp. 280 şi urm.

[22]). A Kolozsvári zsidóság... p. 291. Tot acolo, prezentarea excepţionalei organizări comunitare, pe linie economică, culturală, de asistenţă socială etc.

realitățile „politicii antisemite a regimului Horthy".[23]).

În acest sens, „este o ironie că, pînă la urmă, evreilor le-a mers cu mult mai rău sub unguri decît sub români. Pentru că, la cîțiva ani după cel de-al doilea dictat de la Viena (august 1940), evreii din Transilvania de nord, ajunși sub stăpînire ungurească, au sfîrșit în lagăre de muncă sau la Auschwitz ; cei din Transilvania de sud, rămași în România, au supraviețuit aproape neatinși[24]). Mai mult decît atît, aceștia din urmă, cu ajutorul unor români, și alături de români, au salvat mii de vieți evreiești de la coșmarul Auschwitzului.

O ironie sinistră, călită cu martiriul a 130 000 de oameni.

«Protofascismul»

devărul este că amintirea nostalgică a unor evrei bătrîni, din Ardeal, dar și din Ungaria, a fost exploatată de către un formidabil aparat de propagandă pus în slujba revizionismului și a hrănit sistematic, neîntrerupt și cu bună știință, ignoranța cu privire la antisemitismul congenital al șovinismului horthyst.

Impus ca o soluție ultrareacționară, în fața „pericolului comunist", regimul lui Horthy a început prin a justifica prăbușirea edificiului șubred al „Ungariei mari", pe linia unei vechi tradiții a clasei conducătoare maghiare, de cînd lumea „victimă a împrejurărilor istorice", prin cauze externe. Procesul istoric al creării statelor naționale unitare din această parte a lumii a fost prezentat ca o mîrșavă conspirație a „naționalităților", ajutată de „conspirația evreiască", singura vinovată pentru „revoluția comunistă". Această variantă provincială a legendei germane despre „lovitura pe la spate" a dezlănțuit un val de excese antisemite, la acea dată fără analogii, în afara ororilor la care se dedau albgardiștii prin orășelele Ucrainei. Revoluția era prezentată ca opera exclusivă a „comisarilor evrei" de la Béla Kun și Tibor Szamuely pînă la Jenö Landler, Jenö Hamburger sau Aurel Stromfeld. „În vreme ce armata lui Horthy evita orice luptă, fie cu forțele române, fie cu cele ale lui Kun, scrie Braham, ea era din plin angajată în pogromuri și în teroarea albă care au făcut mii de victime".[25]) Întreg arsenalul violenței antisemite a fost pus în joc, de la „judecățile populare" (népitéletek), făcînd apel la instinctele primare ale gloatei, pînă la „Legiunea neagră a morții" (Fekete halállegió) a sinistrului Prónay, care trecea din comunitate în comunitate terorizînd, încasînd sume mari de bani drept „răscumpărare" de la „evreii bogați", ațițînd populația la jaf și executînd public evrei și comuniști. Crime de rară bestialitate au fost săvîrșite într-un șir de localități unde au fost organizate omoruri în masă. Puzderia de „societăți patriotice", secrete și publice, răsărite ca ciupercile după ploaie imediat după război, au preluat programul șovin și antisemit al reacțiunii anticomuniste ultraconservatoare. Una din cele mai puternice, MOVE, Magyar Országos Vederö Egyesület (Asociația maghiară de apărare națională) avea două ramuri, civilă și militară. Cea civilă, Magyar Tudományos Fajvédö Egyesület (Societatea științifică maghiară pentru protecția rasei), cunoscută și ca Uniunea Etelköz, după regiunea locuită primitiv de maghiari undeva pe Don, era dublată de cea militară, Kettös-Kereszt Sövetség (Uniunea Dublei Cruci). Primirea membrilor se făcea, și în una și în cealaltă, în cadrul unor ceremonii pline de mister operetistic, care încercau să refacă acte inițiatice de fantezie ținînd de imaginare rituri maghiare străvechi. Cum toate acestea preced SS-ul, singura explicație rămîne perfecta similitudine a motivației lor mai profunde. Ca și în cazul celor 10 000 (!) de asociații, pe grupe de vîrstă, de sex, de ocupație, de statut profesional etc. etc., coordonate de către o asociație de „apărare teritorială", botează pînă la urmă, mai pașnic, Társadalmi Egyesületek Szövetsége, faimoasa TESz (Federația uniunilor sociale). Spre deosebire de situația din republica de la Weimar, unde, în ciuda unor complicități, ele întîmpinau opoziția aparatului guvernamental, „asociațiile patriotice" ungare au fost subvenționate pe ascuns și coordonate, încurajate activ și folosite de către cercurile conducătoare ale statului, inclusiv Horthy. La protestele ocazionale ale fostelor puteri aliate, observă Braham, răspunsul tip al oficialităților maghiare, era că ele nu le pot controla deoarece forțele armate ale Ungariei sînt limitate prin tratatul de pace.[26])

Tot atît de semnificative rămîn contactele timpurii (1920) dintre personalitățile conducătoare maghiare și mișcările de extremă dreaptă antisemite din Germania (Ludendorff și von Kahr), legăturile cu albgardiștii, și încă din 1923 (!), cu partidul nazist. La două zile după numirea lui Hitler în postul de cancelar, Gömbös, pe atunci, prim ministru al Ungariei, dă instrucțiuni ambasadorului de la Berlin să-i „prezinte felicitări și salutări", iar în iunie 1933 este primul om de stat străin care se întîlnește cu führerul. Într-o scrisoare adresată lui Hitler, la 14 februarie 1934, Gömbös își exprimă satisfacția în legătură cu faptul că, în cadrul acestei întîlniri, führerul a sprijinit „principiile bismarckiene", adică rolul dominant al Ungariei în bazinul dunărean.[27]).

Supraestimarea propriilor forțe, îngîmfarea patologică a husarului, fanfaronada lui iresponsabilă au găsit în cîrdășia cu hitlerismul, care le-a manevrat, singura speranță de reînviere a himerelor lui politice. Ultrașovinismul tradițional al clasei conducătoare a „Ungariei mari" s-a „modernizat" și el, incorporînd din mers antisemitismul. Megalomania specifică adăuga o notă de grotesc întregii combinații.

„Horthy și Gömbös, scrie R. Bigler, erau convinși că ar putea negocia cu Hitler de la egal la egal. Reprezentanții «rasei de stăpîni» ungare se comportau de obicei în tradiționala notă de siguranță de sine a «gentilomilor unguri» (magyar urak) față de führerul Herrenrassei germane.

Într-un discurs ținut în parlament, în 1936, Dezsö Sulyok a atras atenția asupra pericolului pe care îl reprezintă supunerea totală a Ungariei politicii externe a lui Hitler. Cu un zîmbet superior, Gömbös l-a asigurat pe Sulyok că «el l-a avertizat pe Hitler mai de mult că el (Hitler) nu trebuie să se gîndească să trateze Ungaria ca o parte a Südostraum-ului, deoarece în acest caz, și Ungaria va trata Germania ca Nordwestraum»".[28])

[23]). Braham, Genocide.., p. 8.

[24]). Braham, Holocaust..., I, p. 84 ; în același sens, v. și Braham, Genocide..., p. 8.

[25]). Braham, Holocaust..., I, p. 18.

[26]). Braham, Holocaust..., I, p. 21 ; subcapitolul „The Patriotic Associations", pp. 20 și urm., prezintă această „uriașă rețea la scară națională". V i S. Fényes, Ungaria revizionistă, București, 1936.

[27]). R. M. Bigler, Heil Hitler und Heil Horthy ! The nature of Hungarian racist nationalism and its impact on German-Hungarian relations 1919—1944, in East European Quarterly, vol. VII, nr. 3, 1977, p. 260.

[28]). Idem, p. 260.

Legătura indestructibilă dintre revizionism, cu toate implicațiile lui rasiste, și antisemitism, ca forma nazistă a rasismului, nu era o legătură conjuncturală, tactică, ci exprima o deplină și intimă sudură istorică. Visul grandoman al „Ungariei mari", adică înrobirea națională a zeci de milioane de români, sîrbi, slovaci, ucraineni, nu mai putea fi conceput decît în perspectiva de coșmar a „ordinei noi" hitleriste. Dar, în anii interbelici, acest vis era întreținut nu numai de interesele aristocrației „zséntri", ci și de o masă mic-burgheză lumpenproletarizată, cum nu exista probabil nicăieri în lume, formată din sutele de mii de funcționari, polițiști, jandarmi, notari, conțopiști dezafectați odată cu prăbușirea „regatului istoric". Interessengemeinschaft-ul nu mai exista, spartă de apariția acestei mase de șomeri sociali și de declasați turbulenți, nemulțumiți cu rolul de pauperi pensionari ai trecutului și de sinecuriști mizeri ai exaltării naționaliste. Pînă la realizarea visului revizionist, pentru această uriașă masă de nemulțumiți, dușmanul de acasă era evreul, „străinul trădător" la îndemînă. Nu este o întîmplare că prima măsură antisemită legalizată din Europa interbelică este cea adoptată în Ungaria, încă în 1920 (!), legea XXV, din septembrie, care limitează accesul studenților evrei în universități. (Cererea studenților mediciniști ca studenții evrei să facă necrotomii numai pe cadavre evreiești, lucru strict oprit de legile ortodoxe evreiești, reînvia o mentalitate medievală și inaugura cele mai perverse agitații antisemite moderne.)

În ciuda evidenței, unele cercuri conducătoare evreiești nu au înțeles acest lucru. Deși legea antisemită cădea sub incidența prevederilor tratatului de la Trianon, privind drepturile minorităților, unul din conducătorii evrei, Vézsonyi, fost ministru de justiție, declara la adunarea comunității evreiești din Pesta, la 27 octombrie 1924, că „tratatul de pace de la Trianon, care i-a lipsit (pe unguri) de drepturile lor, nu poate fi izvorul drepturilor noastre", iar o seamă de fruntași evrei au intervenit pentru ca organizațiile evreiești occidentale să nu agite problema la Liga Națiunilor, intervenție exploatată la Geneva de reprezentantul ungar. De altfel, într-o scrisoare adresată Secretariatului Ligii, la 29 noiembrie 1925, conducătorii evreimii ungare „protestează viguros" împotriva intervențiilor străine în problema dispozițiilor antisemite ale legii. [29])

De fapt, dînd prioritate revizionismului, cercurile conducătoare ungare își manifestau rasismul antisemit cu intermitențe (și cu menajamente pentru marii capitaliști evrei din Ungaria), exploatînd din plin rasismul antiromânesc și antislav, cîteodată chiar cu banii extorcați moralmente de la aceștia.

Pentru cercurile conducătoare horthyste, scrie Bigler, lecțiile Trianonului erau clare : dacă Ungaria vrea să ajungă din nou să domine bazinul Dunării, ea trebuie să elimine rasa străină a evreilor din viața Ungariei și să ducă pînă la capăt procesul de asimilare a celor cîteva sute de mii de țărani germani și slovaci din țară (evident, și a celor români, n.m.) care, datorită politicii ministerului educației, nu citeau și nu scriau în limba maternă. În acelasi timp, Ungaria trebuia să se pregătească pentru recucerirea tuturor fostelor teritorii ale „regatului", bineînțeles cu ajutorul unor puteri străine, și pentru o maghiarizare a teritoriilor astfel recucerite care trebuie urmărită cu mult mai puternic decît „în vremurile de altădată".

Numai toate aceste elemente împreună dădeau coerență politicii revizionismului și numai deplina cîrdășie dintre Hitler și Horthy îi putea hrăni iluzia realizării. Așa se și explică faptul că felul temperamentos al fasciștilor unguri a luat-o, nu o dată, înaintea felului metodic al fasciștilor germani.

«Hullarablo leszünk»! (Vom deveni jefuitori de cadavre!)

a întîlnirea de la Berchtesgaden, la 22 august 1936 (!), Horthy a făcut apel la ura lui Hitler față de „comunismul evreiesc" și la disprețul lui față de slavi, identificînd „bolșemul rusesc și panslavismul". „Horthy a sugerat, de asemenea, ca Germania și Ungaria să atace Cehoslovacia (în 1936 !, n.m.) și «să distrugă această tumoare canceroasă». Ungaria ar fi atunci «capabilă să arunce forțele și materialul său de război, eliberate de pe acest teatru de luptă pe un alt front». (Era vorba, fără îndoială, de un viitor război antisovietic. În 1936 ! n.m.)... Fapt este că Hitler a trebuit să potolească inițiativa agresivă a regimului Horthy : nu din pricina moderației, ci pentru că Germania nu era încă gata de război. Ungurii erau alarmați de posibilitatea unei înțelegeri între Hitler și cehi, lăsînd Ungaria în afara ei. Ministrul german al afacerilor externe, Neurath, a trebuit să asigure în repetate rînduri pe unguri că Germania nu va începe negocieri fără informarea prealabilă a Ungariei. Ungurii au arătat că orice angajament bilateral germano-ceh ar crea o criză serioasă în Ungaria, care ar putea pune în pericol orientarea pro-nazistă a politicii ungare". [30])

Cît se poate de caracteristici pentru tehnica poltronă a afacerii, după ce Horthy se asigurase în felul acesta de concursul lui Hitler și în timp ce agitația celor 10 000 de societăți „patriotice", a „gărzilor" și „vitejilor" de tot soiul continua mai bătăioasă ca oricînd să exalte virtuțile războinice ale „urmașilor lui Atila și Arpad", îmbătîndu-se cu apă rece, guvernul ungar a ținut să primească bucățica de zahăr, nu în fireasca poziție de sluj, ci cu ceva aparențe de onorabilitate. Ungaria a cerut prin urmare, negocieri și o rezolvare a „diferendului" pe baza principiului „autodeterminării". Negocierile de la Komarno (octombrie 1938) n-au dus, evident, la nici un rezultat și guvernul ungar a hotărît, excedat, să supună problema unui arbitraj germano-italian. Cele două puteri ale Axei „au acceptat această sarcină" la 30 octombrie și, la 2 noiembrie, Ribbentrop și Ciano, după ce au judecat profund, timp de două zile (!), au semnat „primul arbitraj de la Viena". Ungaria horthystă a fost cadorisită cu o parte din teritoriul cehoslovac.

În „problema românească" datele erau ceva mai complicate. Din motive „istorice", de prestigiu, Horthy ar fi vrut să aibă parte de o „cucerire". „Că ungurii ar fi fost învinși de români într-un război era pentru Hitler în afară de orice discuție" [31]). Și probabil că și pentru Horthy. Dar teama dictatorului german că ar putea pierde petrolul și grîul românesc ca urmare a complicațiilor necontrolabile ale unui

[29]). Braham, Holocaust..., I, p. 31—32.

[30]). Bigler, loc. cit. p. 262.

[31]). Idem, p. 263.

conflict în zonă era foarte mare şi pe ea a mizat, fără îndoială, guvernul horthyst, lăsînd loc bănuielii că ar putea căuta şi ajutorul altor puteri.

„În aprilie 1940, primul ministru Teleki a încercat să ia iniţiativa şi să forţeze Germania la un atac comun germano-ungar împotriva României. Cel mai surprinzător aspect al planului era că trupele germane, atacînd prin Transilvania, ar fi urmat să fie sub comandament ungar, pentru a da impresia că trupele ungare au cucerit Transilvania. În ciuda ameninţării naziştilor că nu vor sări în ajutorul Ungariei într-o ciocnire militară cu România", [32]), presiunea horthystă a forţat mîna lui Hitler. Şi din nou, în timp ce „societăţile" şi „vitejii", cu şi mai multă furie „patriotică", cîntau prin cîrciumi cîntece de glorie, guvernul Ungariei „nedreptăţite" propunea tratative cu românii, pentru rezolvarea „litigiului istoric". Şi din nou, după tratativele ţinute de data asta la Turnu Severin, guvernele Axei „acceptă" un „arbitraj" pe care nu-l ceruse decît Ungaria. Ribbentrop şi Ciano semnează, din nou la Viena, cel de-al doilea arbitraj (cum ar trebui, poate, să-l numim şi noi), subliniind stereotipia unui procedeu caracteristic pentru modul laş de săvîrşire a agresiunii.

Dacă toate aceste tertipuri de avocat provincial, dacă toată această incredibilă mascaradă nu ar fi dus la înrobirea a milioane de oameni şi la jertfa a sute de mii de vieţi omeneşti, ar merita să ne oprim mai mult asupra aspectelor lor profund ridicole.

Pentru simbioza revizionismului cu rasismul, şi pentru locul special pe care îl avea în aria ei îndeosebi rasismului antiromânesc şi rasismul antisemit, sînt grăitoare argumentele lui Horthy faţă de Hitler (iulie 1940). El a reamintit führerului vechea prietenie a Ungariei şi vechile ei dovezi de credinţă faţă de idealurile comune. Deoarece Transilvania era singura fortăreaţă naturală în Europa şi din moment ce ostilităţile germano-ruse erau inevitabile, chiar interesele Germaniei ar cere ca această fortăreaţă să fie în mîini sigure. Românii, a argumentat el, sînt „putrezi moral" şi aliaţi nesiguri. „Pentru a sublinia prietenia sa pentru cel de al III-lea Reich, Horthy a considerat necesar să dea glas antisemitismului său adînc. El a informat pe führer că motivul pentru care evreii din Transilvania erau mulţumiţi cu stăpînirea românească se datora corupţiei şi venalităţii desmăţate din ţară. Evreii, a continuat el, au adus mult rău Ungariei, pentru că, atunci cînd orice om cinstit era pe front, evreii au organizat revoluţia şi au instaurat bolşevismul". [33])

Apropierea se făcea şi atunci cînd într-o scrisoare către Hitler, Horthy scria, cu referire la români, „această rasă amestecată de ciobani balcanici, ţigani şi criminali romani deportaţi" [34]), ştiind prea bine ce sens au noţiunile de „rasă inferioară" şi de „rasă amestecată" şi la cine se aplică ele în halucinantele teorii rasiste ale nazismului. De altfel, în anul 1940, conducătorii „Asociaţiei ştiinţifice maghiare pentru protecţia rasei" considerau, oficial, că „problemele rasiale" ale Ungariei sînt românii şi evreii.

Cît priveşte duplicitatea, este suficient să spunem că, între timp, în Ungaria, fuseseră adoptate legi antisemite (prima, legea nr. XV din 1938, şi cea de a doua, legea din 4 mai 1939). În orice altă ţară care a cunoscut asemenea reglementări infamante, ele au fost impuse prin decrete. Legile antisemite din Ungaria erau, şi au rămas, singurele asemenea „legi" sancţionate de către un parlament. Dar poate că şi mai revelator este faptul că, în timp ce Horthy denunţa lui Hitler situaţia bună a evreilor din România, primul ministru Imrédy (februarie 1939) justifica în „parlament" măsurile antisemite din Ungaria prin... măsurile antisemite din România, „care fac situaţia evreimii de acolo şi mai grea". Preluînd sugestia oficială, unele elemente conducătoare ale evreilor din Ungaria au pledat pentru acceptarea măsurilor antisemite maghiare, cu argumentul că ele sînt „rezonabile" în raport de măsurile din Reich şi... România, şi că de fapt, satisfăcînd sentimentele antisemite ale populaţiei, smulg o armă periculoasă din mîna extremiştilor. În realitate, la acea dată, în 1938—39, reglementările antisemite din România, preconizate de guvernul Goga-Cuza şi într-o măsură neglijabilă aplicate de acesta în cursul celor 44 de zile de guvernare, nu sufereau, în sine, comparaţia cu cele din Germania şi Ungaria. Ele rămăseseră, de altfel, literă moartă, ca urmare a opoziţiei manifestată faţă de ele de Carol al II-lea. (Argumenul lui Imrédy mai circulă însă,

Protopopul Aurel Munteanu ucis în chip bestial de horthyşti.

[32]). Ibidem, p. 264.

[33]) Braham, Genocide..., p. 7—8 ; v. şi Holocaust..., I, p. 164—165.

[34]). Bigler, loc. cit. 256.

pînă astăzi, neamendat, chiar prin serioase lucrări istorice cum este cea a lui R. Braham[35]).

În cea mai firească înlănțuire a lucrurilor, Ungaria horthystă nu putea pierde ocazia de a mai opera o „cucerire“, și ea pregătită în dialoguri secrete și slugarnice cu Hitler, atunci cînd Germania a atacat Iugoslavia. Silite de împrejurări, de data aceasta, în sfîrșit, trupele maghiare au apucat să și lupte, atacîndu-și vecinul, căzut sub atacul blindatelor germane, la numai trei luni după ce Teleki semnase un „tratat de pace și prietenie veșnică“ cu guvernul iugoslav, într-un joc al diplomației tuturor atuurilor, rar întîlnit chiar și în istoria clasei zséntri. Prins în ițele lui, scîrbit de el însuși, Teleki se omoară, cu cîteva zile înainte de începerea agresiunii. „Hullarablok leszünk ! a legpocsékabb nemzet !“, îi scrie el lui Horthy înainte de a se sinucide : „Vom deveni jefuitori de cadavre ! Cea mai nemernică dintre națiuni !“ [36]), nedrept, desigur, căci nu națiunea ungară era vinovată de nemernicia conducătorilor ei.

Așa a reînviat, prin 1941, o stafie istorică. Nu era vorba chiar de „Ungaria mare“, căci de fiecare dată, din considerente dintre cele mai deosebite, Horthy, în postură de simplu petiționar, în ciuda ifoselor sale, fusese nevoit să accepte ceea ce i se oferea, și cu mult mai puțin decît poftele lui. Dar, oricum, peste puteri. Apăruse pe harta Europei o Ungarie „aproape mare“, în care, ca pe vremuri, „minoritățile“ tindeau să copleșească „rasa de stăpîni“. Că soluția preconizată de cercurile conducătoare maghiare pentru rezolvarea problemelor insolubile pe care le crea această situație este una rasistă, nu încape îndoială. Nici una din figurile politice conducătoare ale Ungariei interbelice, de la Horthy și Gömbös, pînă la antisemitul Imrédy, silit să demisioneze după ce adversarii lui personali dovediseră că este evreu, și pînă la Sztojay și Szalassy, nu puseseră la îndoială și nu ieșiseră în afara programului revizionist și șovin în spatele căruia stătea „ideea de la Seghedin“. Față de Sztojay, Teleki nu este mai „liberal“ decît era, în clica hitleristă, „liberalul“ von Pappen sau „moderatul“ Ribbentrop față de Himmler. Caruselul schimbărilor de miniștri, comedia parlamentarismului, caleidoscopul motivațiilor, de la „pericolul comunist“ și „nedreptatea istorică“ pînă la „noua ordine“ și „dreptul rasei de stăpîni“, nu au întrerupt niciodată o continuitate care merge de la începuturile fascismului ungar și pînă la Szalassy. Nu există o ruptură între Horthy și Szalassy, cum mai cred și astăzi, naivi sau interesați, o seamă de oameni, iar între rasismul cu mănuși albe al zséntri-ului și pogromul plevei lumpen-proletare, care îl „traduce“ în viață, diferențele nu există decît pentru avocații apărării. Unii istorici vorbesc despre horthysm ca despre un „protofascism“, ceea ce este parțial adevărat, dacă ne gîndim la „prioritățile“ lui. În realitate, este vorba de fascism, pur și simplu, de un fascism care dozînd șmecherește antisemitismul cu ingrediente locale, mai puțin cunoscute prin alte părți, cu antiromânismul și antislavismul, a fost tratat cu oarecare toleranță îngăduitoare, de un fascism care manifestîndu-se într-o țară mică, „pe scară locală“, nu prea a fost luat în seamă, așa cum se mai întîmplă într-o logică a inechității care se manifestă și în scrierea istoriei. Pînă și de acest lucru profită o anume istoriografie.

Odată cu înfăptuirea Ungariei aproape mari, odată cu reapariția acestui fenomen de patologie istorică, șovinismul arogant, „compus din elemente mesianice, paternaliste, autocratice și imperialiste“ și infestînd pe canalul „societăților patriotice“ o masă de executanți, avea, în sfîrșit, terenul așteptat de manifestare.

Zadarnic mai încercau să se iluzioneze unii. Este adevărat că o anume diversiune continua să opereze. Bestialii ucigași ai protopopului Aurel Munteanu fuseseră absolviți de pedeapsă de către un tribunal (!) cu motivarea că faptul se datorește „emoției puternice provocată de fericirea eliberării“ (dosar B 4239/1941/6, Tribunalul regal din Cluj, 1) [37]) în timp ce, își aminteau unii, o parte din autorii crimelor antisemite de la Budapesta, din 1938—39, primiseră totuși niște pedepse. Dar de îndată ce s-a putut, și „ideea de la Seghedin“, și „tribunalele“ lui Pronáy au reapărut. Intrarea celor 300 000 (!) de soldați, jandarmi și polițiști în Ardealul de nord a luat caracterul unei adevărate „expediții de pedeapsă“. Pînă și în șirul de atrocități, de jafuri, de acte huliganice și de samavolnicii din acel an, se remarcă totuși atrocitățile de la Trăznea și Ip, un Lidice și un Oradour românești. La Ip, au fost omorîți 156 de români, printre care 20 băieți și 14 fetițe sub 16 ani. A fost ucisă în leagăn o fetiță de două săptămîni. Pînă în vara lui 1943, fuseseră maltratați și schingiuiți 15 000 de români. Dar toate acestea nu îi mai priveau numai pe români. La Trăznea, au fost uciși 74 de români, 6 evrei și o unguroaică. [38]) În septembrie 1941, la Kameneț Podolsk, sînt masacrați 17 000 de evrei „străini“ (refugiați în Ungaria din Austria, Cehoslovacia și Polonia), deportați pe baza unui plan aprobat de Horthy (și, este semnificativ că pentru domnii din zséntri nu a prevalat faptul că era vorba de refugiați, oameni care făcuseră apel la ospitalitate, ci faptul că era vorba de „străini“). Urmează, în ianuarie 1942, masacrele din teritoriile iugoslave ocupate, conduse de ofițeri superiori (cu vechi state în MOVE !), la care iau parte detașamente de Leventi (tineri premilitari !) și cărora le cad victime 4 000 de ființe omenești, dintre care mai bine de 150 de copii. Iată jaloanele drumului pe care coșmarul se apropie de evreii din Ardeal.

Istoria evenimențială suie spre oameni obișnuiți

a 14 septembrie 1940, ca într-un libret prost de operetă, amiralul, fără flotă, trecut de circumstanță la cavalerie, își face intrarea în Cluj, în chip de cuceritor călare pe un cal alb. În fotografiile ce ni s-au păstrat, nu seamănă cu Atilla. Ifosele lui senile sînt purtate de un cal frumos, e adevărat, dar, pe cît se pare, un cal liniștit de parte sedentară.

Pentru evreul amărît din Maramureș viața nu părea să se oprească dintr-atît. El continua, probabil, să-și caute de ale lui, așa cum îl surprinsese Brunea-Fox în 1928 : „L-am văzut numai la 100 metri de-asupra mării, în ipostaza omului de la șes, trăgînd la plug, cu pulpana caftanului prinsă în brîu, cîntînd nițel fonf un psalm sau o melopee de ghetto. Am dat peste el mai sus, la 500 metri, pe capra cotigii cu doi cai, cărînd butucii la fabrică, glumind idiș

---

35). Braham, Holocaust..., I, p. 146 și p. 126.
36). Bigler, loc. cit., p. 264.
37). Transilvania, ultima prigoană maghiară, Roma, 1980, p. 24.
38). Remember..., p. 39.

cu țărani descendenți din voievozi, minuind biciușca și suduind animalele, opintindu-se la roată, sau săltînd un lemn rebel cu o forță necostisitoare, naturală. Și mai sus, la 1 000 metri, în inima codrilor seculari, ciocănind cunoscător, ca un medic, pielea stejarilor străbuni sau clătinîndu-se la marăv (rugăciunea de seară, n.m.), lîngă joagărul pe care-l hrănise cu trunchiuri de brad toată ziua". Și, cînd cineva l-ar fi întrebat dacă nu îi este frică de noaptea care se apropie, el ar fi răspuns, desigur, la fel ca în 1928: „De ce să-mi fie frică? Cunosc pădurile astea mai bine decît Ierusalimul"[39]).

Ignoranța, privind horthysmul, a evreilor mai bătrîni, care se gîndiseră nostalgic la „era de aur", avea să fie repede risipită.

Cît îl privește pe rabinul Moșe Weinberger, unul din străluciții reprezentanți ai generației tinere, el își dă seama, de la început, că tot ceea ce se înfăptuise în comunitatea din Cluj în anii dintre 1920 și 1940 se prăbușește. Weinberger recepteaza corect și un alt semnal. „Foarte devreme, își amintește el, ungurii au arătat cît se poate de limpede evreilor că pentru ei «eliberarea» Transilvaniei implică subjugarea totală. Ca să-i convingă pe evrei de aceasta în chipul cel mai concret, ei au spînzurat public un evreu (Wurczel) și un român, în orașul Cluj, sub acuzația de spionaj în favoarea românilor. Pe la sfîrșitul anului 1940, a început cercetarea cetățeniei evreilor și li s-a cerut acestora să dovedească faptul că au cîștigat-o înainte de 1921 sau că părinții lor au trăit în Ungaria înainte de 1851. Într-o noapte din iulie 1941, sute de familii de evrei au fost scoase din căminele lor, deportate ca «străine» din Ardealul de nord la Kamenet Podolsk unde au fost omorîte"[40]).

Poate că pentru o seamă de evrei măsura putea avea și sensul că ei, cu părinți așezați în Ungaria cu mult înainte de 1850, pot să fie și mai liniștiți. Dar ceea ce vedea Weinberger vedea și Victor Văleanu, martor ocular la intrarea trupelor de ocupație în orașul Satu Mare, la 5 septembrie 1940: „Puținii români care se mai aflau în oraș, cum și evreii, au fost obligați să-și pună la butonieră cocarda ungurească, altfel fiind expuși să fie linșați... de hoardele dezertorilor, reîntorși în oraș înainte de intrarea trupelor maghiare... Evreii sînt prigoniți aproape la fel ca românii, din care cauză, întrucît este posibil, ei înconjoară (evită, n.n.) orice contact cu ungurii"[41]).

Pentru Moșe Weinberger, una din grijile principale ale acelor zile era legată de o acțiune în care se angajase cu tot sufletul. „Printre necazurile și preocupările evreilor ardeleni, scrie el, atît înainte cît și după diktatul de la Viena, era cum să ajute pe cei fugiți de naziști și care ajunseseră în diferite orașe din Transilvania — în special la Cluj, care era joncțiunea centrală în această parte a Europei — după ce trecuseră prin mai multe țări ostile. Primii refugiați au început să apară în 1936 și numărul lor sporea pe măsură ce aria ocupată de Hitler se extindea. Dar, pînă la cedarea nordului Transilvaniei către Ungaria, problema era relativ simplă, pentru că autoritățile românești au adoptat o atitudine suplă față de refugiați, în conformitate cu politica lor internațională. Chiar și după diktat, emigrația către Israel, via porturile românești, a continuat, fără a lua în seamă protestele înaintate de către reprezentanții germani la București". [42])

[39]). F. Brunea-Fox, Reportajele mele 1927—1938, București, 1979, pp. 69—70.
[40]). A Kolozsvári zsidóság... p. 287.
[41]). M. Fătu, op. cit., p. 54.
[42]). A Kolozsvári zsidóság... p. 291.

Rabinul Moshe Weinberger

În baza documentelor aflate în dosarele procesului de la Nüremberg (NG. 2354; NG 220: C-144, NG 1780: NG 5049; NG 3987), rabinul Weinberger scrie: „În vreme ce Hitler cerea ca Antonescu să expulzeze pe evreii din Arad, Timișoara, Turda și din zonele învecinate (10 septembrie 1942), Killinger, ambasadorul Germaniei la București (1941—1944), aflase că dictatorul român permisese ca 75—80 000 de evrei să plece în Palestina. Martin Luther, șeful departamentului Deutschland în Ministerul afacerilor externe german, a dat instrucțiuni lui Killinger să blocheze proiectul care era contrar înțelegerii dintre germani și marele muftiu al Ierusalimului și Galiani, primul ministru al Irakului. În timpul vizitei la Klessheim, în 1943, Antonescu a cerut consensul lui Ribbentrop pentru emigrarea în Palestina a 7 000 de copii în vîrstă de pînă la 8 ani. Eichman și-a exprimat opoziția față de acest plan. Mai tîrziu, Killinger a raportat că Antonescu permisese Crucii roșii să faciliteze emigrarea evreilor din Transilvania". [43])

Încercînd să explice atitudinea lui Antonescu, unii istorici insistă asupra considerentelor oportuniste și conjuncturale ale ei, asupra „intereselor politice" ale dictatorului și asupra faptului, eronat, că acesta și-ar fi schimbat atitudinea abia în momentul cînd a înțeles că Germania este învinsă. Desigur că în atitudinea lui Antonescu a fost și calcul politic, căci el era, firește, și om politic. Dar nu se poate nega faptul că în poziția adoptată interveneau și factori de altă natură. În plin desmăț antisemit, cînd Germania nazistă impusese României re-

[43]). Idem, pp. 291—293, nota.

gimul legionar, într-o şedinţă a Consiliului de miniştri (27 noiembrie 1940), l-a admonestat pe Horia Sima spunînd : „Nu permit să se excite simţul de bestialitate al naţiei, pentru că poate să ducă la o situaţie tragică pentru neamul românesc". Iar în ordinul de zi nr. 255 din 4 iulie 1941, calificînd drept „ruşine" participarea unor soldaţi izolaţi la pogromul de la Iaşi, organizat şi condus de SS, o condamnă sever, motivaţia fiind următoarea : „Crime de asemenea natură constituie o pată ruşinoasă pentru neamul întreg şi ele sînt plătite mai tîrziu de către alte generaţii decît aceea care le-a comis. Cei ce se vor abate ori s-au abătut de la ordinul de mai sus (de a nu „jefui şi maltrata" populaţia evreiască şi de a nu „rezolva" problema evreiască prin jafuri şi masacre, n.m.) vor fi daţi în judecată şi li se vor aplica sancţiunile cele mai severe prevăzute de lege"[44]). Nu se îndoieşte nimeni că la acea dată Antonescu, ca de altfel mulţi oameni politici, inclusiv occidentali, era convins că Germania va termina victorioasă sau, oricum, printr-un compromis cu anglo-saxonii, războiul în care se angajase.

În realitate, „antisemitismul ponderat" (cum îl califica un istoric israelian) al lui Antonescu trebuia să ţină seama de o reacţie previzibilă a poporului român, factorul principal care a determinat atitudinea dictatorului. Aşa cum dovedise viaţa, violenţa de dreapta nu avea şansă să devină populară în România, ţară al cărei popor suferise atîta de pe urma exceselor naţionaliste ale altora. „Stăvilarul ridicat de omenia poporului român, aşa cum observa pe bună dreptate N. Minei, a rezistat şi la asaltul năpraznicului val de persecuţie rasială pe care l-a stîrnit ideologia fascistă în Europa interbelică"[45]).

De altfel, în răspunsul pe care Mihai Antonescu îl da intervenţiei lui Killinger, amintită de Weinberger, el spunea că dacă „d. Ribbentrop vrea să-i menajeze pe arabi, rog să aibă tot atîtea menajamente pentru psihologia românilor", răspuns aprobat de I. Antonescu. Şi, în acelaşi cadru în care relata întîmplarea unor reprezentanţi ai evreilor din România, adăuga : „Am spus de la început că sînt împotriva oricărei soluţii fizice" pentru că „poporul român este un popor tolerant şi aş lucra împotriva poporului român dacă aş practica asemenea metode... Noi nu putem să facem şcoala crimei şi a altor acte violente, pentru că poporul acesta nu suportă asemenea metode"[46]).

În aceste condiţii, România, singura ţară din Europa ocupată de fascişti care a permis emigrarea evreiască în toţi anii războiului fără excepţie, rămăsese unicul culoar de refugiu pentru mii şi zeci de mii de oameni, hăituiţi şi izgoniţi de peste tot, singura lor speranţă de viaţă.

„Pînă în 1939, îşi reaminteşte Weinberger, ajutorul dat refugiaţilor s-a extins în afara unui cadru legal. În acel an, din iniţiativa autorului acestor rînduri, a luat fiinţă un comitet pentru ajutorarea refugiaţilor... Majoritatea lor veneau din direcţia Košice şi erau epuizaţi, demoralizaţi. Mulţi dintre ei erau bolnavi şi erau şi copiii care sufereau de boli infecţioase şi trebuiau trimişi la un spital local. Le-am furnizat certificate de naştere false pentru a le facilita acceptarea în spitale... Sarcina a fost preluată de un comitet restrîns care a îndeplinit-o cu maximă devoţiune... În general, oficialităţile (române, n.m.) au dat ajutor. Ele ne-au facilitat vizitarea refugiaţilor care avuseseră nenorocul să fie arestaţi (la trecerea ilegală a frontierei, n.m.) şi închişi. Comitetul local le-a furnizat acestora hrană cuşer, medicamente, îmbrăcăminte şi altele. Totodată, ei au fost duşi, însoţiţi de poliţia română, în grupuri organizate spre porturile româneşti. Cînd ungurii au intrat în Transilvania de nord, în septembrie 1940, comitetul a fost obligat să adopte alte metode de acţiune... Spre deosebire de români, ungurii nu erau toleranţi"[47]).

„Imediat după septembrie 1940, ziarele de limbă maghiară din Transilvania, ca şi mulţi din colaboratorii lor, cunoscuţi ca moderaţi, au devenit purtătoare de cuvînt ale fascismului", scrie R. Braham. Ziariştii cu alte opinii au fost concediaţi. Ellenzék de la Cluj, Szekely Nép de la Sfîntul Gheorghe, Samosvölgye de la Dej, printre altele, s-au transformat în organe ale antisemitismului şi s-au specializat în atacuri antiromâneşti. Societatea culturală Erdély Hélikon, sub influenţa unor şovinişti ca József Nyirö, acţiona programatic într-un spirit agresiv antiromânesc şi antisemit. O serie întreagă de organizaţii şi asociaţii „culturale" nu admiteau statutar, în rîndurile lor, români şi evrei.

Lovitura primită de evreii din Transilvania a fost cu atît mai puternică cu cît reglementările antisemite aplicate, pe rînd şi mai de mult, în Ungaria, au intervenit în viaţa lor brusc şi în bloc, imediat după data ocupării totale a teritoriului, la 13 septembrie 1940. „Iluziile hrănite de unii evrei ardeleni cu privire la înlocuirea românilor de către unguri, scrie Braham, au cedat curînd locul lipsei de încredere şi disperării"[48]).

Degradarea continuă a statutului discriminatoriu aplicat românilor şi evreilor, în toate domeniile vieţii economice şi sociale, se oglindeşte semnificativ în felul cum s-au aplicat prevederile legii cu privire la înlocuirea serviciului militar prin munca obligatorie. (Pentru un alt aspect al problemei, este relevant faptul că soldaţi evrei care participaseră la ocuparea Transilvaniei au fost, după aceea, liberaţi şi, mai tîrziu, încorporaţi în companii de muncă.) Accentuarea continuă a rigorilor diferitelor reglementări privind uniforma, purtarea unor însemne speciale, înăsprirea continuă a programului şi regimului de muncă, dispoziţiile „disciplinare", bătaia, au făcut din „companiile de muncă" şi din „campamentele" lor adevărate lagăre de muncă şi de exterminare. Pe calea unor decrete sau pe calea unor măsuri locale, stipulînd restricţii şi interdicţii de tot felul, au fost lovite mai toate categoriile sociale. Politica horthystă de promovare a „ungurilor adevăraţi", veniţi odată cu armata de ocupaţie din Ungaria propriu-zisă, a creat nemulţumiri chiar în rîndurile burgheziei şi micii burghezii maghiare locale, ca să nu mai vorbim de muncitori şi ţărani, care receptau dictatura horthystă ca pe o înăsprire a exploatării lor. Fostul preşedinte al organizaţiei judeţene Bihor a Partidului maghiar, Emanoil Markovitz, se retrăsese din viaţa politică şi „evita orice contact cu autorităţile maghiare, afirmînd că nu poate admite prigoana împotriva românilor".

În procesul penal 4 588/1941, judecat de Tribunalul judeţean Mureş, la 18 octombrie 1941, acuzatul Spielman Malas, din Dobeni, de naţionalitate izraelită, comerciant, este condamnat „pentru ofensă la adresa naţiunii maghiare" întrucît, în februarie 1941, a spus : „E păcat că

[44]). V. şi A. Karetki şi M. Covaci, Zile însîngerate la Iaşi, 1941, Bucureşti 1978, p. 32, v. şi p. 36.

[45]) Idem, p. 19.

[46]). Ibidem, p. 38 ; v. şi A. Simion, Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944, Cluj-Napoca, 1979, p. 132—133.

[47]) A Kolozsvári zsidóság... pp. 292—293.

[48]). Braham, Genocide..., p. 13.

l-am așteptat pe unguri, pentru că, în loc să aducă bine, numai ne-au îngreunat viața". În arhiva acestui tribunal există 594 de dosare privind asemenea „delicte", judecate între 1940—1944, în care acuzații sînt români, evrei, unguri și germani.

Recursul la soluția unui guvern pronazist, de mînă forte, și, mai tîrziu la echipa „crucilor cu săgeți", este, fără îndoială, și un răspuns la presiunea din ce în ce mai puternică a nemulțumirii populare. Și este un răspuns horthyst. Guvernul Sztojay și „soluția finală", în Ungaria, vin împreună, ca urmare firească a unui proces istoric îndelung și sînt nemijlocit pregătite de toate măsurile antipopulare și rasiale adoptate de „parlamentarismul" horthyst, cu o rară consecvență, indiferent de mecanismul caruselului de schimbat miniștri. O propagandă de sorginte fascistă a lansat povestea unei crîncene „opoziții" a lui Horthy față de „soluția Sztojay", impusă de germani. Ziaristul american C.L. Sulzberger (Dans le tourbillon de l'histoire, Paris, 1971, p. 114) aruncă o lumină suplimentară și aduce o mărturie de caracter mai general asupra politicianismului, nu prea inteligent și prăfuit, de club provincial austriac, care a încercat să dea un lustru ideologic (sau, după împrejurări, să justifice umil și mincinos unei atitudini troglodit șovine devenită o a doua natură a clasei zsentri, și afișată uneori (tot după împrejurări) cu obrăznicia specifică. „Istoricii, observă ziaristul american, manifestă tendința de a fi milostivi cu Horthy. Am stat de vorbă cu el de două ori și, după părerea mea, el n-a fost decît un imbecil plin de pretenții. La sfîrșitul celui de-al doilea război, am avut posibilitatea să citesc rapoartele secrete ale centrului denumit ASHCAN, unde era interogat. Față de anchetatori era de o politețe extremă și, în mod hotărît, pro-occidental. Dar de îndată ce se întîlnea cu alți internați, cum era von Pappen, le mărturisea plimbîndu-se pe sub copacii din curte

Expulzarea intelectualilor români din Oradea de către autoritățile maghiare, în zilele de 4 și 5 octombrie 1940. Expulzații au călătorit într-un vagon de marfă pînă în gara românească de frontieră Curtici

că americanii sînt niște bieți idioți pe care-i poți păcăli cum vrei. Nici el, nici von Pappen nu știau că aproape sub fiecare frunză se ascundea cîte un microfon și că toate convorbirile lor erau înregistrate". La Nüremberg, unde a apărut în calitate de martor (!), Horthy, cu memoria mai proaspătă, declara: „După negocieri laborioase mi s-a supus o listă de ministeriabili și astfel l-am ales pe ministrul nostru la Berlin, Sztojay, fost ofițer cu grad de general. L-am desemnat deoarece știam că se bucură de popularitate" (!) [49]. „Popularitatea" lui Sztojay printre prietenii „regentului" se datora, desigur, ideilor sale. Nu în legătură cu românii sau evreii, puteau să apară „opoziții" în sînul clicii horthyste. De altfel, în cursul „laborioaselor tratative", Veesenmayer, noul ambasador hitlerist, îl propusese ca prim ministru pe Imrédy, respins categoric de Horthy, care, atunci cînd vorbea despre el, îl numea consecvent... „Evreul" [50].

Lichidarea fizică a evreilor vine pe urmele unei opere de infestare a conștiințelor, urmărită diabolic și pe toate căile, zeci de ani, cu o răbdare și o metodă rar întîlnită de stafiile supraviețuitoare ale grofilor și țanțoșilor urak din zsentri. În apărarea lui, plină de șiretenie avocățească și provocatoare, Horthy a lansat

[49]). Eichmann par Eichmann, Paris, 1970, p. 500.
[50]). Braham, Holocaust... I, p. 400.

legenda depășirii lui de către evenimente. Astăzi este pe deplin dovedit că hotărîrea deportării evreilor din Ungaria a avut aprobarea lui. Iar măsurile draconice adoptate de guvernul Sztojay nu au făcut altceva decît să dea frîu liber unor porniri de mult dresate de galeria prietenilor lui Horthy, „liberali" sau „intransigenți", „moderați" sau „naționaliști", dar invariabil antiromâni și antisemiți. Legislația antisemită legată de numele lui Sztojay, cea care a însemnat sfîrșitul, era cea de a treia. Ea a încununat cu un coșmar dementa rasistă a unei întregi lumi.

„Ungaria nu are nevoie să fie dăscălită în această privință — va afirma primul ministru Kallay la sfîrșitul anului 1942 — căci este bine cunoscut rolul nostru de inițiatori în soluționarea problemei evreiești din Europa" [51]).

Comando Eichmann

uvernul Sztojay se constituie la 23 martie 1944. Comandourile germane încep să se instaleze în Ungaria cu cîteva zile mai înainte. La 29 martie se declanșează violența antisemită organizată. La începutul lui mai, evreii sînt internați în ghetouri. Pînă în cea de a doua decadă a lui iunie se încheie deportările. Toată desfășurarea logistică pe care o presupunea „planul Margareta" arată limpede că planul nu era numai opera lui Eichmann și exista cu mult înainte de 23 martie.

17 martie 1944. Presa publică un comunicat (apărut „cu concursul lui Horthy", spune Braham) în care se anunță că „în Ungaria au sosit trupe germane, în temeiul unui acord bilateral".

Cluj. În atelierul tînărului pictor Raoul Șorban, de pe actuala stradă 23 August, la nr. 36 se adună, ca de obicei, un grup de intelectuali cu vederi de stînga, în majoritate români. Raoul Sorban era fiul muzicianului și compozitorului Guilelm Șorban, care debutase la „Musa Română" a lui Iacob Mureșianu. Compusese „Mai am un singur dor" (așa cum se mai cîntă și astăzi) în casa lui Gh. Pop de Băsești. După apariția „Albumului de compoziții românești" (1899), Gh. Dima credea că muzica lui izbutise cea mai bună comunicare cu versurile marilor noștri poeți. Ultima lui compoziție, scrisă în decembrie 1918, este „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie". Guilelm Șorban era, ca atîția intelectuali ardeleni de atitudine, un om cu vederi luminate. „Curentul democratic, scria el în 1921, ne obliga să ne achităm de toate promisiunile făcute la Alba Iulia față de toată naționalitatea maghiară din România ; nu de dragul ungurilor, ci de dragul nostru... Reamintind de soarta mea pe vremea Imperiului maghiar, nicidecum n-aș trata cu ei precum au tratat ei cu noi, ci aș trata cu ei cum aș fi dorit să trateze ei cu noi". [52])

Fiul său, Raoul, cîntase pînă la vîrsta de 21 de ani la vioară. Făcuse apoi studii de pictură și istoria artei, iar din 1938 era asistent la catedra de istoria artei. În mediul universitar clujean avusese legături prietenești cu E. Mezincescu, E. Pamfil, András Szilagy, Camil Suciu, Pavel Dan, Ion Vlasiu.

Era cît se poate de firesc să-i întîlnească pe comuniști, de care se simțea apropiat. Îi cunoaște în plină activitate pe Ion Vințe și pe Jozsa Béla. Oamenii care vin în atelierul său îi împărtășesc ideile și, legați de cea mai strînsă prietenie, discută aprins evenimentele zilei, încearcă să le lămurească sensul, să le înțeleagă.

Printre ardelenii lui, Raoul Șorban putea trece drept boem. Înzestrat cu o inteligență pătrunzătoare, pe care, un bun simț nativ o cenzura cît se cuvine și, cîteodată, cu humorul potolit al regiunii, de o energie debordantă pe care o ținea ascunsă de cele mai multe ori, el nu era un visător. În realitate, boema acestui tînăr subțire, arătos, cu ochelari de belfer, îmbrăcat cu grijă și elegant, descărca un surplus de porniri generoase, de avînturi, de disponibilitate inimoasă. Atent cu ceilalți, îi judeca repede, și nu o dată părtinitor, pe criteriile unei credințe pătimașe, deși, în afară, afișa, în asemenea cazuri, o obiectivitate rece. Era, în realitate, un om de acțiune. El fusese inițiatorul expoziției pictorilor români din Ardealul de nord, excluși din viața culturală oficială, care se deschisese la 25 ianuarie 1942, după o luptă tenace cu autoritățile horthyste. Sala din subsolul Căminului muncitorilor metalurgiști de pe strada Dobrogeanu-Gherea 17, era obținută după ce toate sălile de expoziție din Cluj îi fuseseră refuzate, cu ajutorul unor prieteni social-democrați unguri, ceea ce conferea evenimentului o dimensiune suplimentară. „Expoziția Abrudan-Cornea-Harșia-Șorban", cu ecouri puternice, era într-adevăr, „o manifestație culturală cu implicații național-revoluționare". Tinerii care organizaseră și sprijiniseră expoziția constituie apoi o asociație a artiștilor români, în fruntea căreia se afirmă ca entuziast animator dr. Emil Hațieganu.

Asociația editează o colecție (plastică, poezie, artă, muzică) patronată de Hațieganu și îngrijită de Raoul Șorban, care era și secretarul general de redacție al „Tribunei Ardealului", singura publicație românească autorizată să apară sub ocupație. [53])

Iată de ce, și de data aceasta, prietenii, care aduseseră și primele ecouri la știrea publicată de ziare, așteptau de la Raoul Șorban mai mult decît o simplă părere. El ascultase atent și tăcut ceea ce spuseseră ceilalți, încercînd să-și stăpînească tulburarea. „Sîntem cu toții amenințați, spusese, dar s-ar putea ca diversiunea să înceapă cu evreii. Ce facem cu ei ?". Aveau cu toții prieteni evrei și întrebarea lui Șorban era pentru fiecare o întrebare de suflet. Dar nici unul nu bănuia, totuși, ce avea să urmeze.

Oradea (și toate orașele Ardealului ocupat), 29 martie. Desființarea posturilor telefonice ale abonaților evrei și sigilarea aparatelor de radio. [54])

În toate orașele se evacuaseră casele unor evrei bogați pentru a fi puse la dispoziția experților SD, SS și a ofițerilor germani. Toate bunurile rămîn pe loc, locatarii sînt evacuați în cîteva minute.

Casele rechiziționate sînt astfel jefuite „oficial". „Colonelul Szentivány, șeful contraspiona-

[51]). Karsai Elek, „Deportările din Ungaria, 1944", în Népszabadság, nr. 112/1984.

[52]) Guilelm Șorban, Piese lirice și jocuri românești pentru pian, București, 1985, pp. 40 și urm. (Postfață de Raoul Șorban).

[53]) Mircea Toca, Șase decenii de plastică românească militantă, Cluj, 1981, pp. 82 și urm. („Artiștii plastici clujeni în lupta pentru apărarea ființei neamului", 1940—1944).

[54]). Aici și mai departe, datele despre Oradea sînt extrase din lucrarea citată a lui Katona Béla.

Raoul Şorban în 1944.

-lului ungar, scrie Weinberger, m-a invitat să-l vizitez şi mi-a cerut un inventar exact al bunurilor evreieşti confiscate de nazişti, spunînd «acestea reprezintă proprietate naţională ungară pe care germanii nu au dreptul să o ia.» Potrivit colonelului, numai ungurii aveau dreptul să jefuiască pe evrei de bunurile lor.

Am răspuns că nu aveam la dispoziţie o astfel de listă, dar că poliţia ungară, care însoţise pe nazişti în apartamentele evreilor, putea depune mărturie cu privire la confiscările la care ea însăşi fusese martoră. Rivalităţi similare între criminali existau şi în alte părţi ale Ungariei". [55])

Oradea (şi toate oraşele Ardealului martir) 30 martie. Evreii sînt obligaţi să declare autorităţilor covoarele, picturile, obiectele de aur şi argint. Trebuie predate imediat sumele ce depăşesc 300 pengö.

La Cluj. „Afişe pe pereţi semnate de L. Hollósy-Kúthy, comandantul poliţiei ungare, cereau evreilor să prezinte rapoarte amănunţite cu privire la avere (bani, bijuterii, covoare etc.), îşi aminteşte rabinul Weinberger. Ungurii deveniţi mai înţelepţi prin experienţă se pregăteau acum ca «proprietatea naţională» să cadă în mîinile lor şi nu în acelea ale germanilor... Presa ungară continua să toarne fără întrerupere otrava antisemită, în stilul cunoscutului Der Sturmer". [56])

Oradea, 31 martie. Directorului spitalului evreiesc i se comunică rechiziţionarea spitalului. Se dă termen de o oră pentru scoaterea din spital a tuturor bolnavilor. Preşedinţii comunităţilor ortodoxă şi neologă sînt obligaţi să asigure, în 24 de ore, 600 de paturi cu două rînduri de lenjerie şi cîte două pijamale fiecare.

Oradea, 1 aprilie. Cererea notificată cu o zi în urmă se majorează. Comunităţile trebuie să predea neîntîrziat încă 1 000 de pijamale, 800 de pături din păr de cămilă, 600 aparate de radio, 500 de maşini de scris, 200 de aparate fotografice. Apare dispoziţia ca toţi evreii să poarte pe piept o stea galbenă. Poliţia are ordin să urmărească dacă steaua este cusută bine, dacă s-au respectat dimensiunile şi culoarea prescrise etc.

Cluj. Începutul lui aprilie. Se înmulţeşte numărul molestărilor spontane de evrei. La hotelul New York, unde s-au stabilit „experţii" SS, un du-te-vino neîncetat. Poliţia şi jandarmeria continuă să evacueze case evreieşti.

În atelierul lui Raoul Şorban apar cîţiva prieteni evrei care nu mai au unde locui. Între timp, acesta vorbise cu dr. Aurel Socol, Gheorghe Giurgiu, Vasile Moldovan. Cu toţii fuseseră de acord că evreii trebuie ajutaţi pe orice cale şi cu orice preţ.

4 aprilie. Se dispune introducerea domiciliului obligatoriu, prima măsură care pregăteşte concentrarea în ghetouri. Operaţia este asigurată de poliţia şi jandarmeria regală.

Oamenii, solidari

I cunoscusem pe dr. Moşe Weinberger, îşi aminteşte Raoul Şorban, într-o împrejurare deosebită. În 1938, către începutul verii, după o inspecţie a fortificaţiilor de pe graniţă, venise la Cluj regele Carol al II-lea. Eram şeful de cabinet al dr. Coriolan Tătaru, rezidentul regal al ţinutului Someş, şi stăteam nu departe de el, în dreapta estradei pe care luaseră loc regele şi voievodul, pe atunci, Mihai, în sala unde s-au prezentat obişnuitele omagii de către reprezentanţii cultelor. În numele comunităţii mozaice a luat cuvîntul un om surprinzător de tînăr, cu o înfăţişare de popă memorandist. A vorbit într-o românească impecabilă, inteligent şi degajat. Avea o voce bine timbrată, sigură şi, în totul, făcea o impresie excelentă. După ce a terminat, regele i-a spus ceva lui Tătaru care m-a chemat şi m-a însărcinat să-i comunic prim-rabinului Moşe Weinberger, căci el era vorbitorul, impresia bună a suveranului şi intenţia acestuia de a sprijini o eventuală candidatură a lui ca rabin şef al cultului mozaic din România. Aceasta a fost prima mea întîlnire cu el.

Mai tîrziu, sub ocupaţie, societatea maghiară din Cluj organizase un boicot contra meseriaşilor români şi evrei, lansînd cuvîntul de ordine

[55]). A Kolozsvári zsidóság... p. 294—295.

[56]). Idem, p. 296.

ca nici un ungur să nu apeleze la ei. A venit atunci la mine Gh. Timofi, fost ceferist, dat afară de la căile ferate ca român, și mi-a relatat situația care se crease. La sugestia lui, am intrat în legătură cu episcopul greco-catolic Hossu și cu prim-rabinul Weinberger rugîndu-i să se gîndească la o modalitate de răspuns și am înființat un «birou» al meseriașilor români și evrei, pentru a le asigura sprijinul eventualilor clienți români. Biroul a funcționat în atelierul meu timp de 10—11 luni. Primeam telefoane și dam celor interesați sfatul de a se adresa cutărui sau cutărui meseriaș boicotat. Listele meseriașilor evrei fuseseră întocmite și îmi fuseseră transmise de către Weinberger. Aceasta a fost a doua noastră întîlnire.

La el, în primul rînd, m-am gîndit în acele zile. Mi se părea omul cel mai indicat pentru a face ca ajutorul nostru să fie cît mai eficient. Toți prietenii pe care i-am consultat au fost de acord cu mine". [57])

Punctele de trecere a refugiaților spre România au funcționat tot timpul, cu concursul unor oameni de bine din aparatul de stat și din armată și cu îngăduința tacită a autorității, în ciuda presiunii germane care atinsese din nou un punct maxim în 1943. La 20 mai 1943, Völkischer Beobachter, organul partidului lui Hitler, publicase un articol care reprezenta mai mult decît o notificare, de rară asprime, a nemulțumirii germanilor, și care fusese recepționat ca atare de către oficialitățile românești. Ziarul atrăgea „atenția românilor, cu toată seriozitatea, asupra necesității de a pune capăt pericolului evreiesc, odată pentru totdeauna, prin nimicirea celor care-l întruchipează. Orice neglijență sau tărăgănare în această privință provoacă inevitabil neliniște și tensiune, deoarece, în ultimă instanță, avem de-a face cu o sabotare a uneia din concepțiile de bază ale național-socialismului. Iar atunci cînd au de-a face cu sabotori, führerul și Germania lovesc rapid și fără cruțare". [58])

La expoziția pictorilor români din Ardealul de nord (de la stînga la dreapta): Raoul Șorban, persoană neidentificată, Emil Hațieganu, Liviu Pop, Emil Cornea, Gheorghe Giurgiu și Petre Abrudan

„Atunci cînd în Ungaria au fost introduse măsuri antievreiești draconice, scrie R. Braham, după martie 1944, România apărea firesc ca un potențial loc de refugiu... În mod vădit, guvernul român s-a supus (presiunilor oficiale germane, n.m.) atunci cînd a emis un decret prevăzînd pedeapsa cu moartea pentru evreii care trec fraudulos frontiera și pentru cei care îi ajută. Românii, cu puține excepții, continuau, cu toate acestea, să trateze pe refugiații sosiți cu un grad considerabil de indulgență. De fapt, ei comunicaseră autorităților lor de graniță instrucțiuni confidențiale ca să faciliteze primirea de refugiați evrei din Ungaria". [59])

O rețea bine organizată de gazde și de călăuze, formată din tineri evrei, asigura funcționarea punctelor de trecere și legătura cu românii care ajutau acest trafic.

„Am văzut și am cunoscut activitatea lui Arie Hirsch de la Turda, își amintește Itzak Artzi, vicepreședintele partidului liberal din Israel. Prin acest punct s-au salvat mulți refugiați. Voi pomeni printre ei pe rabinul din Vijnița, reb Haim Meir Hager, travestit în pădurar, și pe

[57]). Aici și mai departe, reproduc fragmente din convorbirile avute cu Raoul Șorban în vederea alcătuirii acestui reportaj. Redactarea lor a fost revăzută de către acesta.

[58]). A. Karețki și M. Covaci, op. cit., p. 23.

[59]) Braham, Holocaust..., II, pp. 905 și urm.

În aceeași imprejurare (de la stinga la dreapta) ; Emil Cornea, Petre Abrudan, Francisc Păcurariu, Teodor Harşia şi Raoul Şorban.

doctorul Ernest Marton, care a devenit apoi, la Bucureşti, reprezentantul Crucii roşii internaţionale pentru sud-estul Europei. Vreau să pomenesc punctul de salvare de la Arad. Aici Rezsö (Rafael) Rozenberger, Haim Wurzel, Mordehai Roessel şi mulţi alţii au făcut minuni. Aici ajungeau curajoşii care îndrăzneau să înfrunte drumul ilegal, de la Budapesta la Arad. De aici, ei erau expediaţi în wagon-lits, la Bucureşti. Rezsö îmi telefona la adresa mea care se chema atunci „casa inginerului Şerbănescu", spunindu-mi că trebuie să aştept atitea şi atitea pachete. Înţelegeam că trebuie să aşteptăm la gară atiţia refugiaţi... Documentele false erau gata pregătite. Polonezii primeau documente oficiale de refugiaţi polonezi, iar ceilalţi buletine de identitate perfect falsificate". [60])

„Încă înainte de măsurile care vesteau «soluţia finală» procurasem, la rugămintea unor prieteni, documente care să ajute mai ales pe refugiaţi. M-am adresat protopopului greco-catolic al Clujului, mai tirziu ajuns episcop ortodox, Aşteleanu, care avea un văr, Petre Aşteleanu, tipograf, cunoscut mie şi apropiat de mişcarea muncitorească, şi protopopului ortodox Florea Mureşan, care puteau să-mi elibereze certificate de botez, cel mai bun act pentru stabilirea unei false identităţi. Le-am spus deschis, de la început, despre ce este vorba. Nu au manifestat, nici unul, nici celălalt, nici cea mai mică ezitare. Nu am ţinut contabilitatea acestor certificate, al căror număr este de ordinul zecilor. Interesant este, poate, că, la cererea unor prieteni evrei am trimis asemenea certificate şi în afara graniţelor. André Neufeld, care trăieşte şi astăzi în Belgia, a fost «botezat» în felul acesta de către protopopul Aşteleanu şi a scăpat de deportare. Un alt supravieţuitor, al cărui nume nu il dau (şi se va înţelege de ce), pe care l-am văzut de curind la Paris, după mai bine de 40 de ani, mi-a spus că a primit atunci «cele mai bune acte pe care şi le putea dori un evreu». M-a rugat însă să nu amintesc în faţa soţiei lui împrejurarea. Prin cine ştie ce ironie a soartei, şi cine ştie de ce, ea nu ştie nici astăzi că el nu e creştin".

„La vremea aceea Judenratul (Consiliul evreiesc), scrie Weinberger, a luat în discuţie o idee : să trimită trei evrei avind legături printre românii şi evreii de pe graniţă pentru a căuta să sporească numărul «punctelor de trecere». Aceştia erau Dr. Ernest Marton, fost deputat în Parlamentul român şi redactor şef al ziarului Uj Kelet, Jenö László, industriaş din Cluj, şi autorul prezentelor rinduri, care fusese candidat la postul de rabin şef al României în 1940. Acestor delegaţi li se cerea, în afară de sporirea punctelor de trecere, să găsească un adăpost sigur pentru refugiaţi şi să le înlesnească continuarea călătoriei via Alya Beth (emigrarea ilegală în Palestina). După zece zile de pregătiri, planul a fost anulat, deoarece se spunea că ar pune în pericol viaţa membrilor Judenratului şi a altor evrei dacă s-ar fi descoperit plecarea delegaţilor". [61])

În aprilie 1944 evreii din Cluj urmau să trăiască două mari sărbători de obşte : paştele şi examenele de sfirşit de an ale copiilor.

Ştim acum din documente că în zilele acelui aprilie, la Birkenau şi Auschwitz, începuse pregătirea tehnică a cuptoarelor, pentru „soluţia finală" din Ungaria.

[60]). Ziarul „Viaţa noastră" (Israel), nr. din 15 iunie 1984 („Lacrimi şi amintiri").

[61]) A Kolozsvári zsidóság..., p. 297.

Eva Semlyen

„Naivitatea evreilor era uimitoare, își amintește Raoul Șorban. Cu puțin înainte de sfîrșit, l-am întîlnit pe stradă pe marele scriitor care a fost Karácsonyi Benö, care locuia pe lîngă mine. Purta steaua galbenă și era o epavă a omului pe care-l știam. I-am propus să îl ajut să treacă în România. Mi-a răspuns că este scriitor ungur și că, orice s-ar întîmpla, confrații lui o să-l apere și o să fie alături de el. Am citit recent amintirile cuiva care relata o întîlnire avută, cam în aceleași împrejurări, și fără îndoială în aceleași zile. Reieșea că l-a încurajat pe Karácsonyi spunîndu-i că vremurile sînt grele sau așa ceva. Karácsonyi a murit la Auschwitz.

Am mai auzit evrei spunînd, atunci cînd li s-a cerut să predea totul, că lucrurile merg spre bine, de îndată ce statul ungar ia în custodie bunurile lor, fără îndoială ca să le scape de nemți".

Și rabinul Moșe Weinberger vorbește despre „optimismul Clujului" în care circulau cele mai fanteziste zvonuri. Se spunea la un moment dat că naziștii nu vor depăși Tisa, și că, deci, în Ardeal va fi bine. Alții, care se lămuriseră în privința aceasta, credeau a ști că Hitler, nemulțumit de Horthy, va înapoia Ardealul românilor și că, prin urmare, în curînd vor fi eliberați de către... Antonescu. Chiar după ce se primiseră informații despre înființarea iminentă a ghetourilor, unul din conducătorii sinagogii Beth Iaacov din Cluj a venit la sediul Judenratului revoltat de zvonurile false care pornesc de acolo : „Ihr macht meshuge di ganze Welt. Es wet gornisht zain" („O să înnebuniți toată lumea. N-o să se întîmple nimic") [62]

La 23 aprilie 1944, Șorban și Socol merg acasă la Gheorghe Giurgiu ca să-l felicite de ziua lui. De acolo, ies împreună cu un german, Müller, originar din Bistrița, care vorbea foarte bine românește. „Ne simțeam bine, își amintește Raoul Șorban, ne tutuiam, eram ca niște frați. Am intrat într-o cîrciumă în care am stat pînă către dimineață. În piața Mihai Viteazu, neamțul ne-a spus, deodată, că aici va fi ghetoul. A tăcut o clipă, apoi a continuat : „Știu că acasă te așteaptă trei evrei ascunși. Știu și mai multe : Sînt scharführer SD. Nu te speria, fiindcă dacă aș fi vrut să-ți fac rău, nu-ți vorbeam așa. Vreau ca după război să depui mărturie că v-am ajutat. Atîta tot. E bine să știi că lucrurile nu se vor opri la ghetou. Evreii vor fi deportați. Jur pe mama mea că așa se va întîmpla. Nici unul din cei care vor intra în ghetou nu va supraviețui". Am rămas fără glas. Nu mai aveam nici o reacție. Ne-am despărțit de el la 6 dimineața. M-am dus acasă, unde își găsiseră adăpost, într-adevăr, trei evrei, dați afară din casă de către S.D., Eva Pamfil, care trăiește, sora și tatăl ei. Mama Evei era ascunsă în altă parte. Casa mea era o casă veche, cu 3—4 camere înșirate spre un tîrnaț, nu prea bună pentru conspirație. M-am odihnit trei ore, m-am ras, m-am spălat și l-am căutat pe Weinberger. I-am spus că toate zvonurile optimiste care circulă sînt o aiureală, dacă nu cumva sînt chiar întreținute cu bună știință. Sînteți în primejdie de moarte, i-am spus. Păreau alertați, deși, după părerea mea, nu știau de lagărele de exterminare. A luat însă avertismentul în serios. Aceasta a fost a treia mea întîlnire cu el. După care au urmat mai multe."

„În a doua săptămînă a lunii aprilie se hotărăște înființarea ghetourilor în toată zona, iar la 16 aprilie se comunică hotărîrea și conducătorilor evreimii din Cluj și Oradea. Președintele Consiliului evreiesc din Cluj și cinci membri sînt invitați la Budapesta pentru a primi instrucțiuni de la statul major al lui Eichmann. Cele văzute și constatate i-au convins că nu pot scăpa de gheto, li s-a consolidat chiar supoziția că ulterior va urma deportarea".

„M-am sfătuit chiar în acea zi cu Giurgiu și cu Vasile Moldovanu. Rabinul îmi spusese că singura salvare poate fi trecerea în România, că ei au un punct de trecere și că ar fi bine dacă s-ar putea organiza mai multe puncte sigure prin care să se poată ajunge la Turda.

Timpul nu mai avea răbdare. Au fost niște zile pe care nu izbutesc să le pun bine în ordine nici acum. Am discutat cu Aurel Socol, care era avocat și avea clienți în satele din jurul Clujului. Am organizat un punct de trecere prin Mănăștur iar Socol a pus la punct încă o trecere la Aiton. Nu a trebuit să pledăm, să ne rugăm, să convingem. Am spus oamenilor despre ce este vorba și, cu o simplitate dezarmantă, ei au acceptat să ne ajute. Îmi aduc aminte de discuția cu Moldovanu, care avea pe atunci 20 de ani. Nu am apucat să termin explicațiile și mi-a spus. «Da, domnule Șorban, sigur că vreau». [63] El riscîndu-și viața, a fost călăuza multor grupuri. La fel a reacționat Silviu Bogdan, actualmente pictor scenograf la Opera din Cluj, pe atunci un adolescent. Zeci de țărani români din Mănăștur treceau noapte de noapte grupuri de evrei, în special femei, pentru că puteau să folosească ac-

[62]). Idem, p. 294.
[63]). Remember..., p. 20.

Emil Hațieganu, directorul singurului ziar românesc ce apărea sub ocupația horthystă, printre cititorii țărani de pe valea Someșului.

tele nevestelor, surorilor sau mamelor lor. O cale foarte bună de trecere ne-a oferit-o din proprie inițiativă atașatul militar al României la Cluj, locotenent-colonelul Gurgu, prin șoferul consulatului, Releanu, fost șofer al lui Gafencu la Moscova. Întrucît la Cluj nu se găsea benzină, mașina trecea zilnic la Turda să facă plinul. Lua la fiecare drum un om în portbagaj. Așa a trecut în România Ernö Marton. Releanu a fost, de altfel, și un foarte bun curier".

Primii care au făcut cunoștință cu ghetourile au fost evreii din Maramureș. Expulzarea din sate și adunarea în ghetouri începe aici la 20 aprilie. Cît de săraci puteau fi locuitorii evrei ai unui sat tipic maramureșan se poate constata din ceea ce s-a confiscat în satul Rozavlea de la 85 de gospodării : 70 de bovine, 4 cai, 28 de capre, gîște, găini și ouă. [64])

Se pare că, despre ceea ce avea să se întîmple, aicea se știa și mai puțin : „Evreii din Sighet n-au știut pînă în ultimul moment ce le era pregătit... Cerul și pămîntul se prăbușeau în Polonia și în alte locuri, scrie Elie Wiesel, și noi n-am știut despre aceasta... Toată lumea știa despre soluția finală, evreii din Sighet nu știau, toți erau convinși că un evreu poate să aștepte în liniște sfîrșitul nenorocirii". [65])

„Primul punct a început să funcționeze imediat. Grupurile de fugari, cîte 10—12, se adunau în două locuri, în Mănăștur și într-o casă lîngă biserica Sf. Petru. De acolo erau luați în primire și trecuți pe seama oamenilor noștri. Se trecea prin porumbiști, noaptea, și conducătorul grupului avea consemn să încredințeze călăuzei un bilet, în ebraică, confirmînd trecerea. Aceste confirmări le-am dus, de cîteva ori, pentru descifrare, lui Weinberger. În amintirile mele despre acele zile, un loc aparte păstrează chipul lui Mandel Lehrman, negustor de tarabă din Cluj, om de mare inimă, dăruit cu totul și plin de răspunderea a ceea ce făcea. El rămîne, pentru mine, eroul anonim al acestei istorii cu mulți eroi. Era unul din cei ce asigura adunarea și organizarea grupurilor. Înainte de a pleca în țară, i-am propus să plece. S-a uitat la mine, parcă neînțelegînd ce vreau. A rămas să strîngă și să trimită spre viață zeci, sute de ființe sortite morții, pînă cînd a fost pornit spre moarte. (Nevasta lui venise într-o zi să-mi încredințeze spre păstrare «bijuteriile lor». Și alți evrei îmi încredințaseră spre păstrare valori. Mărturisesc însă, cu vinovăție, că în cazul lui Lehrman, cuvîntul «bijuterii» mi-a dat o mică tresărire interioară. Așadar, Lehrman are bijuterii ! Femeia a scos 2 (două) verighete înguste, o pereche de cercei și un lanț subțire de care era prinsă o stea în șase colțuri. Asta era tot. După război a venit la mine o tînără «din partea lui Mandel». Unde e?, am întrebat. A murit și el și nevasta, dar acolo, în lagăr, mi-a spus «să vin și să vă spun să-mi dați mie bijuteriile». Cuvîntul m-a speriat a doua oară. Ce va crede femeia aceea cînd va vedea ce sînt «bijuteriile» lui Lehrman ? Din fericire știa exact ce anume mi se încredințase.)"

„Fără să fie limpede de ce, povestește mai departe Raoul Șorban, în oraș se simțea că lucrurile se precipită. Oamenii trăiau sub o presiune incertă care creștea. Tot mai mulți ar fi vrut să plece. Punctele noastre de trecere erau suprasolicitate. S-a ivit din nou problema documentelor. Ne trebuiau cît mai multe documente și nu voiam să ne compromitem sursele exploatîndu-le peste măsură. Era nevoie să le căutăm în altă parte. M-am dus pe Valea Someșului unde, în cîteva zile, am adunat de la țăranii și țărăncile din Iclod, Stoiana, Morău, Tiocul de Jos, Lujerd, 50—60 de certificate de naștere. Îmi amintesc bine de o fată din Stoiana, Vero-

[64]). Idem, p. 19.
[65]). Ibidem, p. 20.

Raoul Şorban, Potretele unor prieteni ai pictorului. Executate în 1941, ele perpetuează amintirea cîtorva din cei care au dispărut în tragica vară a lui 1944, luînd calea Auschwitzului, aşa cum erau ei atunci, în plină tinereţe.

nica, fata morarului, care, la fel, de cum a aflat despre ce e vorba, fără ezitare, fără să se gîndească la vreo recompensă mi-a adus de acasă certificatul ei şi mi l-a dat. La 1 mai am trecut în ţară, la Turda, ca să văd ce posibilităţi de lărgire a acţiunii există.

Reţeau pusă la punct de mine continua să funcţioneze. Pe una dintre căi, cea de la Mănăştur, s-au scurs oameni pînă la 23 August, fără întrerupere."

Intr-adevăr, lucrurile se precipitau.

„La 2 mai, la ora 4 d.m. scrie Moşe Weinberger, cu două ore înainte de intrarea în vigoare a stării de asediu zilnice, dr. Joseph Fischer, preşedintele comunităţii noastre şi preşedintele Judenratului, mi-a cerut să încerc să trec frontiera, adică să îndeplinesc misiunea despre care vorbisem la începutul lui aprilie. Am simţit că aceasta era ultima noastră şansă şi, fără nici o ezitare, am acceptat să îndeplinesc această misiune primejdioasă. În timpul celor două ore pe care le aveam la dispoziţie, m-am întîlnit cu membri ai Judenratului şi le-am dezvăluit unde ascunsesem Sifrei Tora şi registrele comunităţii. Mi-am luat rămas bun de la părinţii mei (morţi, ambii, la Auschwitz, n.m.) şi întovărăşiţi de nouă tineri, băieţi şi fete, toţi din Polonia, şi de unul din copiii mei, am pornit spre frontieră".[66])

Rabinul Moşe Weinberger a trecut graniţa pe calea organizată de haluţimii lui Hirsch şi s-a îndreptat spre Bucureşti.

[66]) A Kolozsvári zsidóság...

Jefuitorii de cadavre

mai. Apare dispoziţia cu privire la înfiinţarea ghetourilor şi la strămutarea în ele a întregii populaţii evreieşti. Se apropie sfîrşitul sfîrşitului.

Oradea. S-au format sute de echipe de funcţionari ai administraţiei de stat, compuse din trei persoane, sub comanda unui poliţist care au mers din casă în casă, anunţînd ca în două ore, pînă se vor întoarce, evreii să pregătească lenjerie de pat, pături şi alimente, în greutate de maximum 50 kg. Nu puteau lua îmbrăcăminte în afară de cea de pe ei. Au fost încărcaţi în camioane, tineri, bătrîni, bolnavi, invalizi, în cărucioare, pe targă sau obligaţi să-şi pună boccelele într-o căruţă, alergînd sau, pur şi simplu, tîrîndu-se după ea, sub privirile, nu o dată batjocoritoare, ale siniştrilor curioşi de pe trotuare.

„Veesenmayer raportează aşa cum ştie el, pedant, precis, concis. În telegrama expediată la 4 mai, comunică : «Crearea ghetourilor a luat sfîrşit în regiunea Carpaţilor zona I-a (Zona includea şi Maramureşul — n.n.). Măsurile au cuprins în jur de 200 000 evrei, grupaţi în 10 lagăre şi ghetouri. În Transilvania zona II (cuprindea restul Ardealului de nord — n.n.) concentrarea celor aproximativ 110 000 evrei care trăiesc în regiune a început astăzi».

Intr-adevăr, ea s-a declanşat ca un arc întins la maximum, brusc şi simultan, în noaptea de 2 spre 3 mai. Urmează jaful, însoţit de bru-

talizări, loviri, înghesuirea într-un spaţiu total insuficient, şi mai ales alegerea diabolică a locurilor pentru organizarea ghetourilor.

«Cu cîteva zile înainte de 3 mai,... comisiile speciale pentru diferite oraşe şi localităţi s-au întrunit pentru a stabili amplasarea ghetourilor... Astfel, în oraşe ca Oradea, Sighetul Marmaţiei şi Satu Mare ghetourile au luat fiinţă în cele mai sărace cartiere, în mare parte locuite de evrei, în altele, cum ar fi Cluj, Tîrgu Mureş, Reghin, Bistriţa şi Şimleul Silvaniei, ghetourile au fost create în cărămidării. Ghetoul din Dej era amplasat în Bunguri, o pădure». [67])

Cluj. Chiar în centrul oraşului, concentrarea în ghetou provoacă scene de groază. Oamenilor li se acordă 10 (zece) minute pentru a-şi părăsi casele. Poliţiştii şi jandarmii se dedau la violenţe nemotivate, cu totul neprovocate, din senin.

„Adunaţi în faţa caselor, cei ce trebuiau să intre în ghetou au fost transportaţi cu autocamioane sau în căruţe, duşi pe jos, sau pe targă. Excepţii nu se făceau. Undeva, o femeie, trecută de optzeci de ani, paralizată, va fi aruncată de jandarmi, precum un sac, în maşină, peste toţi ceilalţi. Unii au fost urcaţi cu targă cu tot. Altora, lucrurile le-au fost aruncate în căruţe, devenite repede arhipline, încît ei n-au mai încăput, aşa că s-au tîrît sau au alergat după ele, la bunul plac al vizitiului.

Odată «înghesuirea» în ghetou încheiată, s-a ajuns îndeobşte la 10—15 persoane de cameră ; de altfel, după evacuarea lor nu s-a găsit, în cele mai multe camere, decît locuri de dormit. Porţile odată închise, paza a fost preluată de jandarmeria ungară, al cărei comportament şi metode de acţiune nu se compară decît cu Gestapoul". [68])

Campania de închidere în ghetouri în districtele de jandarmerie IX şi X (care îşi împărţeau Ardealul ocupat), începută la 3 mai, s-a încheiat, practic, într-o săptămînă. La 5 mai erau internaţi în ghetouri 16 144 evrei; la 6 mai, 72 383 ; la 10 mai, 98 000.

O reţea specială (telecomunicaţii şi curieri) asigura legătura cu ministerul de interne de la Budapesta, de unde se urmărea în detaliu executarea, pe etape, a programului de exterminare, pus la punct pînă în cele mai mici amănunte.

Toţi cercetătorii problemei fără excepţie, subliniază fantastica rapiditate cu care s-a desfăşurat operaţia. În nici una din ţările ocupate sau, într-un fel sau altul, dependente de Germania hitleristă, organele represive naziste nu au putut atinge asemenea „recorduri".

Cauza este, fără îndoială, concursul dat micului grup de experţi nazişti de către organele represive horthyste, formate din oameni otrăviţi timp de decenii cu rasismul cultivat în întuneric de „societăţile patriotice" şi, pe toate drumurile, de lăutarii zgomotoşi ai „nedreptăţii istorice".

„Cînd reprezentantul ministerului de externe german, scrie S. Any, i-a sugerat lui Vessenmayer, că ar fi cazul lansării unor zvonuri, cum că s-au descoperit uneltiri evreieşti împotriva ordinii din ţară, ori să se însceneze că s-au găsit explozibile ascunse în sinagogi, pentru a justifica măsurile antievreieşti, Vessenmayer

[67]). Remember... p. 20.

[68]). Idem... p. 23.

La rampa de îmbarcare în trenuri cu destinația... exterminare

a replicat că nu este necesar pentru că, oricum, nimeni nu va protesta.

„Reprezentanții hitleriștilor din Ungaria, scrie același autor, își exprimau în rapoarte oficiale, uimirea dar și satisfacția față de gradul de colaborare a ungurilor (este vorba, bineînțeles, de fasciștii unguri, n.m.), cum n-au mai întîlnit nicăieri în alte țări. Autoritățile maghiare au primit circa 35 000 de denunțuri împotriva evreilor care s-ar fi ascuns ori au ascuns bunuri.

...De altfel, germanii au «răsplătit» pe unguri pentru acest ajutor, făcînd un film, în care se arată «umanitarismul» germanilor în comparație cu bestialitatea ungurilor cu ocazia evacuării evreilor din ghetoul din Oradea Mare. În film se văd jandarmi unguri bătînd femeile cu patul armei și pe copii cu cravașa. Ungurii sînt arătați smulgînd verighetele de pe degetele femeilor. Cînd transportul este predat germanilor, aceștia dau dovadă în sfîrșit de puțină omenie, aducînd apă în vagoanele cu deportați"... [69]) Filmul i-a supărat pe fasciștii unguri și a fost, după Avny, una din cauzele care l-au făcut pe Horthy să sisteze ultimele deportări. (După R. Braham, una din cauzele principale ar fi fost atitudinea oficialităților românești.)

„Știți — îi spunea Eichmann, după mulți ani, anchetatorului său israelian, căpitanul Avner Less —, asta a fost epoca în care am putut și eu să duc o viață particulară aproape normală. O dată la două zile mîncam cu Endre (László, secretar de stat la ministerul ungar de interne — n.m.)

...Neavînd nici el mare lucru de făcut — evacuările se făceau fără dificultăți, iar de jandarmeria ungară n-aveai ce să zici — Endre m-a însoțit într-o călătorie prin Carpați... Mi se dăduse pe atunci o mașină amfibie și făceam sport... Cam asta e tot ce pot spune despre viața mea particulară la Budapesta. N-am avut niciodată atîta timp liber și nu eram singurul într-un asemenea caz, tot personalul comandoului era în aceeași situație privilegiată".

[69]). Ziarul „Viața noastră", citat.

Oricum, în ghetouri se găseau imagini din belșug pentru un film de coșmar. La Cluj, la 18 000 de internați erau 15 robinete de apă, pentru băut, gătit și spălat, și 4 latrine, două pentru bărbați și două pentru femei. În ghetoul din Oradea, oamenii trăiau cîte 14—15, în medie, într-o cameră. Administrația comunală, din inițiativă proprie, a tăiat curentul electric și conducta de apă care deserveau ghetoul.

Dar, fără îndoială, lucrul cel mai îngrozitor din acest spațiu al groazei erau „cercetările".

Insigna de deținut la Dachau a lui Solomon László, dăruită în semn de prețuire prietenească lui Raoul Șorban.

conduse de obicei de ofițeri de poliție sau jandarmerie, pentru descoperirea valorilor ascunse. Unul din cei mai sadici „specialiști" a rămas în istoria acestui coșmar, la Ciceu Giurgesti, Ferenc Lakatos, atroce schingiuitor nu numai al evreilor, ci și al românilor.

„La Bistrița, pentru ghetou a fost ales un loc în cîmp deschis. Exista o singură cabană de lemn, declarată spital ; drept WC se folosea o groapă fără scurgere. Într-o asemenea situație, ca și în pădurea Bunguri, unde s-a făcut ghetoul din Dej, s-au improvizat așa-zise corturi din cearceafuri, pături și altele.

Ghetoul din Satu Mare a stat sub teroarea unui fost comandant al jandarmeriei locale, Sarközi, un sadic, care a bătut în scînduri și ferestrele caselor. Anchetîndu-i pe cei bănuiți că au ascunse valori, a ucis cîteva zeci.

Un ghetou care și-a cucerit o faimă tristă pentru felul cum se bătea acolo, a fost cel din Sighet. Un supraviețuitor din ghetou, care a scăpat și de la Auschwitz, aprecia că în lagărele germane a fost mai puțin bătut decît acasă — la Sighet.

Ghetourile din Sighet și Vișeul de Sus au fost, probabil, singurele vizitate de Eichmann personal, însoțit de László Ferenczy ; era la sfîrșitul lui aprilie ; fiind încă la începutul aplicării planului «Margareta», Eichmann a ținut să se convingă personal de buna desfășurare a operațiunilor, mai ales pentru a putea corecta «ineficiențele».

A fost însă și un ghetou în care spiritul de întrajutorare se pare că l-a depășit chiar și pe cel de la Sighet, care își crease și el o viață bazată pe solidaritatea comunitară, exprimată mai ales în grija pentru bătrîni și copii. Este vorba de Tg. Mureș. Aci tineretul a improvizat, cu materialele din cărămidărie, acoperișuri din lut, a acordat ajutor și asistență celor în mai mare nevoie. Corpul didactic, ajutat de educatori voluntari, s-a ocupat de copii, pentru ca, ridicîndu-le moralul, să-i scoată de sub imperiul fricii. O astfel de activitate printre copii a avut loc și la Cluj". [70]

„Știu că mașini electrice erau aplicate femeilor, astfel încît un pol să fie legat de sîn și altul la degetul mic de la mîna stîngă, provocînd șocuri. Am auzit acest lucru de la soția lui László Bárdos...

Știu de asemenea, de la această femeie, că a fost silită să se dezbrace și să danseze desbrăcată în fața jandarmilor care o anchetau și care o biciuiau în timp ce dansa". [71]

(Béla Nussbaun, despre „viața" din ghetoul din Oradea)

„Un alt procedeu preferat era de a ține pe deținut în picioare, într-un bazin, pompîndu-i apă în gură printr-un furtun pînă cînd victima leșina. Alt mijloc obișnuit de torturare era să îndese în gura victimei un burete de șters tabla. Cunosc mai multe victime care s-au otrăvit din cauza grozăviei torturilor, printre ei numărîndu-se dr. Osváth, dr. Stolz și mulți alții al căror nume nu mi-l amintesc. De obicei, cînd interogatoriul nu dădea rezultate prin

[70]). Remember... p. 25.

[71]) Toate mărturiile care urmează sînt citate de actul de acuzare în procesul intentat vinovaților de Holocaustul ardelean de către Tribunalul Poporului din Cluj. Neavînd posibilitatea să consult documentele originale, am retradus mărturiile din limba engleză, actul de acuzare apărînd integral în R. L. Braham, Genocide and Retribution (lucrarea citată mai sus).

Expulzarea intelectualilor orădeni

torturarea soțului, cereau să fie adusă soția și copiii, care erau torturați, în fața soțului sau tatălui, pentru a smulge declararea bunurilor ascunse... Știu că mulți au murit din bătaie, printre ei numărîndu-se Leopold Weisz. Numărul victimelor bătute și torturate... atinge cîteva mii. Cînd anchetatorii nu puteau obține nici o informație, se așezau la fereastră, alegeau cîteva femei din cele care aduceau pîine, le aduceau în cameră, le dezbrăcau și le băteau. Groaza era atît de mare, încît oamenii renunțau mai de grabă la hrană, adică la pîine, decît să fie expuși chinurilor." [72])

(Ernö Schwarz, despre „viața" din ghetoul de la Oradea).

„Într-o cameră alăturată de cea în care erau controlați bărbații, Rozalia Jáncso dezbrăca femeile la piele și le făcea control vaginal cu mîna neînmănușată, chiar unor fetițe între 6 și 12 ani. Ea m-a controlat și pe mine și pe fiica mea de 12 ani, Julia Stern, care din această cauză a fost bolnavă timp de trei săptămîni. Julia Hirsch, spune că și ea a fost controlată vaginal într-un chip brutal și cu mîinile murdare, ca și sora ei mai mică de 13 ani, Eszter Hirsch, care plîngea și o ruga (pe Rozalia Jáncso, n.m.) să o ierte. Dar Rozalia Jáncso nu a vrut. După control, Eszter Hirsch s-a îmbolnăvit atît de rău, încît atunci cînd s-a făcut «selecția» la Auschwitz, ea a fost trecută printre bolnavi, și a fost arsă la crematoriu". [73]).

(Dora Stern, despre „viața" în ghetoul din Dej)

„În acest timp am fost maltratat de József Orgoványi. La început mă lovea peste mîini cu

[72]). Idem.

[73]). Ibidem.

Barbaria horthystă a distrus deopotrivă biserici ortodoxe şi sinagogi

o biciuşcă şi cînd nu mai puteam mă silea să-mi scot pantofii şi mă bătea la tălpi pînă cînd se umflau îngrozitor. În această stare, îmi ordona să dansez în jurul camerei şi cînd nu puteam, mă bătea cu un baston de cauciuc... Cînd bătăile nu dădeau rezultate, Orgoványi mă strîngea de testicule pînă îmi pierdeam cunoştinţa". [74]) (Eliberat după 11 zile, a fost îngrijit de dr. Liviu Pop).

(Lajos Filipás, despre „viaţa" în ghetoul din Baia Mare)

Omenia: stare de veghe

Punctele de trecere au resimţit imediat înfiinţarea ghetourilor. Sute de oameni izbuteau să evadeze din infern şi încercau să treacă în România. Oricît de aberant ar părea acest lucru astăzi, evadările nu au căpătat totuşi proporţii de masă, fiindcă oamenii nu aflaseră încă de Endlösung, de „soluţia finală". Fugeau cei mai îndrăzneţi sau cei care ştiau.

Rabinul Iosef Paneth din Ileanda Mare (judeţul Someş) a rătăcit patru săptămîni, cu nouă copii prin pădure, pînă a ajuns la Turda. Fiica lui, Brandale, aflase în Polonia ceea ce urma să se întîmple. „Nimeni n-a vrut să urmeze exemplul rabinului", scrie S. Avny. În condiţii deosebit de grele, înfruntînd adevăratele vînători de oameni pe care le organiza jandarmeria şi formaţiile de Leventi, oamenii, totuşi, fugeau spre România. Rabinul din Vijniţa, travestit în ţăran, cu întreaga familie, a fugit din Oradea şi a ajuns cu bine la Bucureşti. Helen Victor, travestită în ţărancă, a ajuns la Turda. „Aflînd aici, scrie Avny, care urmează a fi soarta evreilor unguri, s-a întors la Dej ca să-şi salveze familia şi cunoscuţii. Ea a fost prinsă de jandarmi, întemniţată la Bistriţa, dusă la Debreţin şi deportată de acolo. În drum spre Auschwitz, fata a sărit din vagonul de tren, lîngă Košice şi a revenit la Dej. Dar era prea tîrziu : evreii din Dej erau deja deportaţi. Tînăra Helen s-a întors în România, unde a aşteptat sfîrşitul războiului". [75]).

Punctele de trecere româneşti continuau să funcţioneze, în legătură cu haluţimii coordonaţi de Ari Hirsch şi cu ajutorul unui grup de oameni de suflet printre care un rol deosebit a jucat plutonierul major Gh. Moldoveanu, şi un grup de subofiţeri de la Comenduirea pieţii Turda.

„La Turda, îşi aminteşte Raoul Şorban, am intrat în legătură cu Ari Hirsch. Era un om tînăr, cam de 30 de ani. De statură potrivită, brunet, cu ochi inteligenţi şi vii. Era fermecător. M-a impresionat puternic. Era bolnav de tuberculoză foarte grav, sta cea mai mare parte din timp în pat. Ajutoarea lui era Estera Goró. La Turda, prin Releanu, am primit bilete de la cei scăpaţi din ghetou : «Faceţi ceva şi reluaţi legătura». Într-adevăr, unul din canale nu mai mergea. Am refăcut legătura prin acelaşi Releanu. Am scris lui Tudor Bugnariu, iar acesta a izbutit să găsească pe mulţi dintre fugari. Cu ajutorul Letiţiei Papu şi cu Silviu Bogdan, pe atunci un adolescent, am realizat o altă trecere, cu ajutorul unor ţărănci care au însoţit mai ales evreice (luînd actele surorilor sau mamelor lor). La un moment dat, un grup după care a plecat o femeie nu s-a mai întors. Grupul era aşteptat de Silviu Bogdan. Se întîmpla ceva la Cluj. Poate o altă cădere (mai avusesem două).

A trebuit însă să plec la Bucureşti, unde m-am întîlnit cu Marton şi cu Weinberger. Ei voiau să contacteze personalităţi politice româneşti. I-am dat telefon lui Iuliu Maniu, pe care îl ştiam de copil, din casa tatălui meu, şi l-am rugat să mă primească. Maniu cunoştea convingerile mele de stînga. I-am spus despre ce este vorba şi el a acceptat să aibă o întîlnire cu Weinberger. La cererea acestuia, Maniu a dat 1 200 de legitimaţii de membru P.N.Ţ., în alb, ştampilate cu ştampile ale organizaţiilor judeţene dinainte de 1938, pentru a facilita întocmirea de acte false.

Între timp, aflasem că toate legăturile cu teritoriul ocupat păreau întrerupte. Practic, aşa ceva nu se putea întîmpla. Şi totuşi era o linişte sinistră, ca după un bombardament. Dinspre Cluj nu mai venea nimeni. Am propus să merg acolo, să văd ce se întîmplă. Am ajuns la Cluj ca într-un Pullman, călătorind într-un autocar deschis care transporta ofiţeri permisionari germani. Vorbeam bine nemţeşte, i-am rugat degajat să mă ia cu ei şi m-au luat. Am stat ascuns în Mănăştur pînă noaptea, cînd m-am dus acasă

[74]). Ibidem.

[75]). „Viaţa noastră", citat.

la Gh. Giurgiu. El mi-a spus despre deportări. Totul se terminase în cîteva ore. M-am întors la București la Moșe Weinberger. I-am spus ungurește, îmi amintesc, „Kolozsvárt nincsenek zsidók!", la Cluj nu mai sînt evrei. Cum nu mai sînt? Ce s-a întîmplat? I-am povestit. Mi-l amintesc pe Moșe Weinberger plîngînd".

La București, Moșe Weinberger voia însă, în primul rînd, să se asigure că autoritățile române nu vor face greutăți refugiaților din Ungaria.

„Dr. Filderman, scrie el, a cerut guvernului român să acorde azil temporar refugiaților care nu puteau părăsi țara în vapoarele de Alya Beth. Dr. Filderman l-a sunat pe Mihai Antonescu, din partea refugiaților din Ungaria care reușiseră să ajungă pe teritoriul românesc, obținînd asigurări că aceștia nu vor fi extrădați. El a obținut, de asemenea, promisiunea ca pe toate vasele ce pleacă din porturile românești cu destinația Eretz Israel, 10% din locuri să fie rezervate pentru refugiați". [76]).

În cadrul de care aminteam, M. Antonescu comunicase, într-adevăr, lui Filderman, acordul pentru plecarea copiilor aduși din Transnistria și a evreilor refugiați din Ungaria, ca să „nu-i mai țin pe teritoriu român... într-o poziție tulbure și periculoasă pentru ei". Tot atunci, el a precizat că autoritățile românești au admis tot timpul emigrația, cu o întrerupere, tragedia Strumei, pentru că nu vroia să se creadă că, „cu aprobarea guvernului român se organizează transporturi care nu constituie o certitudine de emigrație, ci de aventură sau de moarte". Afirmînd că a refuzat hotărît pe delegații germani ai SS care „mi-au propus să ia dînșii în România organizarea întregii probleme evreiești", el

[76]). A Kolozsvári Zsidóság...

Legitimația de „refugiat din Nordul Ardealului" a lui Raoul Șorban

Sărmaș. După exhumarea cadavrelor victimelor măcelului horthyst

s-a pronunțat pentru o emigrare masivă, prin găsirea unei soluții de punere sub pavilion neutru a navelor Transilvania și Basarabia (aflate la Istanbul), spre a nu fi torpilate de germani (provocator) sau de sovietici (cu care România se găsea în stare de război). În același cadru, Mihai Antonescu a aprobat plecarea vaporului Kazbek.

„Agenturile germane îmi luaseră urma, povestește Raoul Șorban. Cîteva zile am trăit, cu domiciliu mobil, prin trenuri militare germane, călătorind tot timpul și pe toate direcțiile. Săream dintr-unul în altul, făcînd pe omul grăbit și rugînd cîte un ofițer să mă ia cu ei. Marton și Weinberger erau îngrijorați. M-au luat sub protecția organizației lor și au hotărît să mă trimită în Palestina pe vaporul Kasbek, pe care urma să plece și Weinberger. Mi s-au făcut acte pe numele de Robert Șmilovici (pentru ca eventualele monograme să coincidă).

Cu o zi înainte de plecare, am primit însă un bilet de la o bună prietenă, Eva Semlyen. «Dacă mai ai un dumnezeu, îmi scria, dacă mai crezi în ceva, salvează-mă. Sînt ascunsă la Cluj. Bugnariu te va pune în legătură cu mine». I-am spus lui Marton despre ce este vorba și am plecat la Turda. Am trimis la Cluj pe una din femeile care ne ajutau și Tudor Bugnariu s-a dus să o caute pe Eva. Dar ea nu mai era la adresa știută.

Așa se face că n-am mai plecat în Palestina. M-am ascuns pînă la 23 August în Apuseni, pe la Baia Sprie, pe la Iara, hăituit tot timpul...

Spuneai că au fost 35 000 de denunțuri ? Într-o discuție cu Bugnariu, care era, după eliberare, primar al Clujului, el mi-a spus că numai la Cluj s-au găsit peste 100 000. Procuratura care pregătea procesul crimelor de război a trebuit să renunțe să le cerceteze".

În cimitirul evreiesc din Sighetul Marmației

Început și sfîrșit

Maramureș. „Duminică 14 mai 1944, după amiază, s-a ordonat prezentarea tuturor bărbaților în vîrstă de 11—60 de ani la Școala veche, povestește Haim Perl, supraviețuitor al ghetoului din Dragomirești... Pe neașteptate a sosit un autobuz cu jandarmi. Noii veniți s-au năpustit asupra mulțimii de evrei, lovindu-i cu armele și pălmuindu-i în stînga și dreapta.

...Un tînăr ofițer a fluierat, ordonînd alinierea... Ar trebui să vă țin în picioare pînă mîine dimineață (a spus ofițerul, n.m.) dar, pentru că sînt om cu suflet, vă permit să vă găsiți locuri înlăuntru școlii... Toți s-au înghesuit în școală (românească, n.m.) o ruină transformată de soldați într-un grajd pentru cai. Pe jos, printre excremente de oameni și animale, și-au căutat în întuneric un locșor. Nu era loc pentru toți, dar soldații i-au înghesuit cu patul armelor pînă au intrat toți. Așa a început ultimul act al marei drame trăită de evreii din Ardealul de ocupație horthystă".

Cu mai puțin de un an înainte de victoria împotriva lui Hitler, o demență colectivă, ațîțată drăcește și împinsă la crimă a izbutit să mai dea morții încă aproape 600 000 de oameni. Pentru cei fugiți în România și pentru cei pe care marșul eliberator al armatei române i-a mai prins în

Monumentul martirilor români de la Moisei. Operă a sculptorului Vida Geza

viață în Ardeal și în Ungaria, liniștea a venit mai devreme. Alternativa ? La aflarea primelor știri despre noua situație de la București, la 23 August 1944, vacanța budapestană a lui Eichmann a luat sfirșit. În aceeași noapte, plecase din Budapesta la Arad și Timișoara „pentru a se ocupa de evreii de acolo, scrie G. Reitlinger, acei evrei pe care ar fi vrut să-i deporteze în 1942" și pe care nu-i putuse „obține".

Se pare că la Arad, așa cum s-a dovedit după eliberarea orașului vremelnic ocupat, comandoul Eichmann izbutise să pregătească un crematoriu, pe care n-a mai avut vreme să-l folosească.

„Din cei 825 000 de evrei care trăiau în Ungaria în anul 1941 (atît cei botezați cît și mozaicii), au supraviețuit 255 000. Aproape 570 000 au pierit în ultimele luni ale războiului, adică 70% din total. Chiar și această cifră este înșelătoare, deoarece majoritatea supraviețuitorilor erau din Budapesta, unde nu s-au făcut deportări în masă. Dintre cei deportați, 82% au pierit...

Unii emigranți maghiari doresc să-și asume responsabilitatea doar pentru cei 261 000 de evrei (sau mai puțin) care au pierit din cei 481 000 de evrei din Ungaria de la Trianon, adică din statul actual. Dar nu Benes, Tito și nici chiar Antonescu n-au fost responsabili pentru cele 309 000 de decese evreiești din teritoriile «returnate» Ungariei după 1938. Cifra responsabilității imrédiste este de 570 000 morți. Să ne amintim totuși că Eichmann și nemții au cerut mereu evrei apți de muncă, și că ei cereau un modest număr de 50 000!".

Elevii școlilor militare de la Păuliș, toți acei copii, unul cîte unul, ar trebui inscriși : căzuți, inainte de a deveni bărbați, în înclestarea cumplită de acolo care a oprit primele Stıaffbataloane trimise să facă „ordine" în România, toți ar trebui inscriși în capul unui nesfirșit pomelnic al recunoștinței. Cu moartea lor, ei au călcat moarte și au oprit ca la Arad sau Timișoara să se mai poată intimpla ceea ce s-a întimplat la Sărmaș, unde satul a fost ocupat, în septembrie 1944, pentru cîteva zile.

Printr-o sinistră ironie a istoriei, încă una, „eroii" de la Sărmaș sînt tot elevi de școală militară : 40 de elevi ai școlii de jandarmi de la Zalău, comandați de căpitanul Lancz László. (Oare cine știe cum îi chema pe comandanții detașamentelor de la Păuliș ?) Ei intră în sat și instalează „administrația regală ungară", în frunte cu pretorul lt. Biró Jozsef.

Prima măsură a noii administrații a fost internarea imediată într-un lagăr improvizat a intelectualilor români (pe toți românii nu-i puteau interna fiindcă erau prea mulți) și a evreilor, a acelor evrei care trăiseră în „România antisemită" stăpîni pe agoniseala lor și țără ca cineva să-i atingă. Erau 300. Parte dintre ei au scăpat datorită oamenilor de inimă din Sărmaș și împrejurimi. 126 au fost însă uciși. Uciși sadic, prin „schingiuire individuală". Certificatul medical scrie : „Majoritatea cadavrelor sînt mutilate îngrozitor, cu capetele zdrobite de corpuri contondente, cu picioarele și miinile fracturate și multe din ele spintecate cu arme albe. Numai puține din ele prezintă urme de împușcare... iar o parte din copii neprezentind nici o leziune cauzatoare de moarte, se deduce că au fost îngropați de vii".

O moarte identică au avut românii internați, printre care unii erau prizonieri de război.

Pe teritoriul Ungariei, grozăvia continuă pînă în ultima clipă.

16 octombrie 1944. Huliganii din milițiile Partidului Crucea cu Săgeți năvălesc în casele evreilor

Moshe Carmilly
65 Central Park West
New York, New York 10023

Aug.18,1985

Prof.Raoul Şorban
Str.30 Decembrie 18
Bucureşti

Dear Prof.Sorban,

Am uitat Romaneste dar nam uitat Raoul Sorban !
I can not forget your cooperation in the tragic year 1944.

As I remember you once returned to Kolozsvar from Bucureşti with 1200 blank forms received from Iuliu Maniu, after I visited with him, to distribute among the Jews of Kolozsvár, to facilitate their movement after escaping from Hungary into Rumania.

answer would be appreciated. In hope we will meet again,

With warmest reagrds,

(Moshe Carmilly-Weinberger)
Professor Emeritus of Jewish Studies
Yeshiva University, New York

din Budapesta şi masacrează cu singe rece 2—3 mii de evrei, în majoritatea femei şi copii, acuzaţi că ar fi tras asupra trupelor germane.

7—8 mii de evrei au fost minaţi în aceeaşi zi spre hipodrom, mulţi fiind împuşcaţi pe drum.

Prostituatele din Budapesta ies din casele din cartierul lor (apropiat de locul masacrului), insultă, atacă şi jefuiesc pe evreii lipsiţi de apărare.

Martie 1945. Gabor Vajna, ministru de interne, declară că nu va respecta excepţiile privind evreii de altă naţionalitate.

Incitaţi, szalassiştii molestează citiva evrei de altă naţionalitate, năvălesc în apartamentul Căpitanului Bienenstock, unul din eroii primului război mondial, care fiind 75% infirm era exceptat de la măsurile antievreieşti, îl bat, îi smulg decoraţiile de pe piept, îl tîrăsc la Dunăre şi îl împuşcă.

Din fericire, Ardealul a fost eliberat destul de repede pentru ca „răzbunarea“ să nu-şi poată arăta toate ororile. În înaintarea lor, trupele române au mai scăpat de moarte pe teritoriul Transilvaniei eliberate mai bine de 10 000 de evrei.

„Evrei din Sighet, spunea în 1984 scriitorul Elie Wiesel, ştiţi ce doare ? Că tragedia noastră ar fi putut fi evitată.

Nemţii pierduseră războiul... 35 000 de evrei, cei mai buni şi cei mai frumoşi, cei mai sănătoşi şi mai veseli, au fost deportaţi. Şi pădurile frumoase din jur, şi munţii din jur, care se înalţă pînă la cer, ne puteau adăposti. Doamne! De ce nu ne-a spus nimeni ? Dacă am fi ştiut că, undeva în Polonia, există un orăşel care se numeşte Auschwitz n-am fi mers. Am fi fugit. Ne-am fi răspîndit care încotro şi atîtea mame cu copii, şi atîţia taţi cu copii ar fi fost azi aici şi ar fi auzit pe rabin ţinînd o predică din Talmud. Şi în loc de asta, mergem de ieri de la un mormînt la altul. Doar poţi înnebuni de atîta durere !“.

Gradul de speranţă al evreilor din Sighet era însă zero. Căci chiar pentru cercurile horthyste „moderate“, care îşi mai găsesc încă apărători, ei, „evreii orientali“, neasimilaţi şi sărăntoci, „era bine“ să piară.

„Tribul ţăranilor evrei din Maramureş“, cum îi numea Itzhak Artzi, şi „Centrul hasidimilor de la Satu Mare“.

Pe veranda hotelului Marmaţia, o femeie, avînd pe braţ tatuajul Auschwitz-ului, îmi vorbea româneşte, cu emoţie, atentă să nu facă greşeli, şi, adunîndu-şi cuvintele mai greu, concentrată. Avea „pe atunci“ 13 ani şi împreună cu o soră, încă mai tînără, a supravieţuit. Venea să-şi pomenească cei 34 de morţi. Unul singur dintre ei era îngropat acolo, scăpat de un ţăran, Godîncă, din Bistra. Acesta mai scăpase şi pe alţii. Unul dintre ei îşi amintise de bătrîn şi îl invitase în Israel, prin 1970, unde îl cunoscuse şi ea. Nu putem uita pe români, îmi spunea. „Pe atunci“ România însemna viaţă, adăpost sau cale de scăpare. Rabinul Zvi Kestenbaum avea să spună, în cadrul întîlnirii cu ziariştii români, acelaşi lucru : „România a fost singura ţară din Europa care n-a deportat evrei la Auschwitz“.

Mi-am amintit de protopopul Munteanu şi de doctorul Wexler, uniţi undeva în moarte. Şi unirea aceasta a şters sfîşietoarea umilinţă a copilăriei mele fugărite, pe care nu ar trebui să o mai cunoască niciodată, sub nici o formă, nimeni.

Adrian Riza

ALEXANDRU CEL MARE — UN TRAC ?

Una din cele mai frumoase pledoarii ale lui Nicolae Iorga a fost aceea privind scrierea istoriei omenirii fără a ţine seamă de actualele graniţe politice. A studia o cultură antică, spunea el, răspîndirea unui tip de olărie, difuziunea formulei grafice imprimate pe diferite unelte, nu se poate face în cadrul strîmt impus de graniţele politice pentru că întinderea unei astfel de culturi depăşeşte actualele graniţe şi configurează altfel harta relaţiilor umane. Nicolae Iorga n-a obosit în a ne trasa o hartă culturală a omenirii despărţind-o mereu de harta politică. A invăţa istoria după manuale recente şi limitative este o greşeală, pare a ne spune mereu marea lui serie de contribuţii. Sub stratul vizibil şi actual se ascunde altul. Iar sub acesta, un al doilea. Şi aşa mai departe. Numai descojind realităţile ajungem la esenţă şi la adevăr, iar marea esenţă şi marele adevăr sînt popoarele şi contribuţia lor de civilizaţie şi cultură. O asemenea incursiune dincolo de straturile superficiale face Nicolae Iorga atunci cînd ne vorbeşte despre Alexandru cel Mare. Istoria Greciei şi-l atribuie. Nicolae Iorga ne învaţă să distingem ce este grecesc şi ce nu este grecesc în conduita şi opera uriaşă a lui Alexandru cel Mare. Ochiul savantului priveşte disociativ şi distinge elemente care ne conduc la o altă imagine şi la un alt portret al lui Alexandru cel Mare decît cel şablon de circulaţie uzuală. El ne atrage atenţia asupra tipului trac pe care-l reprezintă Alexandru cel Mare, asupra energiei trace pe care o exprimă întreprinderea lui militară şi modul în care ele împreună devin vehicol al culturii helenice. Ipoteza lui Nicolae Iorga este pasionantă şi ne deschide o perspectivă asupra mentalităţilor româneşti interesate de Alexandru. Popularitatea **Alixăndriei** la români, rolul ei formativ pe care l-a avut în cazul lui Mihai Viteazul devin şi mai interesante din acest unghi de abordare. Dacă adăugăm că Haşdeu admitea ipoteza că dacii îşi revendicau drept eroi pe troianii din **Iliada** stabilim un lanţ de receptivitate faţă de marile figuri ale sudului şi nordului Dunării. Situaţia s-a perpetuat şi cînd centrul de raportare a fost Constantinopolul. Dăm curs aici acestei seducătoare ipoteze formulată în chipu-i inimitabil de Nicolae Iorga.

nicolae iorga

ALEXANDRU CEL MARE

n această a doua lecție, mă tem că voi avea față de mine însumi mai puțină originalitate decît în cea dintîi, fiindcă nu este întîia oară cînd caut a fixa adevăratul chip al lui Alexandru-cel-Mare, care este cu desăvîrșire deosebit, în multe privințe, de chipul în care este înfățișat de obicei.

Înainte de a vă arăta care este acest chip adevărat, trebuie să vă arăt de unde vine celălalt tip, tipul fals : cum a fost creat, în ce timp, sub care influență și cu ce misiune.

De la Alexandru-cel-Mare, noi avem ceea ce se numește : document contemporan, în măsură foarte mică. Avem o proclamație a lui, care este, fără îndoială, foarte interesantă, în care anunță Grecilor ce a făcut el în regiunile acelea orientale, în care a căpătat de atîtea ori biruința. Pe cînd, de exemplu, în legătură cu Napoleon I-iu are cineva un imens tezaur cuprins în corespondența lui, prin urmare îl aude cineva vorbind, la Alexandru-cel-Mare nu există acte contemporane decît extrem de rar, și nu există nici măcar inscripții. Nu avem ceea ce s-a păstrat, de pildă, în ce privește pe August ; pe August îl putem recunoaște ce a vrut și ce a vrut să dea impresia că a realizat. Este așa numitul monument „anciran", de la Ancira, Angora de odinioară, Ankara de astăzi, un mare monument împărțit odinioară între mai multe case turcești și al cărui text a fost stabilit, mergînd de la una din aceste case la cealaltă, cu foarte mare greutate. Și acest sumar al domniei lui, pe care August s-a simțit dator să-l lase posterității, acesta nu era numai acolo. Vă puteți închipui că August nu s-a gîndit să aleagă dintre toate capitalele in care puteau fi arătate isprăvile lui, numai această Ankara, dar au fost si altele, care au dispărut. De la Alexandru-cel-Mare nu avem in privința aceasta nimic.

Au rămas memorii, „Memoriile" lui Ptolomeu, care a fost unul dintre generalii lui și memoriile acestea au intrat într-o măsură mai mare sau mai mică în anumite compilații, tîrzii ; așa încît, îl cunoaștem după anumite cărți grecești, care aparțin epocii romane, sau după cartea lui Quintus Curtius, care este de pe vremea Romanilor și care scrie în latinește. Dar astfel de scrieri sînt făcute cu un anumit scop, nu scopul pe care l-a avut Alexandru-cel-Mare, și pe care oamenii acești poate n-au fost în măsură să-l înțeleagă, ci în legătură cu anumite nevoi contemporane. Trebuiau să servească pentru a stîrni și a menține și înălța eroismul în societatea grecească dintr-o epocă tîrzie, cînd, acum, tocmai sub influența lui Alexandru-cel-Mare se creează tipul eroului, care trebuia să fie dezvoltat mai departe, sau pentru a servi unor anumite interese de Stat, fiindcă Roma îndeplinea în calitatea ei de cetate, de Stat, ceea ce în calitatea lui aproape personală, mai mult ca Alelexandru-cel-Mare decît ca rege al Macedoniei, îndeplinise Alexandru-cel-Mare.

Vedeți dar, cît de săracă este documentația cu privire la Alexandru-cel-Mare, din care cauză toți cei care s-au ocupat de dînsul și de urmașii lui, au cules ici și colo, au legat cu multă greutate, întrebuințînd o interpretare pur personală și o retorică menită să umple golurile informației și, în felul acesta, au alcătuit cărți dintre care unele foarte citite, de exemplu cartea lui Droysen, pentru întregirea monarhiei macedonene, care a avut o ediție și acum

cîteva decenii, sau cartea lui Niese, care reprezintă tot ceea ce poate fi mai actual, deși a trecut atîta vreme de la publicarea acestei cărți.

Iată prin urmare, cînd și cum, și cu ce scop, pentru a servi cărui interes și în legătură cu ce politică, a fost alcătuită legenda lui Alexandru-cel-Mare sub două raporturi, care amîndouă sînt greșite. Este întîi o legendă a unuia dintre aceste raporturi, care îl pune în legătură cu societatea grecească. Adică, Alexandru-cel-Mare, Macedoneanul, ar fi fost Grec. Se credea că dinastia însăși ar fi fost de origine grecească și că, prin urmare, el ar fi răzbunat pe Greci împotriva Persiei. Și atunci, — își aduce cineva aminte de înfățișarea lui Herodot, care prezintă legătura dintre Orient și Greci așa, ca și cum ar fi două naționalisme în luptă : de o parte, un naționalism persan și de altă parte, un naționalism grecesc, — prin urmare, Alexandru-cel-Mare ar fi, după atîta trecere de vreme, — pentru că Herodot este în secolul al V-lea și Alexandru-cel-Mare în partea din urmă a secolului al IV-lea, — ar fi, prin urmare, un nou capitol din lupta aceasta între Greci și Perși, sau, unii spun, între Occident și Orient. Natural că Grecii, care s-au ocupat și ei, deși nu cu multă originalitate, de Alexandru-cel-Mare. Grecii sînt încîntați de această prezentare; vasăzică, cel dintîi mare erou recunoscut de toată lumea și mort la o vîrstă care nu-i permitea să facă greșelile care se fac totdeauna de la o bucată de vreme, ar fi aparținut rasei grecești. Dar Alexandru-cel-Mare este un barbar, și prin calitatea aceasta este în legătură cu strămoșii noștri cei mai depărtați, care fac parte din aceeași lume barbară a regiunii Pindului, a regiunii balcanice, a Carpaților. El are și în figura lui înfățișarea barbarului : nu este nimic elenic în profilul lui Alexandru-cel-Mare, un profil crud, în care se vede foarte bine originea lui din văile pline de o populație a Vestului Peninsulei Balcanice.

S-a încercat apoi a se face dintr-însul un tip care să semene cît mai mult cu tipul zeilor. Știți legenda creată de o bucată de vreme, că el nu este fiul lui Filip, că Olimpiada a fost cine știe cine și din această femeie s-ar fi născut Alexandru, și dorința lui de a fi primit în mitologia contemporană, călătoria pe care a făcut-o el în oaza aceea unde era templul lui Jupiter-Amon, care nu este decît una din formele lui Amon-Ra, zeul soarelui la Egipteni, care, acesta, într-o epocă mai tîrzie, de grecizare a Egiptului, a căutat să fie asimilat cît se poate de Zeus ; de aceea pe unele monede ale lui, se vede un chip omenesc cu coarne de berbec. Zeus-Amon era înfățișat așa, în legătură cu vechea mitologie egipteană care se închina animalelor : boului Apis, zeiței-leoaice și așa mai departe, pînă se ajunge și la berbecul sacru, care era unul din felurile de înfățișare ale lui Amon. El este Macedonean și Macedonenii nu sînt Greci. În clasa de sus era tendința de grecizare, și dinastia era influențată de la o bucată de vreme de spiritul elenic ; în privința aceasta nu e îndoială. Alexandru-cel-Mare a fost încredințat îngrijirilor lui Aristotel și hrănit cu cetirea Iliadei.

Între Alexandru-cel-Mare și Mohammed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, este fără îndoială o mare asemănare. Mohammed al II-lea este fiul unui Sultan de veche tradiție patriarhală, un foarte bun Musulman, avînd ca model, nu pe Cezar și pe Alexandru, ci pe diverșii sfinți, pe santonii musulmani. Într-un momnet, Murad, înainte de bătălia de la Varna, intrase într-o mînăstire de derviși, însă în fața primejdiei ce amenința din partea

Monedă a lui Lisimah cu chipul lui Alexandru cel Mare (Cabinetul de medalii, Berlin)

lui Hunyadi a ieșit de acolo și a cîștigat bătălia. Fiul lui Murad a fost crescut în altă tradiție, el a citit „Cartea Regilor" a lui Firdusi, legenda eroică persană. El a citit traducerea în limbile orientale și o fi știut și grecește, poate citea chiar direct povestea eroilor antichității elenice. Mohammed al II-lea s-a prezintat de la început ca reprezentînd cu puterile nației sale un ideal, care nu era al nației sale. Tot așa a făcut și Alexandru-cel-Mare. El a mobilizat toată țărănimea din Balcani și cine a vrut să meargă cu dînsul, a mers ; oameni deprinși să lupte între ei, să năvălească în dreapta, în stînga, unde aveau posibilitate, oameni care trăiau într-o continuă agitație războinică, oameni mai mult de încăerare decît de război. Și atunci el a plecat cu acești oameni. Grecii i-au dat o flotă, cîțiva sfătuitori ; unii dintre generalii lui poartă nume grecești, dar nimeni nu poate ști care este adevărata lui origine, foarte probabil macedoneană.

Toate războaiele lui, seria aceea de campanii care formează marea lui ispravă, toate acestea sînt cîștigate, nu după obiceiul nostru de acum, nici după o tradiție care să aparțină lumii grecești. Grecii umblau după incidente, lor le plăcea faptul mic, și după ce cîștigau o bătălie, aceasta nu era un angajament național să continue ceva : bătălia avea un sens în ea însăși. Așa a făcut Epaminonda, Pelopida ; cine ar putea spune că aceștia ar fi avut un ideal și ar fi dorit să realizeze ceva ? Din Teba au plecat, și atunci cînd au dispărut amîndoi, Teba a rămas același lucru ; ea n-a crescut, nu s-a pus în fruntea unei confedera-

ții grecești, pe cînd dincoace vede cineva că este o acțiune urmărită și urmărită cu foarte multă răbdare. Vedeți, el nu merge de la început la capitala lui Dariu Codomanul, el cîștigă o biruință și după aceea se duce unde îl atrage mai mult legenda și unde își închipuie el că poate găsi o pradă mai ușor de luat și mai bună, el se duce în Egipt; de acolo se întoarce, ajunge în Asia Centrală, trupele lui Dariu se împrăștie și după aceea el stă și se întreabă ce mai este de făcut. Apoi călătoria pe Indus, amestecul într-o lume pe care n-a cunoscut-o deloc, o lume cu o veche tradiție, de o mare importanță, capabilă de a da o literatură, o artă, care, aceasta, a împrumutat foarte mult de la învelișul elenic al campaniilor lui Alexandru-cel-Mare. Atunci abia lumea aceasta a cunoscut monedele, care monede sînt întocmai ca și cele grecești și au și inscripții grecești, și a cunoscut un anumit tip uman pentru eroi, zei, care este luat din tezaurul artei elenice.

Vedeți că aici nu este nimic grecesc, dar cu toate acestea, pe steagul lui, — dacă putem întrebuința acest termen, care nu este potrivit cu timpul, — pe steagul lui este scris ceva grecesc: aceasta este partea moștenită de el de la Filip, de la tatăl său, partea pe care a luat-o de-a dreptul din Iliada, din cartea cu care și-a hrănit adolescența și în care găsea eroii pe care se simțea dator să-i imite. Aceasta i-a permis să aibă o atitudine pe care n-o putea avea în calitatea lui de Macedonean; ca Macedonean ar fi fost prea puțin. Dar aici nu este o creație a lui Alexandru-cel-Mare. Îndreptarea aceasta a luat-o de la tatăl său, care la rîndul lui a făcut altceva decît regii macedoneni de pe vremea războaielor medice din secolul al V-lea. El a făcut același lucru pe care îl făcuseră nordicii din Tesalia, Iason din Pheres, toți acești conducători de cete de călăreți din regiunea întinsă, care mărginea la Nord Grecia. Și pe lîngă aceasta toate micile populații care erau pe acolo, în regiunea muntoasă, lîngă defileuri, toate acestea erau în creștere în acel moment.

Am arătat în lecția precedentă cum se produsese acum un curent, care mergea de la Sud la Nord, cum s-a creat barbarul acesta elenizat, întîi în forma macedoneană, pe urmă cîștigat pentru civilizație, în forma cea mai nouă, romană. Și Filip s-a prezentat la o anume dată ca apărător al locurilor sacre, ale unei Grecii împărțite între mai multe cetăți, care, Grecia aceasta, nu putea să-și apere comorile sale sacre și morale. Era sanctuarul de la Delphi; de jur împrejur de la o bucată de vreme se întîlnea acolo o populație de jaf, care nu se gîndea la altceva, decît din atîtea temple semănate acolo și care cuprindeau lucruri foarte prețioase, să ia ceea ce putea să îndestuleze pofta lor de pradă.

Eu am fost la Delphi și am văzut că într-adevăr, el poate fi apărat cu foarte multă greutate, pentru că din toate părțile poate veni cineva, din partea mării, din partea muntelui, ca să atace această catapeteasmă de deal, pe care se înșiră dovezile de evlavie ale tuturor semințiilor grecești.

Filip s-a prezentat Grecilor ca un fel de generalisim al lor, ca strategul suprem al tuturor Grecilor.

Demostene n-a vrut să-l primească în forma aceasta și de aceea s-a dat lupta de la Cheroneea, în care Atenienii au fost cu desăvîrșire învinși; și după aceea a fost o luptă cumplită contra lui Alexandru, în momentul suirii lui pe tron.

Nu se poate zice că Alexandru era peste măsură de popular și că mulți Greci au dorit să se întoarcă din Asia. Dar nici el nu arăta prin nimic dorința de a se întoarce. Unde să se așeze? În cetățile acestea, ale căror rosturi nu-l primeau? Să se întoarcă în munții Macedoniei, după tot ceea ce văzuse, după aventurile ce găsise, după beția aceasta? Nu-i vorbă, era el puțintel bețiv și aceasta a fost una din cauzele morții acesteia, așa de repezi. I s-a întîmplat lui ceea ce i s-a întîmplat unuia dintre regii Germaniei din evul mediu, care, coborîndu-se la Roma, își închipuia că poate mînca și bea acolo ca și în Germania cea veche, și s-a îmbolnăvit și a murit.

Dar Alexandru-cel-Mare s-a îmbătat și sub raportul sufletesc de tot ceea ce văzuse acolo, cînd s-a simțit stăpînul lumii.

Nu avem a face cu un om care reprezintă o politică macedoneană pentru că politica macedoneană nu există; nu avem a face cu un om care se prinde de idealul elenic, pentru că el era numai pe dinafară văpsit cu acest ideal al unei societăți cu totul deosebită de societatea lui macedoneană; și iarăși, el nu este tipul eroului, care vrea să fie erou, care se gîndește numai la rostul lui individual, deși înaintea lui era Ahile, tipul lui Ahile și atunci cînd a ajuns la Troia el a și făcut sacrificii în memoria lui Ahile și căuta chiar un Patrocle lîngă dînsul, pentru a semăna întru toate cu eroul lui Homer. El n-a avut furia aceasta de a se afirma împotriva oricărei tradiții, a oricărei amintiri de trecut, însă prezintă oarecari sfaturi care uimesc pe anumiți războinici de mai tîrziu. Napoleon a lăsat și el o îndreptare, dar nu se poate zice că atunci cînd Napoleon a plecat pentru campania din Italia sau Egipt, avea înaintea lui un plan pe care să-l urmeze cu răbdare de la un popas de biruință la altul.

Dar înainte de toate, acesta este lucrul care mai ales trebuie reliefat, și tot ceea ce am spus pînă acum nu este decît o pregătire a acestei explicații, care ne dă cheia personalității lui și explicația pentru toate campaniile pe care le-a adus și aceasta l-a făcut pe dînsul capabil de a fi imitat de alți oameni, de altă rasă și din alte locuri, și cari se puteau strămuta în condițiile acestor începuturi de direcție în domeniul militar, sub anumite raporturi și în domeniul politic organizator.

Încă din lecția trecută am făcut să se atragă atenția asupra unui lucru: că regele Persiei nu este un rege național, el nu reprezintă un popor care să fi avut ceva și care să-și fi ajuns acest scop și prin urmare, regalitatea, monarhul care stăpînește acest popor să fie strîns legat de o anume moștenire, care să aibă sensul pe care îl are astăzi de o națiune, de un ideal național sau de o luptă pentru realizarea idealului național.

În Orient, în depărtatul Orient **exista o singură concepție a monarhiei și concepția aceasta a monarhiei este de caracter universal**, pentru că ei credeau că trebuie să existe un singur stăpîn al lumii, ceea ce, cu un cuvînt grecesc, s-ar numi: o **ecumenicitate**, — cum se spune; patriarh ecumenic, — ceea ce înseamnă că înțelege a fi stăpîn peste toată lumea. **Monarhia cea veche este o monarhie ecumenică.** Noi vorbim de Egipteni, dar cuvîntul de „Egipt" este o reunire a mai multor cuvinte egiptene, interpretate grecește și pe lîngă aceasta, Grecii s-au gîndit că (denumirea autohtonă n.n.) înseamnă: capră și are un sens dat Egiptul nu are nimic a face cu capra, — nici nu există capre în Egipt. Acesta ar fi un cuvînt în care sînt reunite trei cuvinte, care

Alexandru cel Mare (detaliu din «Bătălia de la Issos», 333 î.e.n.) — mozaic în Muzeul Național din Neapole

au fiecare cu desăvîrșire alt sens : „a-ka-fta", „Aigyptos".

Noi vorbim de Haldeea, de Babilonia. Babilonul este o cetate care își ia numele de la zeul care este adorat acolo. Fiecare cetate este un altar și regele este înainte de toate preotul acestui altar și pe urmă în jurul lui se strînge viața de toate felurile.

Haldeea este un termen oarecare geografic, și la o anume dată, dar ei au fost totdeauna oameni din Larsa, din Nipur. Noi spunem : Asirian, dar Asirian nu înseamnă altceva decît cum spuneam noi astăzi : creștin, după numele lui Christos. Tot așa Asirienii înseamnă aceia cari se închină zeului Asur, sînt oamenii zeului Asur, ei aparțin acestui zeu și tot ce fac ei este în legătură cu acest zeu. Nu este nici cea mai mică notă de naționalism politic sau militar. Noi, spunem : Perși ; evident că li se zicea așa de alții, dar rămîne de văzut întru cît ar fi primit ei acest calificativ. Tot așa și cu Mezii, care sînt puțin înaintea Perșilor. Fiecare se consideră că este poporul care trebuie să fie unic, care printr-un război necontenit dus în folosul zeilor săi trebuie să înlocuiască alte popoare și să ajungă a stăpîni lumea. La haldeeni este chiar și un calificativ pentru stăpînitorul care ajungea să fie mai mare peste mai multe cetăți : i se zicea : „stăpînul celor patru colțuri ale lumii". Eminescu, în legenda lui Arald, care este o legendă germanică, dar care nu are nimic a face cu concepția germanică, zice : „Stihii a' lumii patru, supuse lui Arald".

Prin urmare, ei sînt stăpînii „stihiilor lumii patru", ca să întrebuințăm formula aceasta a lui Eminescu. Dar veți zice : Grecii ce credeau de această monarhie ? Evident că cetatea grecească este altceva, este o creație a poporului grecesc din Grecia, — nu a Cretanilor, care foarte probabil erau de aceeași rasă, dar mai ales sub influența Egiptului reprezentau altă civilizație, o civilizație strălucită. Păcat că în prezentările de artă de la București nu s-au înfățișat niciodată minunile de artă realizate de Cretani, într-un timp cînd Grecii din Grecia peninsulară sau continentală nu însemnau nimic.

Așa numita civilizație miceniană nu este decît un reflex al civilizației cretane, care și ea a împrumutat atita de la civilizația orientală și a făcut dintr-însa o sinteză. Dar civilizația grecească este reprezentată de un grup de oameni de aceeași origine, care formează o oligarhie foarte strictă, foarte desprețuitoare pentru alții, o categorie privilegiată de oameni, care se ocupă numai cu politica, trăind înainte de toate în piața publică și care pentru toate rosturile celelalte întrebuințează sclavi sau se fac serviți prin ceea ce au de la străini.

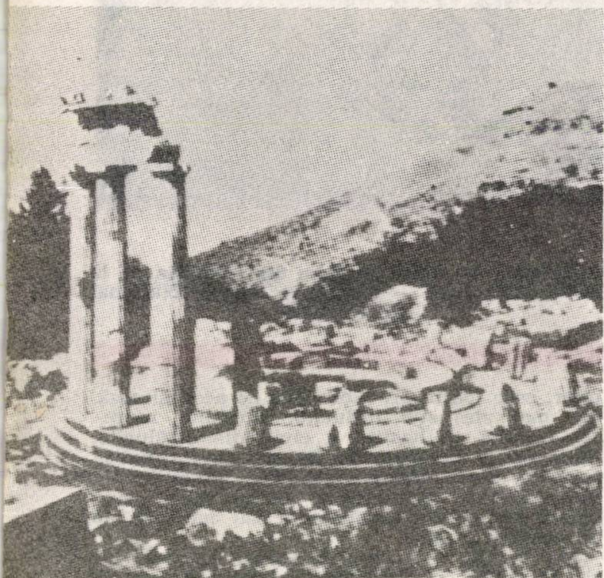
Atena nu este același lucru cu Corintul și celelalte cetăți grecești, după cum am văzut de la început că altceva este Atena și altceva este, mult mai jos, Teba. Dar (polis) — cetatea — aceasta este o creație înainte de toate a Atenienilor, în împrejurări pe care noi nu le putem lămuri.

A scris și Aristotel despre constituția ateniană, însă el a scris foarte tîrziu, pe vremea lui Alexandru-Cel-Mare, potrivit cu o anumită filosofie, cu o anumită metafizică a lui. Fondul acestei filosofii este plin de tot felul de legende, de tot felul de figuri. Cartea este un amestec de poezie, de realitate, de religie

și de imaginație. Grecia întreagă este acest amestec permanent, această armonizare între religie, poezie și realitate.

Pentru noi, acestea sînt trei domenii diferite și dintr-unul din aceste domenii poate să treacă cineva în domeniul celălalt, dar domeniile acestea nu coexistă și nu se străbat unele pe altele, pe cînd la Greci este așa. Dar cetatea este o negație a monarhiei și atunci, cum în timpurile noastre este lupta între așa zisa democrație și între dictatură, se caută exemple pentru o asemenea luptă în trecut. Se zice : lupta aceasta a fost și odinioară ; să se întărească dar, pline de încredere, elementele democratice, pentru că Grecii care erau așa de puțini, au izbutit să biruie toate popoarele Răsăritului ! Prin urmare, aceasta ar fi o încurajare.

Dar nu este așa. Grecii s-au socotit ca făcînd parte dintr-o vastă Împărăție și înainte de Marathon și după Marathon și pînă la moartea lui Temistocle, care, — se spunea —, a murit în exil ; dar el s-a dus la regele Persiei, și nu în calitate de trădător : el s-a dus la Împăratul lui, la Împăratul lumii. Acesta este sensul. El a făcut apelul suprem la acela care avea dreptul să hotărască orice.

Între mersul lui Temistocle, care se credea nedreptățit, la regele Perșilor, care este „Basileus", și rege și Împărat, căci nu este nimic mai presus de dînsul, — mai tîrziu a venit noțiunea romană de „Imperator", — și mersul lui Mihai Viteazul, învins la Mirăslău, la Rudolf al II-lea, este o mare asemănare. În concepția lui acesta era Împăratul lui. Sau cum Horia, cînd a văzut la 1784 steagul Împăratului a spus : „Eu nu mă bat cu Împăratul". De ce ? Pentru că Împăratul este ideea fundamentală a rasei lui. Împăratul îl poate înțelege : „Eu vreau să merg la Împăratul. Împăratul mi-a spus ceva și eu vreau să-i spun ceva Împăratului". Așa a făcut Horia, așa a făcut Mihai Viteazul, așa a făcut Temistocle. Regele Perșilor era Împăratul lui ; fuseseră neînțelegeri, fuseseră lupte și Grecii vărsaseră sînge de al Perșilor și Perșii de al Grecilor, — aceasta se poate întîmpla, — dar de aici nu rezultă nici cea mai mică zguduire a acestei noțiuni fundamentale, pe care trăiește toată antichitatea, care este Împărăția.

Și atunci ce vrea Alexandru-cel-Mare cînd începe războiul său, război pe care se pare că-l pregătise Filip, dar nu putem spune că el văzuse așa de neted cum a văzut fiul său ceea ce are de făcut ?

Nu trebuie să uităm însă că și Filip și Alexandru au făcut și campanii în lumea barbară, au căutat să se asigure de coloniile din regiunea Dunării. Alexandru-cel-Mare a trecut prin Ialomița, este un vizitator al țării noastre. Ceea ce s-a făcut mai tîrziu de Sultanul Mohammed I-iu contra lui Mircea, nu este decît repetarea expediției lui Alexandru-cel-Mare. Filip mersese împotriva regelui Ateas, în părțile Sciției-Minore, în regiunea de la Marea Neagră. Prin urmare, cei doi mari Macedoneni au cunoscut aceste locuri, deci nu se poate spune că ei au lichidat totul și au făcut ceea ce făceau cruciații în evul mediu, care înainte de a pleca în războiul sfînt, căutau să rezolve toate procesele, să-și desfacă toate proprietățile și să adune bani de drum în buzunar, cu hotărîrea de a rămîne la Ierusalim. Ei au căutat să întărească această bază și și-au putut da seama, prin neizbînda amîndurora, că ei lasă aici o problemă. Însă așa cum fusese crescut Alexandru, și cum toată societatea contemporană era plină de studiul Iliadei, între Traian și între Alexandru este o foarte mare potrivire prin aceea că și unul, Macedoneanul, și celălalt, Iberul, devenit Împărat roman, trăiesc într-o societate de spirit eroic, spirit eroic ieșind dintr-o anume literatură care pătrunsese în spiritul fiecăruia. Și Traian mai tîrziu, ca și Alexandru în secolul al IV-lea, are un fel de mandat moral din partea societății. Fiecare dintre noi este și ce vrea el, iar dacă vrea să fie numai ce vrea el atunci nu are decît să se închidă în casă, dar dacă vrea să aibă o acțiune asupra soceității, să aibă un rol public, atunci el primește anumite porunci din partea acestei societăți, pe care trebuie să le interpreteze potrivit cu o țintă mai înaltă.

Ceea ce este fundamental într-o societate, într-un anume moment, are o așa de mare influență, încît nimeni nu poate scăpa cu desăvîrșire de sub acțiunea ei.

Spiritul epocii sale îi poruncea lui Alexandru-cel-Mare să nu distrugă Statul persan, — a crede că Alexandru-cel-Mare a vrut să distrugă Statul persan, înseamnă a nu înțelege de la început rostul lui — el s-a dus acolo ca să fie Împărat a toată lumea, dar nu Împărat a toată lumea, pierzînd și amintirea macedoneană și baza elenică pe care într-un moment, cu mai multă sau cu mai puțină sinceritate, arată că o primește și se sprijină pe dînsa, nu Împărat a toată lumea în sensul că el voia să creeze ceva nou.

Una din greșelile care se fac mai des la noi este aceea de a crede că oamenii de odinioară voiau să creeze.

În timpurile noastre fiecare vrea să facă un lucru cum n-a mai fost, dar vremea în care sîntem noi cu expunerea, vremea aceasta este o vreme de tradiție necesară ; fiecare se supune unor curente, dar curentele acestea se sprijină pe o întreagă dezvoltare seculară și milenară. Așa încît, omul ascultă de tendințele epocii sale, dar epoca sa nu este altceva decît urmarea unei lungi tradiții.

Prin urmare, el nu înțelege a clinti nimic din rostul monarhiei ecumenice. El voia numai ca această monarhie, care a fost sprijinită de Egipteni, Haldeeni, Babilonieni, pe Mezi și care era sprijinită acum pe Perși, care se dovediseră încă din zilele lui Xenofon că erau o rasă obosită, el voia numai ca monarhia universală să nu fie lăsată fără sprijin ; ea cerea un alt popor care